

ISSN 2523-4552
DOI 10.34015

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

№ 4(34)/2025

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

4(34), 2025

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2025**

**ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2025/№ 4(34)**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».

ІДЕНТИФІКАТОР МЕДІА У РЕЄСТРІ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ МЕДІА: R30-06594 (РІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ №2214, ПРОТОКОЛ №23 ВІД 23.10.2025 РОКУ) УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА 18 ГРУДНЯ 2025 РОКУ, №20.

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО **КАТЕГОРІЇ «Б»** ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 28 ГРУДНЯ 2019 РОКУ № 1643.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний за випуск: кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Голубов А. Є.**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarnoi asociacii Ukraini (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit. asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,

тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

4(34), 2025

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2025**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2025/№ 4(34)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

MEDIA IDENTIFIER IN THE REGISTER OF THE FIELD OF MEDIA ENTITIES: R30-06594 (DECISION NO 2214 OF THE NATIONAL COUNCIL OF TELEVISION AND RADIO BROADCASTING OF UKRAINE, PROTOCOL NO 23, DATED OCT. 23, 2025) THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON DECEMBER 18, 2025, N20

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE **CATEGORY "B"** LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 1643 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF DECEMBER 28, 2019

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Head of department of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Vice-President for Research and Education of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chenstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Responsible for release: Candidate of legal sciences, Senior researcher **A. Holubov**.

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.ī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail:

visnyk_pa@ukr.net www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.01
УДК 340.1

Гафич І. І.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри прав людини
та юридичної методології
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-7520-6538

Оніщенко О. Ю.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри екологічного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-0369-9334

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «БАЛАНС ЙМОВІРНОСТЕЙ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено комплексне дослідження правової природи стандарту доказування «баланс ймовірностей», його історичної еволюції, доктринального осмислення та сфер практичного застосування у різних галузях права. Зокрема, розглянуто особливості формування і застосування цього стандарту в системах англосаксонського та континентального права, з акцентом на цивільному, адміністративному та квазі-кримінальному судочинстві. Здійснено порівняльно-правовий аналіз судової практики Сполученого Королівства, Канади, Європейського суду з прав людини та Верховного Суду України, що дозволило окреслити сучасні тенденції інтерпретації меж і змісту даного стандарту. Аргументовано, що «баланс ймовірностей» є не лише інструментом розподілу доказового тягаря, але й епістемологічним критерієм обґрунтованості судового переконання, що забезпечує належну процесуальну рівновагу між сторонами. Розглянуто дискусійні аспекти, пов'язані з варіативністю стандартів у межах цивільного процесу (наприклад, «переконливі і ясні докази») та їхньою сумісністю з презумпцією невинуватості у квазі-кримінальних процедурах. У підсумку обґрунтовано необхідність розробки уніфікованих підходів до застосування стандарту «баланс ймовірностей» як запоруки справедливості, передбачуваності та ефективності судового розгляду у демократичному правопорядку.

Ключові слова: стандарт доказування, баланс ймовірностей, цивільне судочинство, доказове право, *burden of proof*, доказова впевненість.

Постановка проблеми. У системі права, як на національному, так і на міжнародному рівнях, проблема визначення меж та змісту стандартів доказування виступає одним з ключових елементів забезпечення справедливого судочинства. У залежності від характеру правовідносин, які є предметом судового розгляду, законодавець, доктрина та судова практика застосовують різні за рівнем інтенсивності стандарти доказування, серед яких особливої уваги заслуговує стандарт «баланс ймовірностей» (англ. balance of probabilities).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній правовій доктрині стандарт доказування «баланс ймовірностей» є предметом активних наукових дискусій, зокрема у працях І. Бута, Ю. Полюк та інших дослідників, які розглядають його як ключовий інструмент оцінки доказів у цивільному судочинстві. Водночас у доктрині відзначається відсутність уніфікованого підходу до визначення змісту та меж застосування «балансу ймовірностей», особливо у справах із підвищеними правовими наслідками. Судова практика іноземних юрисдикцій (Велика Британія, Канада, ЄСПЛ) демонструє сталість підходу до розуміння цього стандарту як єдиного цивільного критерію доказування, незалежно від складності справи. В Україні ж стандарт «баланс ймовірностей» прямо не закріплений у процесуальному законодавстві, однак де-факто застосовується Верховним Судом через доктрину переваги більш переконливих доказів. Це породжує проблему правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Узагальнення доктринальних позицій і практики правозастосуван-

ня свідчить про необхідність нормативного закріплення стандарту «баланс ймовірностей» та вироблення єдиних методологічних підходів до його застосування з метою посилення процесуальних гарантій і справедливості судового розгляду.

Постановка завдання. Метою даного наукового дослідження є комплексне осмислення природи, змісту та сфери застосування зазначеного стандарту у сучасному праві, зокрема в цивільному, адміністративному, а в окремих випадках і в кримінальному судочинстві. Особливу увагу буде приділено аналізу судової практики як джерела конкретизації меж і змісту цього стандарту.

Виклад основного матеріалу. Стандарт доказування «баланс ймовірностей» (англ. balance of probabilities) є основоположною категорією у сфері цивільного процесуального права, яка слугує критерієм для прийняття судом рішення щодо наявності або відсутності юридично значущих фактів. У класичному розумінні, цей стандарт означає, що твердження вважається доведеним, якщо ймовірність його істинності є вищою, ніж ймовірність хибності, тобто перевищує 50%. Іншими словами, суд має ухвалити рішення на користь тієї сторони, яка представила більш переконливі докази, навіть якщо ступінь впевненості суду не досягає рівня «поза розумним сумнівом» (beyond reasonable doubt), характерного для кримінального процесу.

У науковій літературі «баланс ймовірностей» тлумачиться як епістемологічний механізм оцінки доказів, що корелює з поняттям переваги доказів (preponderance of evidence), за якого суд надає перева-

гу тій версії подій, яка виглядає більш правдоподібною з точки зору логіки, життєвого досвіду, а також формальних і матеріальних критеріїв допустимості, належності, достовірності та достатності доказів. У такому ракурсі «баланс ймовірностей» не є фіксованим або чисельно вираженим стандартом, а радше формулює гносеологічну межу, за якою судові переконання переходить із сфери припущень у площину юридично релевантного висновку [1; 2].

Варто зауважити, що у різних юрисдикціях цей стандарт може набувати додаткових семантичних відтінків. Наприклад, у праві США він ототожнюється з концепцією «more likely than not», а у британському праві може інтерпретуватися в контексті «greater weight of the evidence». У канадській доктрині наголошується на тому, що «баланс ймовірностей» не потребує математичної точності, однак вимагає якісної переваги доказової бази однієї зі сторін [3].

Також, у практиці Європейського суду з прав людини вбачається тенденція до поступового визнання диференціації стандартів доказування залежно від серйозності наслідків для прав особи, що ще більше підкреслює важливість належного осмислення і застосування категорії «баланс ймовірностей» у національних правопорядках.

Таким чином, стандарт «баланс ймовірностей» виконує функцію інструментального та аксіологічного орієнтира в процесі доказування, формуючи межу допустимого рівня судового переконання у справах, що не вимагають застосування вищих стандартів доказування.

У міжнародній та національній судовій практиці стандарт «баланс

ймовірностей» посідає ключове місце, особливо в контексті цивільного та адміністративного судочинства.

У практиці англійських судів справу *Miller v. Minister of Pensions* (1947) прийнято вважати однією з класичних щодо формулювання цього стандарту: суд визнав, що достатньо, аби твердження було «більш ймовірним, аніж ні» [4]. Надалі ця позиція була розвинена у численних рішеннях, зокрема *Re B (Children)* [2008] UKHL 35, у якому Лорд Гоф зауважив, що не існує «гнучкої шкали» стандарту доказування у цивільних справах: суд має визначити, що ймовірніше – існування чи відсутність певного факту, і ухвалити рішення відповідно [5].

У канадському праві Верховний суд у справі *F. H. v. McDougall* (2008 SCC 53) підкреслив, що існує лише один цивільний стандарт – баланс ймовірностей. Суд зазначив, що, попри серйозність обвинувачень, немає місця для «вищого» або «нижчого» стандарту: існує лише одне питання – чи довела сторона свою версію подій як більш ймовірну [6].

У правозастосуванні Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) стандарт «балансу ймовірностей» використовується у низці справ, пов'язаних з порушеннями статті 3 ЄКПЛ (заборона тортур), статті 5 (право на свободу) та статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) [7]. Так, у справі *Ireland v. the United Kingdom* (1978), ЄСПЛ послуговувався критерієм оцінки доказів за принципом «переважної ймовірності» [8]. У справі *Jalloh v. Germany* (2006) Суд зауважив, що оцінка доказів має бути «вільною» та ґрунтуватися на сукупності обставин спра-

ви, що відповідає змісту стандарту «баланс ймовірностей» [9].

Аналогічні концептуальні підходи отримали інституціоналізоване закріплення в низці судових актів Верховного Суду, зокрема у постановках від 14 серпня 2018 року у справі № 905/2382/17, від 2 жовтня 2018 року у справі № 910/18036/17 та від 23 жовтня 2019 року у справі № 917/1307/18. Ці прецеденти ілюструють стабільну орієнтацію вітчизняної судової практики на використання доктрини «балансу ймовірностей» як критерію оцінки достатності та переконливості доказового масиву [10].

У межах зазначеного підходу саме нормативно-процесуальна категорія стандарту доказування, у функціональному поєднанні з доктриною внутрішнього переконання суду, слугує методологічним інструментом для виявлення того, наскільки ефективно учасники процесу реалізували процесуальний обов'язок доведення, та наскільки їм удалося трансформувати доказову базу у форму переконання суду щодо достовірності відповідної фактичної версії. Такий підхід об'єктивізує процедуру оцінки доказів, роблячи її раціонально обґрунтованою та логічно прозорою з позиції формалізованих вимог правосуддя.

Стандарт доказування концептуалізується як гносеологічна межа переконливості доказової інформації, за досягнення якої судова інстанція визнає фактичну обставину доведеною, а тягар доведення – належним чином реалізованим. Інакше кажучи, це є квантифікований рівень допустимих сумнівів, перевищення якого трансформує припущення у юридичний факт. У цьому контексті стандарт

виконує функцію когнітивного порогу (threshold), подолання якого є необхідним для правового визнання певного твердження як істинного в рамках процесуального контексту.

Варто наголосити, що процесуальні кодекси України, за винятком кримінального, не містять чіткого текстуального регламенту щодо категорій стандартів доказування. Це істотно відрізняє українську систему від юрисдикцій англосаксонської традиції, у яких стандарти доведення формалізовані як процесуальні імперативи. Натомість, судові акти національних інстанцій – зокрема Верховного Суду (постанови у справах № 917/1307/18, № 916/2403/18, № 910/18036/17, № 905/2382/17) [10], а також практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справі «Бендерський проти України», – віддзеркалюють поступове імплементаційне утвердження стандарту «balance of probabilities» (переважання більш імовірного), що концептуально тяжіє до цивілістичної (приватноправової) природи правовідносин [11].

Теоретико-догматичне осмислення цього стандарту зводиться до розуміння його як ймовірного критерію, що не досягає рівня повної переконаності, але перевищує межу рівноваги альтернатив (50%–50%). Якщо судова інстанція на підставі аналізу доказів може аргументовано дійти висновку, що ймовірність достовірності певної фактичної обставини перевищує ймовірність її недостовірності – тягар доведення вважається реалізованим. У чисельно-аналоговому вимірі йдеться про те, що відповідна сторона повинна довести свою позицію з імовірністю, що перевищує 50%, – проте кількісна

перевага доказів має бути доповнена їх якісною вагомістю, переконливістю та когнітивною силою впливу на розумову діяльність судді.

Таким чином, за цим критерієм, встановлення факту вважається відбулося тоді, коли його існування є більш вірогідним, аніж його відсутність, що виводить судовий розгляд на рівень гносеологічної обґрунтованості, процесуальної справедливості та підвищеної передбачуваності судових рішень у системі континентального правопорядку.

Аналіз судової практики засвідчує, що стандарт «баланс ймовірностей» виконує ключову роль у системі оцінки доказів в судовому процесі, зокрема в контексті цивільного та адміністративного права. Практика іноземних судів (Англії, Канади, ЄСПЛ) демонструє стабільність у тлумаченні цього стандарту як єдиного критерію для ухвалення рішень на користь тієї сторони, чия доказова база є більш переконливою. У національному контексті Верховний Суд також орієнтується на принцип переваги доказів, поступово формуючи сталу практику його застосування [10].

Разом із тим, необхідним вважається подальше уточнення меж застосування цього стандарту у правових системах змішаного типу, як українська, з метою уникнення розмиття критеріїв доказування у справах зі складним фактичним або правовим складником. Встановлення єдиного методологічного підходу до тлумачення та обґрунтування стандарту «баланс ймовірностей» сприятиме зміцненню передбачуваності судових рішень, а також посиленню процесуальних гарантій прав учасників справи.

Таким чином, результати проведеного дослідження дають підстави для формулювання цілісного теоретико-практичного висновку про те, що стандарт доказування «баланс ймовірностей» (balance of probabilities), або ж у його альтернативному формулюванні «перевага більш вагомих доказів» (preponderance of the evidence), виступає однією з ключових категорій доказового права в межах приватноправового процесу. У межах доктринального розуміння зазначений стандарт є не просто індикатором кількісної переваги доказів тієї чи іншої сторони, а, передусім, інструментом когнітивного структурування суддівського мислення – з огляду на необхідність досягнення розумного ступеня переконання в істинності певного факту, що є більш імовірним, аніж його заперечення. Саме наявність такого переконання, заснованого на сукупності допустимих, належних, достовірних і взаємопов'язаних доказів, дозволяє суду вважати факт установленим та відповідно зняти з відповідної сторони тягар доведення.

У сучасному українському процесуальному законодавстві, за винятком кримінального судочинства, відсутнє чітке нормативне закріплення стандартів доказування, що, з одного боку, відкриває простір для гнучкості та суддівського розсуду, однак з іншого – створює дефіцит правової визначеності та ускладнює передбачуваність результатів судового процесу для учасників провадження. У зв'язку з цим, у правозастосовній практиці суди, передусім Верховний Суд, де-факто імплементують у своїх рішеннях підхід, який відповідає змісту стандарту «балансу

ймовірностей», зокрема вказуючи на те, що факт вважається доведеним тоді, коли його існування є більш імовірним, ніж його відсутність. Така практика, хоч і відповідає загальній логіці приватноправового доказування, не супроводжується прямим посиленням на відповідний стандарт, що позбавляє сторони процесу інструментального орієнтира щодо обсягу та якості доказового матеріалу, необхідного для досягнення бажаного результату в спорі [10].

Крім того, специфіка даного стандарту полягає у високому ступені залежності не лише від кількісних характеристик доказів, але й від їх якісної природи — включаючи переконливість, внутрішню узгодженість, логічну обґрунтованість та епістемологічний ефект, який доказ справляє на розум судді. Відтак, доказування в межах зазначеного стандарту є не арифметичним, а саме якісно-оцінним процесом, у якому суб'єктивне переконання суду має формуватися в межах об'єктивно спостережуваних, розумно допустимих і раціонально вивірених меж.

Висновки. З огляду на вищевикладене, видається обґрунтованим та науково доцільним висунути пропозицію про необхідність нормативної інституціоналізації стандарту «балансу ймовірностей» у межах національного процесуального законодавства – зокрема, шляхом включення відповідних положень до Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, а також Кодексу адміністративного судочинства

України. Унормування змісту та сфери застосування цього стандарту сприятиме не лише підвищенню правової визначеності, а й формуванню узгодженої, логічно послідовної та передбачуваної доказової практики на всіх рівнях судової системи.

Крім того, доцільним є розроблення методичних рекомендацій для суддівського корпусу щодо інтерпретації та практичного застосування зазначеного стандарту, із урахуванням порівняльно-правових позицій англосаксонських юрисдикцій, у яких зазначений підхід є нормативно закріпленим та широко апробованим. Також заслуговує на увагу ідея щодо підвищення юридичної обізнаності учасників процесу – як представників професійної спільноти (адвокатів, юрисконсультів), так і звичайних позивачів чи відповідачів — шляхом створення освітніх програм, аналітичних довідників та відповідних роз'яснень з боку Вищої ради правосуддя, Верховного Суду та Національної школи суддів.

На завершення, в умовах обмеженості нормативної конкретизації судова практика фактично перебирає на себе роль напівнормативного регулятора, надаючи стандарту «балансу ймовірностей» операційну легітимність у національному контексті. Саме тому, інституціональне закріплення цього стандарту та забезпечення його належної імплементації в юридичну практику видається одним із пріоритетних напрямів подальшої гармонізації національного процесуального права із кращими зразками світової правової думки.

Список використаних джерел

1. Бут І. О. Стандарт доказування «баланс ймовірностей» у цивільному судочинстві. Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 324-327.

2. Бут І. Використання стандарту доказування «баланс ймовірностей» у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 227-233. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.40>

3. Полюк Ю. Проблематика застосування стандартів доказування у цивільному судочинстві. *Академічні Візії*. 2023. № 26. С. 1-8. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10441361>

4. Miller v Ministry of Pensions [1947] 2 All E.R. 372 (25 July 1947) | Practical Law. Practical Law. URL: [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-017-1716?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/D-017-1716?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true). (дата звернення: 20.11.2025).

5. In Re B (Children) (Fc) Appellate Committee Lord Hoffmann Lord Scott of Foscote Lord R.. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld200708/ldjudgmt/jd080611/child-1.htm>. (дата звернення: 20.11.2025).

6. F.H. v. McDougall - SCC Cases. Decisions and Resources - SCC Cases. URL: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/6211/index.do>. (дата звернення: 20.11.2025).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). : Міжнародний документ; Конвенція; Протокол від 04.11.1950. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.11.2025).

8. Ireland v. the United Kingdom. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57506%22%7D>. (дата звернення: 20.11.2025).

9. Jalloh v. Germany. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22fulltext%22%3A%22Jalloh%22%2C%22itemid%22%3A%22001-76307%22%7D>. (дата звернення: 20.11.2025).

10. Морозов Є. Принцип змагальності: стандарт доказування або "баланс ймовірностей". Блоги про бізнес, політику, юридичну систему | LIGA.net. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/35099>. (дата звернення: 20.11.2025).

11. «Бендерський проти України»(Заява № 22750/02) – Європейський суд з прав людини. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313#Text (дата звернення: 20.11.2025).

Hafych Ivan, PhD in Law, Assistant of the Department of Human Rights and Legal Methodology of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-7520-6538

Oleksii Onishchenko, PhD in Law, Assistant of the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID ID: 0000-0002-0369-9334

The “Balance of Probability” Standard of Proof: a Theoretical and Legal Analysis

The article conducts a comprehensive study of the legal nature of the “balance of probabilities” standard of proof, its historical evolution, doctrinal understanding,

and areas of practical application in various branches of law. In particular, it examines the features of the formation and application of this standard in the systems of Anglo-Saxon and continental law, with an emphasis on civil, administrative, and quasi-criminal proceedings. A comparative legal analysis of the judicial practice of the United Kingdom, Canada, the European Court of Human Rights, and the Supreme Court of Ukraine is conducted, which allowed us to outline modern trends in the interpretation of the boundaries and content of this standard. It is argued that the “balance of probabilities” is not only a tool for distributing the burden of proof, but also an epistemological criterion for the validity of a judicial conviction, which ensures proper procedural balance between the parties. The article examines the controversial aspects related to the variability of standards within the framework of civil proceedings (for example, “convincing and clear evidence”) and their compatibility with the presumption of innocence in quasi-criminal procedures. As a result, the need to develop unified approaches to the application of the “balance of probabilities” standard as a guarantee of fairness, predictability and efficiency of judicial proceedings in a democratic legal order is substantiated.

Keywords: *standard of proof, balance of probabilities, civil proceedings, evidentiary law, burden of proof, evidentiary certainty.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.02

УДК 340.12:167.001.8

Ізуїта П. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних
відносин ЗВО «Відкритий
міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0001-9851-3434*

Гуров О. О.,

*аспірант кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних
відносин ЗВО «Відкритий
міжнародний університет розвитку
людини «Україна»
ORCID: 0009-0009-3642-0131*

РЕЦЕПЦІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ У ТЕОРІЇ ПРАВА

У статті аналізується проблема визначення методу рецепції на різних рівнях: в загально-філософському сенсі, у історико-філософській практиці, в гуманітарному знанні, у дослідженнях юридично-правового характеру. Окремо згадані питання несвідомих аспектів рецепції, що належать до галузі психологічних досліджень. А також рецепція художньо-літературна, побутова.

Стаття орієнтована на доробок та досвід українських дослідників, зокрема одеської школи, що систематизувала проблему рецепції Римського права. Проте увагу звернено на важливість розрізнення рецепції як методу та рецепції окремих галузей правових досліджень. В цьому сенсі увагу звернено на філософські та логічні засади методу рецепції, використано матеріал відповідних словників та алгоритм Віталія Терлецького щодо здійснення історико-філософського дослідження. Через те, що рецепція має крос-дисциплінарний характер, її адекватне наукове використання пов'язане зі знаннями та навичками застосування методу аналогії та процедури традукції. У статті зроблений акцент на необхідності розрізнявати вузько-логічний, загально-філософський та евристичний аспекти використання цих методів.

В якості найвищого, граничного прояву філософських ідей в дослідженні згадана релігійно-духовна перспектива. Метод рецепції у цьому сенсі пов'язаний з апеляцією до певного еталонного зразку. Проте подібна орієнтація має поєднуватись із пересторогою щодо небажаності переоцінки зразка,

неприпустимості створення з нього «куміра». Зокрема рецепція правових норм інших епох та держав мають збагачувати національну традицію, але не підкоряти її вимогам чужої культури.

Ключові слова: *рецепція права, правові норми, аналогія, традиція, образ, рецепція римського права, методологія.*

Постановка проблеми. Використання рецепції у юридично-правовому полі, зокрема у працях з теорії права, історії права, порівняльних дослідженнях є настільки очевидною, що не завжди усвідомлюється її методологічний статус. Словосполучення «рецепція Римського права», рецепція «конституційного права», «рецепція правових систем» можуть робити акцент на правових компонентах, сприймаючи рецепцію в якості певного перенесення інформації, що у порівнянні з самою цією інформацією не потребує детальної уваги. З іншого боку наявні ґрунтовні філософсько-методологічні дослідження щодо рецепції як такої, результати яких можуть бути плідно використані у правовій науці.

В рамках окремої статті вирішити кардинальні проблеми неможливо. Але цілком реально акцентувати на важливості послідовного підходу до рецепції: спираючись на філософське підґрунтя, через теорію права до прикладних і творчих аспектів. А оскільки вітчизняна філософія позбулась радянської вимоги бути суто матеріалістичною, цю схему можна доповнити духовним аспектом, подивившись на питання рецепції з точки зору граничних, абсолютних вимог, дотримання яких впливає на реальні запозичення, асиміляцію, імплементацію норм інших правових систем на українському ґрунті.

Автор статті в першу чергу займається питаннями історичної імплементації, а конкретно рецепції

Римського права у Київській Русі та його впливом на подальший розвиток української правової системи – проте згаданий підхід може допомогти уточнити, переглянути методологічні аспекти використання рецепції як стосовно норм міжнародного права, так і творчого сприйняття різноманітних аспектів правової культури інших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рецепція досліджується на різних рівнях та у різних галузях людського знання й активності. У цьому дослідженні увагу звернено на філософсько-методологічному вимірі. З цією метою проаналізовано наявність методу рецепції та споріднених методів аналогії та традиції, в першу чергу, у вітчизняних словниках [3], [16]. Показовою є також їх відсутність у відповідних джерелах. Комплексний алгоритм рецепції в історико-філософському дослідженні взятий із ґрунтовної статті Віталія Терлецького [15]. Рецепція у гуманітарній сфері взагалі проаналізована у статті Наталії Дічек [8].

Рецепція у теорії права широко представлена на вітчизняному ґрунті. Зокрема, Одеська правова школа має давні традиції дослідження рецепції Римського права [13]. Методологічно виважені статі, присвячені рецепції різних галузей права, опубліковані Світланою Гринько [6], [7], Наталією Верлос [4], Маріаною Матушак [11].

Для аналізу граничного духовного виміру методу рецепції викори-

стано цитати зі Святого Письма у класичному (Рим, 1963 рік) перекладі о. Івана Хоменко [14].

Постановка завдання. Метою статті є наголосити на важливості методу рецепції в процесі досліджень теорії права. При цьому акцентувати на необхідності збереження методологічної виваженості у застосуванні цього методу, аби рецепція не використовувалась несвідомо, не ставала підставою для необґрунтованих запозижень правових норм і культури, не ігнорувала власних філософських засад.

Виклад основного матеріалу. Рецепція не обов'язково виступає в якості методу дослідження. Безпосередня рецепція є особливістю контакту людини з об'єктом зовнішнього світу: інформація отримується через задіяність органів відчуття з одночасним формуванням цілісного сприйняття та подальшим виникненням уявлення щодо відповідного об'єкту. Істинність отриманого уявлення дискутується на рівні теорій пізнання, від максимально оптимістичної радянської концепції відображення до відомих ще з античних часів релятивістських (наприклад, софістичних) та агностичних (в першу чергу, скептичних) вчень. Ці аспекти рецепції можуть бути цікавими для фахівців з філософії права та дослідників психології права: зокрема, безпосереднє сприйняття емпіричних даних, пов'язаних зі вчинком у правовому полі, трактування юридичного факту, особливості підсвідомих реакцій злочинці та жертви тощо. Але виокремити у цій проблематиці свідоме використання рецепції як методу досить важко.

Так само несвідомою можна вважати побутову рецепцію, тобто

особливості сприйняття нової інформації конкретними людьми. Хоча певний вплив за допомогою педагогічних засобів, виховання, культури вже дозволяє вести мову про часткове розрізнення феномену рецепції а методу, який підлягає формуванню та вдосконаленню.

Своєрідним прикладом рецептивної проблематики є кодування інформації (від Біблійної герменевтики до кібербезпеки та баз даних). В цьому сенсі рецепція буде використовуватись у словосполученнях: «Transmission and reception of information» або «A data reception method». В цьому сенсі можуть перетинатись як несвідомі та частково усвідомлені релігійні й культурні коди, так і точні науки зі сфери математики й кібернетики.

На кордоні між несвідомою рецепцією та методом знаходиться рецепція інтелектуальна, наприклад, художня, літературна. Характерний аналіз рецепції тексту читачем належить до сфери філології та перекладу, спираючись в якості підґрунтя на психологічні та філософські питання сприйняття цілісної інформації, заповнення авторських смислових лакун фантазією читача тощо [1].

Зрештою, доля методу рецепції та індивідуальних особливостей сприйняття у цих аспектах залежить від бачення та завдань відповідного дослідника. В оглядовій статті щодо використання рецепції в гуманітарній сфері [8], цей метод визначено дуже широко: «Рецепція – багатозначне поняття, дійовий інструмент, багатоаспектний процес, кроскультурне явище» [8, с. 84]. Цікаво, що автор не акцентує на прикладному використанні рецепції в педагогічній діяльності, але робить акцент на

«теоретичній діяльності дослідника» та сприянню «осмисленому визначенню методологічної стратегії».

Якщо цілеспрямовано підійти до рецепції в якості методу, розпочинати варто із філософських засад. На цьому рівні рецептивність пов'язується із відображенням образу: «Щоразу Bild будуть переосмислювати, і навіть наново перекладати, залежно від того, чи його зближують із моделлю (звідки опозиція Urbild/Abbild) чи із здатністю створювати образ (Einbildungskraft), а також залежно від того, в який спосіб розуміти силу та функцію цієї здатності: як репродуктивну чи насправді продуктивну. У ряді різних причитувань Канта філософами від Фіхте до Гайдеггера спроби осмислення Bild закінчились тим, що в цьому слові зосередилась основна опозиція між розсудком та чуттєвістю, а отже, й концепція суб'єкта між спонтанністю та рецептивністю» [Детальніше див. «BILD» (зображення, образ, картина, статуя) згідно: 9, 441-445].

Таким чином, рецепція у філософському дискурсі окреслює власні межі за допомогою діалектичних пар. По-перше, це стосується суб'єктності-об'єктності. В цьому сенсі протилежністю рецептивності є продуктивність. Рецептивність є здатністю отримувати уявлення (відчуття – сприйняття – уявлення) в результаті впливу чогось чи когось на нас. Продуктивність є здатністю викликати уявлення в когось іншого (чи здійснювати фізичний вплив на щось).

По-друге, на рецепцію можна подивитись з точки зору свободи волі та креативної здатності – не просто кмітливості, але здатності творити, а не лише відтворювати

зразки. Тоді опозицією до рецептивності буде спонтанність. Звичайно, такий погляд припустимий у тих філософських та релігійних дискурсах, які передбачають свободу волі як таку, не зупиняючись на позиціях крайнього детермінізму або абсолютного фаталізму.

Обидва цих аспекти можна узагальнити з огляду на активність чи пасивність рецепції. Наприклад, Стенфордська енциклопедія філософії надає перевагу першій: «Receptivity is evinced through an understandable pattern of reasons recognition – beliefs of the agent about what would constitute a sufficient reason for undertaking various actions» [2]. В контексті нашого дослідження можна запропонувати наступний переклад: «Рецептивність проявляється через зрозумілу модель розпізнавання причин – переконаність агента стосовно того, що було би достатньою причиною для започаткування різноманітних дій». Бачимо тут детермінованість, але детермінованість ситуації, визначеність розвитку подій нашими активностями, але не нас певним зразком.

В якості дій можуть виступати і теоретичні конструкції та різноманітні ідеї. Зокрема, пасивна рецепція певної правової культури чи окремих норм принципово відрізняється від усвідомленого запозичення конкретних корисних перевірених механізмів із чітким планом (хоча б теоретичним уявленням) стосовно впровадження їх на національному ґрунті, у динамічному юридично-правовому полі.

Прикладом активного використання рецепції на рівні історії філософії є глибока комплексна стаття Віталія Терлецького [15] щодо смис-

лів та відтінків використання терміну «рецепція» з подальшим поясненням техніки відповідного аналізу. Причому він може бути плідно використаний для будь-якого історичного тексту, зокрема пам'яток юридично-правового характеру.

Відразу, що автор відразу звертає увагу на момент, що є спільним і для багатьох гуманітарних досліджень: рецепція у них використовується в якості чогось само собою зрозумілого: «Слово «рецепція» стало досить уживаним в історії філософії. Як правило, ним послуговуються для позначення заголовків статей, розвідок або монографічних досліджень, в яких ідеться про специфіку сприйняття і засвоєння [15, с. 24] певного твору, мислителя або ж цілої традиції в межах окресленого предмета дослідження» [15, с. 25].

Пасивний (можна сказати, об'єкт-суб'єктний) характер рецепції автор пояснює через ситуацію, коли «зміст зводиться до сенсу латинського «*rescriptio*» – сприйняття і свідоме засвоєння чогось, відповідно, переймання сприйнятого (ідей, права, релігії тощо)» [15, с. 25]. Її детальною демонстрацією є методологія історії філософії, з акцентом саме на історію, від Вільгельма Віндельбанда: «...1) *опис* фактичних відомостей про окремого філософа разом із критикою передання; 2) *генетичне* пояснення, яке можливе як а) *психологічне* пояснення (особистості автора), б) *прагматичне* розуміння, яке намагається збагнути вчення кожного філософа із суперечностей і нерозв'язаних проблем його безпосередніх попередників, с) *культурно-історичний* розгляд, що зважає на загальний розвиток людського мислення і духовного життя; 3) *спекуля-*

тивна точка зору оцінки...» [15, с. 25]. На відміну від погляду 1923 року, сучасне (Пірмін Штекелер-Вайтгофер, 2006 р.) прагматично-виховне бачення історії філософії орієнтоване на авторів ідей. як на певних героїв інтелектуального поступу людства: «1) особиста *біографія* мислителя, 2) *опис творчості* автора разом із результативною *доксографією*, 3) «перетворення реальної особи на *епохальну фігуру* або героя *історії ідей* завдяки його *рецепції*»» [15, с. 25-26].

Протистоїть пасивному розумінню рецепції і «рецептивна естетика» [15, с. 26]. Наочною схемою тут буде комунікація, тріалектика «автор – текст – читач» [15, с. 27], кожен компонент якої здійснює та зазнає взаємного впливу. Хоча є і варіант (70-ті роки ХХ ст.) «текст – читач – читання».

Природно пов'язана з рецепцією будь-яка герменевтика. Зокрема її найзнаковіший представник, Ганс-Георг Гадамер, акцентує на врахуванні не лише «історичного горизонту» певного тексту, але, в першу чергу, «горизонту нашої сучасності» [15, с. 28].

Досить простий і корисний проміжний підсумок у вигляді класифікації міститься всередині статті, коли автор згадує суто емпіричний поділ рецепції за принципом суб'єкта, який її здійснює: пасивна рецепція читача, репродуктивна рецепція критика, продуктивна рецепція автора-митця [15, с. 30].

Слід відзначити, що концептуальний огляд здійснено зразковий. А в якості філософсько-теоретичного висновку автор подає не якесь унікальне визначення рецепції, як методу, але практичний алгоритм, схему дослідження-рецепції певного філосо-

фа істориком філософії («рецептивна теорія in sensu latiori» [15, с. 34], в широкому значенні):

1) емпіричний фундамент (які тексти, якої традиції, хто їх читає тощо) [30-31];

2) інституційні передумови (середовище читання текстів) [15, с. 31];

3) конкретні джерела, цитати [15, с. 31];

4) канали трансляції (педагогічне призначення текстів, якщо воно передбачене) [15, с. 31-32];

5) різновиди наукової комунікації (вплив інших шкіл, постатей) [15, с. 32];

6) вплив колег [15, с. 32];

7) фактор моди та традицій, іноді боротьба з ними [15, с. 32-33];

8) відбиток національної традиції [15, с. 33];

9) історичний (соціальний, науковий) статус самої філософії у відповідну добу [15, с. 33] – від себе можемо додати (9.2) переконання автора щодо відповідного статусу, тобто ким вважав себе автор, чим було особисто для нього філософсько-професійне буття у лоні відповідного суспільства;

10) зразковість певних текстів-творів (посилання на них, копіювання, пародіювання тощо) [15, с. 33-34].

Можна цілком погодитись з автором статті, що подібний алгоритм, «рефлексивна артикуляція феномену рецепції... остаточно позбавила це поняття суто пасивного значення і відкрила певну перспективу для його плідного вжитку в історико-філософських дослідженнях» [15, с. 34]. Більше того, на нього можна спиратись у дослідженнях з інших галузей. Що природно веде нас до методу аналогії.

Якщо філософське визначення рецепції є підґрунтям рецепції як методу у правовій сфері, то метод аналогії є методологічним підґрунтям для філософської рецепції. І у свою чергу, ґрунтується на методі чи процедурі традукції.

Під час традуктивного умовиводу (від лат. «переміщення», *traductio*) не змінюється ступінь загальності: якщо засновок конкретний, то конкретним буде і висновок; якщо загальний – то загальним відповідно [10, с. 275]. За таким самим принципом працює аналогія [10, с. 19-20]. Іноді вона здійснюється на суто побутовому рівні, тоді висновок є не наочним, невірогідним, недоказовим. В науковий спосіб досягти точного знання шляхом проведення аналогії неможливо (інакше два судження одного рівня просто ототожняться); але максимально чітко умовивід будується за рахунок фіксації онови проведення аналогії, що присутня в обох об'єктах – і якщо в першому із цієї основою пов'язана певна додаткова властивість, о є сенс припустити її наявність у другому. Така аналогія є «строгою», крім неї виокремлюють суб'єктивну, символічну, поетичну, фантастичну тощо. Проте головна сила аналогії не в точності, а у творчому потенціалі. Більшість методів мислення передбачають явне чи неявне проведення аналогій (інакше їх не можна використати щодо різних предметів, а отже втрачається сенс методу як такого). Людина, яка постійно тренується проводити аналогії, підвищує власну здатність до творчого вирішення проблем, т.зв. евристичне мислення. Глибоке значення цього «неточного» судження чи умовиводу підкреслюється його неодмінною

присутністю у вітчизняних філософських словниках [16, с. 21-22], [3, с. 19-20], на відміну від методів традиції чи рецепції.

Поєднання методу аналогії зі своєрідною герменевтикою, призвело у добу Середньовіччя до виникнення культури образного тлумачення священних текстів через 4 рівні значень: (1) буквальний (історичний); (2) зашифрований (алегоричний); (3) моралістичний, повчальний (тропологічний); (4) сакральний (анагогічний). Якщо взяти приклад зі словом «Ієрусалим», то він набуває відповідних чотирьох значень: (1) земне місто, (2) Церква, (3) праведна душа, (4) Небесна батьківщина. Застосовуючи аналогію вже до цієї аналогії, можна виробити відповідну техніку в інших галузях людської діяльності в залежності від специфіки аналізу та конкретних завдань. Тоді визначення, зміст, глибина розуміння помножаться у відповідну кількість разів. А також вдасться уникнути банальних помилок та запобігти некритичному перенесенню інформації з одних культурних практик до інших.

Оскільки аналогія є найвідомішим прикладом традиції, їх іноді розглядають в якості синонімів. Хоча метод рецепції, взятий з певної точки зору, також належить до традитивних. Як і різноманітні герменевтики. Вони також у першу чергу пов'язані не з розкладанням суджень на атомарні частини (дедукція) чи збиранням їх шляхом узагальнення (індукція), але з певним перенесенням цілого в різні додаткові контексти. В цьому сенсі спорідненість із методом аналогії дозволяє говорити про виховання здатності до творчого сприйняття (рецепція) та творчого

прочитання (герменевтика). Без цього вищенаведений «алгоритм Терлецького» перетвориться на пряму механічну роботу із заповнення досьє на текст без найменшого уявлення щодо його подальшого застосування, наприклад, у сучасній українській філософії. Так само для текстів юридично-правового та національно-історичного характеру.

Якщо філософія надає універсальне інтелектуальне підґрунтя, підвалини будь-якої наукової діяльності, то її власні побудови перевіряються за допомогою постановки вічних питань, здійснення граничних розумових експериментів. Одним із традиційних способів є доведення ідеї до абсолюту шляхом введення в релігійний контекст. Що стосується рецепції як методу, його найзагальнішою філософською формою є образ, зразок. Що, у свою чергу, в християнському контексті [14] веде до відомої ще давнім іудеям перестороги не створювати з образу кумира. Нумерація заповідей у різних конфесіях не співпадає, але відповідна вимога обов'язково потрапляє до складу «Десяти» і урочисто повторюється у Старому Завіті двічі:

- «Нехай не буде в тебе інших богів крім мене. Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира, ані подоби того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, в водах. Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш їм, бо я Господь, Бог твій, Бог ревнивий...» [14, Вихід 20: 3-5a];

- «Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене. Не робитимеш собі ніякого тесаного боввана, подоби того, що на небі вгорі, ані того, що на землі внизу, ні того, що в водах під землею. Не падатимеш ниць перед

ними й не служитимеш їм, бо я – Господь, Бог твій, ревнивий Бог...» [14, Второзаконня 5: 7-9а].

Ця настанова є не лише обов'язковою для віруючої людини. Вона ставить перед будь-яким дослідником пересторогу не потрапити в пастку власної гордині, не замилюватись предметом власного дослідження надміру. Для юриста-практика та для фахівця з теорії права це означає неприпустимість перетворення національного юридично-правового поля на другорядне, похідне від «більш давніх», чи «досконаліших», чи «міжнародно визнаних» зразків. Такі зразки мають бути корисними саме для української правової системи та органічно поєднуватись з вітчизняною юридично-правовою культурою і традиціями. Інакше рецепція перетвориться на знаряддя поглинання та нормативного підкорення чи завоювання. Право є складною, іноді граничною культурною практикою, яка здатна зазіхати на покарання ціною обмеження свободи та позбавлення життя громадян відповідних суспільств, спільнот, соціальних груп. Перенесення інформації, зокрема юридичних норм, як результату такої практики, з одного соціально-культурного середовища до іншого потребує особливої обережності

Таким чином, повертаючись від загальних схем та граничних прикладів до правової сфери, можна відзначити багато прикладів підходу до рецепції. як до методу, а не лише автоматичного несвідомого сприйняття інформації. Причому, навіть, офіційні, але не строго наукові тексти, іноді містять справжню філософську діалектику стосовно цього питання. Зокрема, журнал Верховної Ради

України «Віче» виділяє рецепцію разом із трансформацією та відсиланням в якості «основних способів імплементації міжнародно-правових норм у національну систему права» [5]. Оскільки текст не є строго науковим, він виконує ознайомчу функцію. Проте відразу задає певну суперечність. З одного боку, йдеться про те, що можна сприйняти за буквальну точність передачі форми: «Рецепція – це текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта. Звернення до рецепції може мати різні мотиви: від бажання повторити вдале формулювання статті міжнародно-правового акта до прагнення продемонструвати щонайповніше дотримання прийнятого міжнародного зобов'язання» [5]. Але діалектика форми і змісту проявляється у акцентуванні на більш творчому аспекті: «Сутність рецепції полягає в тому, що на основі національного права норми міжнародного права стають нормами національного права, тобто норми національного права повторюють зміст норм міжнародного права» [5]. Як результат: «Після рецепції у внутрішньому праві починають діяти норми тільки зовні, словесно схожі на міжнародно-правові, а по суті – норми внутрішнього права» [5]. Пояснення такого залучення та розвиток ідеї на національному ґрунті через форму іноземного тексту становить цікавість для науково-методологічного дослідження.

Гарне визначення-класифікацію з навчальними цілями на власному сайті розмістила Національна академія внутрішніх справ України: «При **рецепції** законодавець приймає для себе модель поведінки та

надає їй юридичного обов'язку для суб'єктів внутрішньодержавного права. Рецепція включає в себе дві основні риси: *по-перше, сприйняття національним правом правил міжнародного права через механізм ратифікації чи схвалення міжнародних договорів; по-друге, передачу (трансмісію) прав та обов'язків, що покладені на державу, компетентним органам державної влади* [12].

В строго науковому плані публікації стосовно рецепції норм права, як правило, поєднують метод та відповідну галузь чи різновид права. У статті д.ю.н. Гринько С. Д. «Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн» [6] термін «рецепція» вживається інтенсивно. Але не з метою визначення методу, а в нерозривному зв'язку з «римським правом». Рецепція як така використовується як дещо зрозуміле. Характерним є уточнення під час розрізнення типів та видів рецепції римського права: «Типологія рецепції римського права дозволить встановити: 1) основні засади римського приватного права та його положення, взяті за основу при формуванні національних правових систем; 2) зв'язки національних правових систем із римським приватним правом; 3) зв'язки між національними правовими системами; 4) тенденції змін основних засад та положень римського приватного права протягом усієї історії права окремих держав; 5) основні етапи рецепції римського приватного права, з урахуванням зміни підстав типології» [6, с. 9] Як бачимо, мова йде не стільки про рецепцію, скільки про римське право.

Поєднання елементів дослідження рецепції як методу та спеціа-

льно рецепції права і рецепції римського приватного права присутні у статті М. Р. Матушак «Сутність рецепції римського права та її вплив на цивільне право в Україні, Російській Федерації, Франції та ФРН» [11]. Авторка відразу ставить проблему таким чином, що: «З урахуванням значимості самої рецепції римського права належне місце слід відвести саме рецепції римського приватного права» [11, с. 16]. А стосовно самої рецепції можна побачити тенденцію визначати її через «вплив римського права на національне право країн...» [11, с. 16]; цікаво, що у висновках йдеться вже про «вплив рецепції» римського права на правову систему України [11, с. 23]. В тексті статті рецепція як така конкретизується через «прийняття», «запозичення», «асиміляція» та більш образні «відродження», «сприйняття ідей» тощо [11, с. 17], після чого авторка пропонує детальний огляд визначень рецепції у словосполученнях «рецепція права» та «рецепція римського права» [11, с. 17-19]. Слід відзначити суттєве зауваження щодо поділу рецепцій на прямі (первинні) та похідні (вторинні), а також явні та латентні (приховані) [11, с. 20], що переводить дослідження на рівень психології та психології культури, які, однак, виходять за конкретні межі згаданого дослідження.

Загалом варто відзначити, що тема рецепції римського права є розповсюдженим вектором дослідження. Ще 2012 року Одеський «Часопис цивілістики» присвятив їй свій 12-й випуск [13] із відповідними рубриками: «Одеська школа рецепції Римського права: традиції та перспективи» (2 статті), «Одеська школа рецепції Римського права XIX – початку

XX ст.» (3 статті), «Одеська школа рецепції Римського права в радянський період» (1 стаття), «Сучасна Одеська школа рецепції Римського права» (13 статей, 1 бібліографія, 1 рецензія на рукопис монографії; зокрема стаття вищезгаданої, тоді ще к.ю.н. Гринько С.Д. «Поняття та ознаки рецепції Римського приватного права» [7]). Відповідно, словосполучення «рецепція римського права» має статус цілісної теми теоретичного дослідження, тоді як методологічний статус власне рецепції для юриста може залишатись вторинним, додатковим.

Теоретично виваженою позицією по відношенню до рецепції збоку юриста-дослідника є поставка питання у вигляді тої, що пропонує Наталія Верслюк [4]: «доктринальної дефініції «рецепція» у конституційному праві на підставі аналізу діалектичного зв'язку між сутністю, змістом і формою, виокремлення характерних ознак з урахуванням галузевої специфіки» [4, с. 89]. Це дозволяє врахувати як методологічні, так і галузеві особливості. Авторка статті, на її розсуд, приділяє значну увагу філософському аналізу. Та приходить до комплексного проміжного висновку стосовно рецепції в конституційному праві, яка: «1) за сутністю є конституційно-правовим феноменом та процесом сприйняття, впровадження і засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу чи міжнародно-правової норми вітчизняною системою конституційного права в процесі її розвитку; 2) за змістом є добровільним, вимушеним чи примусовим процесом сприйняття, впровадження та засвоєння різноманітного конституційно-правового матеріалу (правових норм, доктрин,

ідей, концепцій, принципів та ін.) країною-реципієнтом в процесі міждержавної взаємодії; 3) за формою може реалізовуватись у порядку запозичення, трансферту чи консенсусу» [4, с. 90]. Тоді як загальний висновок належить до галузі теорії конституційного права: «Рецепція в конституційному праві (конституційно-правова рецепція) – це конституційно-правовий феномен та процес міждержавної правової взаємодії, що має крестемпоральний характер та полягає в можливості чи необхідності сприйняття, впровадження і засвоєння зарубіжного конституційно-правового матеріалу (міжнародно-правової норми) національною системою конституційного права з метою її модернізації та розвитку» [4, с. 91].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Рецепцію у значенні методу слід відрізняти від побутової та безпосередньої. Рецепція у сфері теорії права має бути саме методом і в жодному разі не може залишатися на рівні неусвідомленого пасивного сприйняття на національному ґрунті юридичних норм іншої правової культури.

2. Якісний аналіз методу рецепції передбачає звернення до його філософсько-методологічних засад.

3. Особливим аспектом активного використання методу рецепції є набуття навичок проведення аналогій. Це стимулює творче мислення, сприяє креативній імплементації правової культури та дозволяє уникнути формальних, автоматичних підходів.

4. Рецепція як метод у правовій сфері має враховувати галузеву спе-

цифіку, але в усіх випадках потребує активного, усвідомленого, національного характеру; вона не може допускати некритичного поклоніння перед іноземним чи міжнародним досвідом.

5. Історична рецепція, зокрема вплив римського права та права ча-

сів Київської Русі, також не мають перетворюватися для сучасної української правової системи на безапеляційний еталон, але можуть збагатити її розумінням відповідних механізмів у теоретичному плані та виважено корисними зразками — у практичному.

Список використаних джерел

1. Elke Brems, Sara Ramos Pinto. Reception and translation. Handbook of Translation Studies Online. Volume 4 (2013), pp. 142–147. DOI: <https://doi.org/10.1075/hts.4.rec1>
2. Timothy O'Connor. Free Will. Stanford Encyclopedia of Philosophy. 29.10.2010. 13 pp. P. 4–5. Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/freewill/>
3. Булатов М. О. Філософський словник. К.: Стилос, 2009. 575 с.
4. Верлос Н. В. Рецепція в конституційному праві: проблеми визначення доктринальної дефініції. *Часопис Київського університету права. Конституційне право. Муніципальне право*. 2020. № 3. С. 88–92. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.15:
5. Віче. №17. Вересень 2010. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2180/> (дата звернення: 16.11.2025).
6. Гринько С. Д. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн. *Приватне право і підприємництво. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах*. 2014. Вип. 13. С. 9–13.
7. Гринько С. Д. Поняття та ознаки рецепції Римського приватного права. Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. С. 74–78.
8. Дічек Наталія. Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти. Digital Library NAES of Ukraine. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32310583.pdf> (дата звернення: 16.11.2025).
9. Європейський словник філософій : Лексикон неперекладностей. Том перший. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 576 с.
10. Логіка: словник-довідник / авт.-уклад. М. Г. Тофтул. К. : ВЦ «Академія», 2012. 312 с.
11. Матушак М. Р. Сутність рецепції римського права та її вплив на цивільне право в Україні, Російській Федерації, Франції та ФРН. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2013. Том 18. № 2. С. 15–25.
12. Національна академія внутрішніх справ України. Правозастосування. Мультимедійний навчальний посібник. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/enforcement/info/lec8.html> (дата звернення: 16.11.2025).
13. Одеська юридична академія. *Часопис цивілістики*. 2012. Випуск 12. 120 с. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/index.php/12-2012> (дата звернення: 16.11.2025).
14. Святе письмо старого та нового завіту. [Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами]. Видавництво отців Василіян «МІСІОНЕР», 2007. 973 с.
15. Терлецький, В. (2020). Концепт «дослідження рецепції» в контексті методології історії філософії. *Філософська думка*, 2, 24–36. DOI: <https://doi.org/10.15407/fd2020.02.024>
16. Філософський енциклопедичний словник / НАН України; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди / В. І. Шинкарук (голова редкол.). К. : Абрис, 2002. 742 с.

Izuita Petro, PhD (Law), Associate Professor, Professor of the Department of Industry Law and General Legal Disciplines, Institute of Law and Public Relations, Open International University of Human Development "Ukraine", Honored lawyer of Ukraine

ORCID: 0000-0001-9851-3434

Hurov Oleksandr, postgraduate student of the department of industry law and general legal disciplines of the Institute of Law and Public Relations of the Open International University of Human Development "Ukraine"

ORCID: 0009-0009-3642-0131

Reception as a Method of Research in the Theory of Law

The article analyzes the problem of defining the method of reception at different levels: in a general philosophical sense, in historical and philosophical practice, in humanitarian knowledge, in research of a legal nature. Issues of unconscious aspects of reception, which belong to the field of psychological research, are separately mentioned. As well as artistic and literary, household reception.

The article is focused on the work and experience of Ukrainian researchers, in particular the Odessa school, which systematized the problem of the reception of Roman law. However, attention is drawn to the importance of distinguishing between reception as a method and reception of individual branches of legal research. In this sense, attention is drawn to the philosophical and logical principles of the reception method, the material of the relevant dictionaries and the algorithm of Vitaly Terletskyi are used for the implementation of historical-philosophical research. Due to the fact that reception has a cross-disciplinary nature, its adequate scientific use is associated with knowledge and skills of applying the method of analogy and the procedure of transduction. The article emphasizes the need to distinguish narrow-logical, general-philosophical and heuristic aspects of the use of these methods.

As the highest, limit manifestation of philosophical ideas, the religious and spiritual perspective is mentioned in the study. The method of reception in this sense is related to an appeal to a certain reference model. However, such an orientation should be combined with caution regarding the undesirability of re-evaluating the sample, the inadmissibility of creating an "idol" from it. In particular, the reception of legal norms of other eras and states should enrich the national tradition, but not subordinate it to the requirements of a foreign culture.

Keywords: *reception, legal norms, analogy, transduction, icon, reception of Roman law, methodology.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.03

УДК 340.12:004

Черкас М. Є.,
кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри теорії та
історії права Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6939-9545

ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Статтю присвячено комплексному аналізу деформації правосвідомості в епоху цифровізації як складного соціально-правового феномену, що формується під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій та трансформації інформаційного середовища. Обґрунтовується, що цифровізація істотно змінює способи сприйняття права, механізми формування правових знань, оцінок і моделей правової поведінки як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. У роботі розкрито зміст правосвідомості в умовах інформаційного суспільства, визначено основні чинники її трансформації, а також окреслено характерні форми деформації, зумовлені цифровим середовищем, зокрема правовий нігілізм, спрощене або фрагментарне сприйняття права, алгоритмізоване мислення та зниження критичності правових оцінок.

Окрема увага приділяється аналізу позитивного та негативного впливу цифровізації на правосвідомість. До позитивних аспектів віднесено розширення доступу до правової інформації, підвищення прозорості діяльності органів публічної влади, розвиток електронного правосуддя та електронних сервісів, що сприяють формуванню правової обізнаності й залученості громадян до правового життя. Водночас наголошується, що цифровізація породжує низку ризиків і загроз, зокрема маніпулювання правовою інформацією, поширення дезінформації, знецінення права внаслідок його надмірної технізації, а також підміну правових цінностей алгоритмічними рішеннями, що може призводити до стійких деформацій правосвідомості.

У статті обґрунтовується необхідність вироблення науково виважених підходів до мінімізації негативних наслідків цифровізації для правосвідомості шляхом удосконалення правової освіти, розвитку правової культури, посилення етичних стандартів цифрового врядування та забезпечення балансу між технологічними інноваціями й фундаментальними цінностями права.

Ключові слова: правосвідомість, деформація правосвідомості, цифровізація, правова культура, інформаційне суспільство, цифрове право, правові цінності.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та їх поширення в усіх сферах суспільного життя зумовлюють глибокі трансформації правової системи, правової культури та механізмів правового регулювання. Цифровізація впливає не лише на форми правозастосовної діяльності, а й на сприйняття права, його соціальне призначення та ціннісні орієнтири, що відображається на стані правосвідомості індивідів і соціальних груп. У сучасному інформаційному суспільстві право дедалі частіше осмислюється через цифрові платформи та електронні сервіси, які формують правові знання, оцінки та моделі поведінки.

Разом із позитивними ефектами цифровізації – розширенням доступу до правової інформації, підвищенням оперативності правосуддя, розвитком електронних форм правової взаємодії – посилюються й негативні тенденції, пов'язані з деформацією правосвідомості. Йдеться про фрагментарне та спрощене сприйняття правових норм, підміну юридичного аналізу поверхневими інформаційними інтерпретаціями, поширення правового нігілізму тощо. Додатковими чинниками деформації правосвідомості в цих умовах виступають інформаційне перевантаження, алгоритмічне формування правових уявлень, поширення дезінформації у цифровому середовищі, а також нерівний доступ до цифрових правових ресурсів.

Незважаючи на зростання кількості досліджень із питань цифровізації права, проблема деформації правосвідомості в умовах цифрової трансформації залишається недостатньо систематизованою. Наукові

праці здебільшого зосереджені на окремих аспектах цифрового правосуддя чи електронного урядування, тоді як комплексний аналіз змін правосвідомості, форм її викривлення та наслідків для правової системи потребує подальшого розвитку, що зумовлює актуальність відповідних наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які в тій чи іншій мірі зверталися до даної проблематики слід назвати О. П. Андрущенко, Ю. Г. Барабаш, Р. О. Гаврилюк, С. О. Костенко, Н. М. Крестовська, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, В. І. Тимошенко, Ю. А. Шкіндер, Н. Д. Янчук.

Постановка завдання. Метою наукової статті є комплексне дослідження деформації правосвідомості в умовах цифровізації суспільства та визначення основних чинників, форм і наслідків такого процесу для сучасної правової системи. Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання: з'ясувати зміст правосвідомості в сучасних умовах, дослідити вплив цифрових технологій на формування та трансформацію правових уявлень і моделей правової поведінки, визначити основні прояви деформації правосвідомості в цифровому середовищі, а також окреслити можливі шляхи мінімізації її негативного впливу на сучасний правопорядок.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація, як процес глибокої техніко-соціальної трансформації, суттєво впливає на всі сфери суспільного життя, зокрема на право та правосвідомість. У контексті інформаційного суспільства правосвідомість, що репрезентує сукупність правових уявлень, переконань, оці-

нок та мотивів поведінки, зазнає значних змін під впливом цифрових технологій. Розвиток нових форм комунікацій, широкий доступ до масивів правової інформації, функціонування онлайн-платформ правосуддя та цифрових сервісів юридичної підтримки створюють нові умови для усвідомлення права та практики юриспруденції. Водночас це породжує ризики деформації правосвідомості, прояви якої можуть виявлятися у спрощеному, маніпульованому або викривленому сприйнятті правових норм.

Завдяки процесам цифровізації виникають нові елементи в системі права, водночас відбувається і переосмислення та подальший розвиток усталених правових категорій, як слушно зазначає Н. Д. Янчук. Так, виникають нові цифрові правовідносини, формуються цифрова правосвідомість і правова культура, змінюється юридична техніка, автоматизуються юридичні процеси, адаптуючи мову права до цифрової форми вираження [1, с. 42].

У даному контексті досить важливим є відслідковування цих процесів та визначення тих факторів, які зумовлюють деформацію правосвідомості. Їх немало. Серед суб'єктивних факторів, які сприяють викривленню правосвідомості, слід виокремити певні риси особистості, наприклад психопатія, низький самоконтроль та складний темперамент [2]. До об'єктивних чинних деформації правосвідомості можна віднести різноманітні за своєю природою явища: негативні умови сучасного світу, природні катаклізми. Зараз доводиться долати нові загрози, небезпеки, реагувати на виклики, які вимагають нових підходів до їх

вирішення [3]. Прикладом таких змін є трансформаційні процеси в суспільстві, зумовлені ідеологічними чинниками. Сучасний соціум перебуває у складному періоді розвитку, що характеризується переосмисленням системи цінностей, знеціненням моральних орієнтирів і правових засад. Відчуження особи від фундаментальних духовних цінностей та їх заміщення сумнівними установками спричиняє різні прояви деформації свідомості, що, у свою чергу, призводить до істотних негативних наслідків для індивіда. Зміна ідеологічних векторів, непередбачуваність соціальних процесів і загальна нестабільність супроводжуються поглибленням соціальної диференціації. Політичні процеси не завжди відбуваються в межах цивілізованих форм змагання за владу, що зумовлює порушення базових принципів правової держави, зокрема рівності всіх перед законом, незалежності судової влади та забезпечення державою основних прав і свобод людини. Сукупність зазначених чинників негативно позначається на рівні правосвідомості, а відтак і на характері правової поведінки. [4, с. 83].

До вагомих об'єктивних чинників травматичного характеру належать війна та зумовлений нею тривалий стрес, постійна загроза життю й здоров'ю особи, її правам і свободам, істотна майнова диференціація суспільства, поширення злочинності, корупції та відчуття несправедливості. Сукупність цих явищ спричиняє зростання соціальної напруженості, втрату життєвих орієнтирів, трансформацію ціннісних та ідеологічних установок, послаблення сімейних, родинних, професійних та інших соціальних зв'язків, а також збіль-

шення кількості осіб, які не знаходять свого місця в сучасному соціумі.

Слід погодитись із тезами Н. М. Пархоменка та В. І. Тимошенка, що особливе занепокоєння викликають такі соціальні детермінанти, як корупція, несправедливість і злочинність. Між рівнем корупції та станом правосвідомості і правової поведінки простежується пряма залежність: чим більш поширеними є безкарні корупційні практики, тим слабшою стає мотивація громадян до законослухняної поведінки та дотримання правових норм. Порушення прав і свобод людини нерідко є прямим наслідком корупційної діяльності. Зіткнення з несправедливістю формує у особи відчуття гніву, образи або безсилля, породжує прагнення відновити справедливість будь-якими засобами, у тому числі позаправовими [4, с. 84].

Звісно, вагомий вплив на деформацію правосвідомості спричиняють і економічні фактори, передусім бідність та безробіття, постійна інфляція та ціла низка економічних крих протягом останнім 10-20 років, які суттєво вплинули не тільки на пересічних людей, але і на держави у цілому.

Можна виокремити й такі визначальні чинники, як російсько-українська війна, тривале функціонування режиму воєнного стану та зумовлені цим суттєві обмеження основоположних прав і свобод людини і громадянина, а також постійні загрози особистій безпеці. У цих умовах пріоритет надається захисту публічного інтересу, який відображає потреби суспільства і держави, охоплюючи ключові сфери національної безпеки та оборони. Саме таке спрямування створює передумови

для подальшого забезпечення індивідуальних прав і свобод та визначає можливості їх реалізації. Водночас обсяг і рівень гарантування прав людини безпосередньо залежать від економічного, фінансового, політичного та правового потенціалу держави. За умови домінування публічних потреб і державних інтересів такі базові правові цінності, як свобода, рівність, гідність, права людини, власність, освіта, культура та інші, не завжди отримують повне й належне забезпечення [5, с. 39]. Війни спричиняють тривалі та стійкі наслідки для психічного і фізичного здоров'я населення, економічної безпеки та політичної стабільності [6].

При цьому важливим є визначення потенційних та вже існуючих ризиків та врегулювати ці відносини у правовому полі. За допомогою розвитку цифровізації впливу на правосвідомість, особливо пересічних українців, стає все більше. На жаль, не завжди цей вплив має позитивний ефект. Тому для запобігання можливого (або вже наявного) негативного впливу окремих складових цифровізації на правосвідомість вважаємо за необхідне криміналізувати певні діяння. І ця робота частково вже проводиться. Так, зміни внесені до Кримінального кодексу України.

По-перше, КК України доповнено статтею 111¹ «Колабораційна діяльність» [7], де у декількох частинах передбачено кримінальну відповідальність за діяння, які у тому числі негативно впливають на правосвідомість інших осіб. Так, у частині 1 цієї статті передбачено кримінальне покарання за **публічне заперечення громадянином України** здійснення збройної агресії проти України, вста-

новлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або **публічні заклики громадянином України** до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України. При цьому у Примітці 1 до статті 111¹ КК України зазначено, що: «у частині першій цієї статті публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації» [7].

Частиною шостою статті 111¹ КК України передбачено кримінальне покарання за організацію та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах. У Примітці до цієї статті визначено, що у частині шостій цієї статті під заходами політичного характеру розуміються з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо, а під **здійсненням інформаційної діяльності** розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації.

Таким чином, законодавець дає чіткий посил: поширення інформації, яка шкодить як самій державі, яка перебуває у режимі війни, так і впливає негативно на власних громадян, і потенційно на сприйняття держави Україна іноземними партнерами буде суворо каратись відповідно до санкцій статті КК України.

По-друге, в окремі склади злочинів додано таку кваліфікуючу ознаку, як «вчинення в умовах воєнного стану». Зокрема, така ознака додана до статей 185, 186, 187, 189, 191, як і в статтях 111 («державна зрада») та 113 («диверсія») КК України [7]. При цьому цілком справедливим є зауваження окремих науковців, що законодавцем вживаються різні терміни [8]. Так, у статті 67 КК України, яка визначає обставини, що обтяжують вину, вжито термін «використання умов воєнного або надзвичайного стану». Очевидно, що ці два терміни не є тотожними навіть при першому наближенні до їх тлумачення. Варто погодитись із науковцями, які зазначають, що передбачена п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуюча обставина матиме місце при вчиненні не всіх злочинів, які мали місце в період дії режиму воєнного стану, а тільки тоді, коли діяння було пов'язано саме з використанням відповідних умов. Застосування ж такої кваліфікуючої ознаки як вчинення «в умовах воєнного стану», незважаючи на вживання в них практично однакового формулювання, юристами допускається диференційований підхід залежно від того, яке кримінальне правопорушення мало місце. Зокрема, стосовно злочинів проти основ національної безпеки України, таких як державна зрада та диверсія, воєнний стан виступає

кваліфікуючою ознакою незалежно від місця їх вчинення, що зумовлено їх безпосереднім зв'язком із умовами воєнного стану. Натомість щодо кримінальних правопорушень проти власності, кваліфікуюча ознака «в умовах воєнного стану», за позицією фахівців, підлягає інкримінуванню лише за наявності фактичного зв'язку з відповідними обставинами, зокрема у разі вчинення таких діянь у районах вогневого ураження, тимчасової окупації чи перебування військ, а також поза їх межами – у випадках посягання на майно осіб, які переміщуються до безпечніших регіонів України, або на їхнє майно. [9, с. 282].

Окремо необхідно розглянути зміни до Кримінального кодексу України, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 03.03.2022 № 2110-IX, які набрали чинності 16 березня. Цим Законом КК України було доповнено статтями 435-1, 436-2.

Стосовно статті 436² КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», диспозиція якої викладена наступним чином: «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у 2014 році, у тому числі шляхом представлення збройної агресії Російської Федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини тери-

торії України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію Російської Федерації проти України, розпочату у 2014 році, представників збройних формувань Російської Федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих Російською Федерацією, а також представників окупаційної адміністрації Російської Федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних Російській Федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України» у випадку приєднання до агресії РФ інших держав, що потребуватиме подальших змін до цієї статті.

Якщо у випадку зі статтею 436² логіка законодавця зрозуміла через необхідність вказівки на початок агресії саме 2014 роком, то в статті 435-1 можна було використати підхід включеної статті 111¹, де використано більш узагальнююче поняття «держава-агресор» [10, с. 289–290].

Такі важливі і начебто зрозумілі речі як початок війни в Україні, як і те, що він датується 2014 року на сьогодні все ще є предметом інформаційно-психологічного тиску на громадян України і не тільки. І в цьому контексті цілком слушним та виправданим є криміналізація подібних діянь та проведення чіткої інформаційної політики з метою у тому числі й запобігання деформації правосвідомості.

Висновки. Важливою і вкрай необхідною передумовою запобігання поширення процесів деформації правосвідомості під впливом цифровізації є належний рівень законодавчого регулювання відповідних правовідносин. Сьогодні цей процес ускладнено цілою низкою кризових явищ, які розвинулись як на фоні війни, так і через низку економіко-соціальних явищ.

Важливим є розуміння ризиків для поглиблення процесів деформації правосвідомості саме у період російсько-української війни. Необхідні нові засоби для боротьби з ни-

ми. Вважаємо, що проведено досить важливу роботу щодо криміналізації певних діянь, що на нашу думку, досить позитивно впливає і на запобігання деформаціям правосвідомості.

Перспективою наукових досліджень у цій сфері може бути аналіз факторів викривлення правосвідомості в умовах воєнного стану та відповідні дії органів державної влади, передусім, законодавчого органу, з метою зупинення негативних проявів цифровізації, а також моделювання потенційних ризиків та засобів їх усунення або ж нівелювання.

Список використаних джерел

1. Янчук Н. Д. Право в умовах цифрової трансформації сучасного суспільства. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 3. С. 3–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-92-3-7>.
2. Sinha S. Personality correlates of criminals: A comparative study between normal controls and criminals. *Industrial Psychiatry Journal*. 2016 Jan-Jun. Vol. 25(1). P. 41–46. DOI: 10.4103/0972-6748.196058
3. Tymoshenko V., Maksymov S., Makarenko L., Kravchenko O., Kravchenko S. Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10(39). P. 9–15. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.39.03.1>
4. Пархоменко Н. М., Тимошенко В. І. Детермінанти та наслідки деформації індивідуальної правосвідомості за негативних умов сучасного світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 1(81), С. 81–87. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.12>
5. Пархоменко Н. М. Трансформація ціннісних засад права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану. *Правова держава*. 2023. № 34. С. 37–47. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-34-37-46
6. Lim, I. C. Z. Y., Tam, W. W. S., Chudzicka-Czupala, A., McIntyre, R. S., Teopiz, K. M., Ho, R. C., & Ho, C. S. H. (2022). Prevalence of depression, anxiety and post-traumatic stress in war- and conflict-afflicted areas: A meta-analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 978703. DOI 10.3389/fpsyt.2022.978703
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.11.2025).
8. Коваль А. А., Самойленко М. С. Зміни до Кримінального кодексу в умовах воєнного стану: дискусійні питання. *Київський часопис права*. 2023. № 4. С. 138–143. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.21>
9. Мовчан Р. О. Аналіз законодавчого рішення про посилення кримінальної відповідальності за мародерство. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 281–285. (дата звернення: 18.11.2025).

10. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 1. С. 286–290.

Cherkas Maryna, *Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Department of Theory and History of Law, Yaroslav Mudryi National Law University*
ORCID: 0000-0002-6939-9545

Deformation of legal consciousness in the age of digitalisation

The article is devoted to a comprehensive analysis of the deformation of legal consciousness in the era of digitalisation as a complex socio-legal phenomenon shaped by the rapid development of digital technologies and the transformation of the information environment. It substantiates that digitalisation significantly alters the ways in which law is perceived, as well as the mechanisms of formation of legal knowledge, evaluations and models of legal behaviour at both individual and collective levels. The study reveals the content of legal consciousness within the information society, identifies the key factors of its transformation, and outlines the characteristic forms of its deformation caused by the digital environment, including legal nihilism, simplified or fragmented perception of law, algorithmised thinking, and a decline in the critical assessment of legal phenomena.

Particular attention is paid to the analysis of both the positive and negative impacts of digitalisation on legal consciousness. The positive effects include expanded access to legal information, increased transparency of public authorities, and the development of e-justice and digital legal services, which contribute to higher legal awareness and greater civic engagement in legal processes. At the same time, the article emphasises that digitalisation generates a number of risks and threats, such as manipulation of legal information, the spread of disinformation, the devaluation of law as a result of its excessive technicisation, and the substitution of legal values with algorithmic decision-making. These processes may lead to persistent and systemic deformations of legal consciousness.

The article argues for the necessity of developing scientifically grounded approaches to minimising the negative consequences of digitalisation for legal consciousness. Such approaches should include the improvement of legal education, the development of legal culture, the strengthening of ethical standards of digital governance, and ensuring a balance between technological innovation and the fundamental values of law.

Keywords: *legal consciousness, deformation of legal consciousness, digitalisation, legal culture, information society, digital law, legal values.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.04

УДК 343.9:[343.37+343.55](477) «196»

Ярмиш О. Н.,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач Навчально-наукової
лабораторії дослідження проблем
забезпечення прав осіб, які
постраждали від війни, Дніпровського
державного університету внутрішніх
справ, заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-4811-4520

Греченко В. А.,

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідної лабораторії з
проблем правозастосування і
міжнародної співпраці Навчально-
наукового інституту № 5 Харківського
національного університету
внутрішніх справ,
заслужений працівник освіти України
ORCID: 0000-0002-6046-0178

Рябий С. М.,

кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
ветеран органів внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-7854-4193

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ МОГП УРСР ЩОДО БОРОТЬБИ З ПОЖЕЖАМИ У СЕРЕДИНІ 1960-х рр.

У статті висвітлюються основні аспекти діяльності підрозділів проти-пожежної охорони Міністерства охорони громадського порядку УРСР щодо боротьби з пожежами у середині 1960-х років. Матеріали з цієї проблеми, які надходили до даного міністерства, свідчать про значну кількість пожеж на території республіки у вказаний період. Аналіз цих надзвичайних подій показує, що основні порушення здійснювалися працівниками установ та підприємств через недотримання вимог протипожежної безпеки, порушень трудової та виробничої дисципліни. Не надавалося належної уваги огляду обладнання, несвоєчасно проводилися ремонтні роботи. Випадки виникнення пожеж свідчили про те, що суб'єктами господарювання не на належному рівні

розроблялися заходи з пожежної безпеки, які не охоплювали усі чинники, що могли призвести до виникнення пожеж. У результаті пожеж було знищено багато майна, нанесено значну шкоду державних установам та організаціям, колгоспам та радгоспам. У низці областей республіки ще недостатньо були вирішені питання організації гасіння пожеж у містах, особливо у частині якісної розробки необхідної оперативної документації та організації гарнізонної служби. Не були усунені випадки, коли пожежі набували розвитку через відсутність кваліфікованого керівництва підрозділами, незнання начальницьким складом об'єкта, повільного нарощування сил, неорганізованої роботи бойових розрахунків. Недостатню кваліфікацію під час гасіння пожеж та ліквідації їхніх наслідків показали підрозділи воєнізованої пожежної охорони міністерства охорони громадського порядку. Також це стосувалося боездатності пожежно-сторожової охорони колгоспів. Істотну роль у гасінні пожеж відігравали органи міліції. Їхнім основним завданням, разом з пожежниками, був порятунок людей, які перебували у небезпеці, допомога в локалізації та ліквідації пожеж, а також забезпечення безпеки особового складу. 14 січня 1967 р. МОГП СРСР затвердив Інструкцію «Про порядок організації воєнізованої пожежної охорони Міністерства охорони громадського порядку СРСР у містах, на промислових підприємствах та інших об'єктах народного господарства». У цьому документі визначалися принципи утворення та завдання підрозділів пожежної охорони. В цей період в УРСР стали широко впроваджуватися, особливо на підприємствах, пожежно-технічні комісії, до яких залучалися інженери, технологи та техніки заводів та фабрик. Це означало впровадження нової форми профілактичної роботи, що ґрунтувалася на активній участі інженерно-технічного персоналу у розробці заходів, спрямованих на зменшення пожежної небезпеки. Важливим елементом профілактичної діяльності з попередження пожеж залишалася роз'яснювальна робота та спроби встановлення більш суворого контролю за дотриманням протипожежних правил. В той час цей напрям в роботі пожежної охорони втілювався в проведенні пожежно-технічного мінімуму серед населення міст та сіл.

Ключові слова: Україна, міністерство охорони громадського порядку, підрозділи пожежної охорони, протипожежна безпека, боротьба з пожежами, 1960-ті роки.

Постановка проблеми. Проблема ліквідації пожеж в історії людства є актуальною з моменту виникнення вогню, тобто, принаймні, 100 тис. років. Історично, пожежі завжди завдавали значних збитків, руйнуючи поселення, забираючи життя та спричиняючи екологічні катастрофи. З часом, людство розробляло різні методи та засоби для запобігання та гасіння пожеж, від

примітивних до сучасних. На території України з початку 2020-х років щорічно реєструвалося близько 80 тис. пожеж, а з початком повномасштабної агресії росії проти України, ця кількість значно зросла, оскільки рашисти спеціально бомбардують житлові будинки у багатьох містах, створюючи вогнища пожеж з численними людськими жертвами. Тому досвід ліквідації пожеж в минулому –

позитивний та негативний, має актуальне значення і прямо впливає на життя і діяльність людей в умовах сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти цієї проблеми знайшли своє певне висвітлення в публікаціях вітчизняних авторів. Зокрема, ці питання розглядалися в монографії «Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 - серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження» [1], в науково-популярному нарисі «Міліція України: історичний нарис, портрети, події», написаному під керівництвом тодішніх керівників української міліції [2], дисертації А. П. Чернеги [3]. Проте в них вивчалися тільки окремі фрагменти та епізоди проблеми. Окремої, спеціальної роботи на цю тему у вітчизняній історичній та історико-правничій літературі немає, тому її дослідження є актуальним.

Наукова новизна дослідження. У ході дослідження здійснено аналіз головних напрямів функціонування органів пожежної охорони МОГП щодо убезпечення підприємств та установ від пожеж та боротьби з ними. Артикульовано, що профілактичні заходи, які проводилися цими органами, нерідко здійснювалися формально і безсистемно. Доведено, що керівництво МОГП та місцеві органи міліції намагалися зробити практичні висновки з недоліків, які виявилися у процесі гасіння пожеж і покращити роботу органів пожежної охорони. Додовнено матеріали про причини пожеж, недоліки у практичній підготовці пожежників. Розкрито роль міліції в ліквідації пожеж. До наукового обігу введено документальні матеріали з Галузевого державного ар-

хіву МВС України (Ф. 8), де висвітлюються питання організації та функціонування пожежної охорони МОГП і які публікуються вперше.

Постановка завдання. Автори поставили собі за мету дослідити основні аспекти діяльності пожежної охорони МОГП щодо попередження пожеж та їхньої ліквідації. Ця мета конкретизується в таких завданнях: висвітлити найхарактерніші приклади пожеж та їхню динаміку на підприємствах та установах, в колгоспах та радгоспах у вказаний період; виявити основні причини пожеж та чинники, які вплинули на розвиток цих надзвичайних подій; проаналізувати діяльність підрозділів протипожежної охорони під час гасіння пожеж, акумулювати їхній досвід та виявити недоліки в їхній діяльності; розкрити, які заходи вживалися МОГП УРСР та його місцевими органами для покращення діяльності щодо профілактики пожеж та підвищення кваліфікації пожежних підрозділів.

Виклад основного матеріалу. Одним з важливих напрямів діяльності Міністерства охорони громадського порядку (МОГП) було забезпечення протипожежної безпеки та боротьба з пожежами. Загальні збитки від пожеж 1964 року порівняно з 1963 роком, у республіці було знижено на 7,0 %, проте абсолютна їхня кількість була ще великою. А у Закарпатській, Київській, Кримській, Луганській, Львівській та Одеській областях порівняно з 1963 роком збитки від пожеж навіть зросли. У низці областей мали місце великі пожежі, збитки від яких по республіці в 1964 році склали 33,6% до їхньої загальної суми. Найбільша кількість великих пожеж сталася у

м. Києві, Одеській, Кіровоградській, Львівській, Вінницькій, Донецькій та Сумській областях [4, арк. 79]. З матеріалів дослідження великих пожеж Управлінням пожежної охорони МОГП було встановлено, що у роботі пожежної охорони деяких областей республіки, як і раніше, продовжували залишатися дуже серйозні недоліки у здійсненні нагляду за протипожежним станом об'єктів народного господарства, які нерідко призводили не лише до виникнення пожеж, а й до їхнього швидкого розвитку.

Це підтверджується багатьма прикладами пожеж, які ми наводимо нижче. Так, у листопаді 1964 року в м. Каховці Херсонської області сталася пожежа в олійному цеху райхарчкомбінату. Нагляд за протипожежним станом зазначеного об'єкта з боку міської пожежної частини здійснювався неякісно, пожежно-технічні обстеження проводились поверхово (за об'єктом було закріплено начальника частини Волобуєва). Під час монтажу та експлуатації установки для подачі рідкого палива в печі підсмажувальні печі маслорізного цеху були допущені грубі порушення, що призвело до виникнення пожежі. До будівлі маслорізного цеху були прибудовані пожежонебезпечні приміщення. Наявна на території об'єкту пожежна водойма утримувалася забрудненою і не повністю заповненою водою. До прибуття першого підрозділу пожежної охорони – чергової варті Каховської пожежної частини у складі одного оперативного відділення, вогнем було охоплено понад 350 кв. м площі перекриття маслорізного цеху і шеретувального відділення, а також обладнання, що знаходилося в них. Все ж удалося стримати розповсюдження вогню на прибудовані до

цеху приміщення. Однак, нарощування сил та засобів, необхідних для ліквідації пожежі, проходило повільно – протягом години. В результаті вогнем було знищено дерев'яні конструкції та обладнання маслорізного цеху та шеретувального відділення [4, арк. 80].

У червні 1964 року в м. Ново-Волинськ Житомирської області, внаслідок пожежі на колгоспному ринку, згоріли складські приміщення меблевого магазину, будівельних та господарських товарів та матеріальні цінності, що зберігалися в них. Пожежа почалася із загоряння у смітєвому ящику, встановленому біля дерев'яної стіни складу господарських товарів, поширилася на приміщення складу і в короткий час прийняла великі розміри. Коли прибули на пожежу підрозділи пожежної охорони міста, склади меблевого магазину, будівельних та господарських товарів були повністю охоплені вогнем, частково горіли дахи парфумерного магазину, шапкової та меблевої майстерень. Швидкому поширенню пожежі сприяли майже суцільна забудова колгоспного ринку дерев'яними будівлями без дотримання відповідних протипожежних розривів, велика кількість готової продукції, що зберігалася в них, (меблів, фарб, виробів з бавовняних, трикотажних, шовкових тканин), горючих матеріалів. Сам факт виникнення та розвитку пожежі став наслідком незадовільної профілактичної роботи, що проводилася інспектором Ново-Волинської пожежної частини Г. Ситниковим. На колгоспному ринку грубо порушувалися правила пожежної безпеки. Допускалося безладне будівництво тимчасових, різного призначення, пожежо-

небезпечних будівель. Протипожежний режим не дотримувався. Приписи пожежних органів своєчасно не виконувались. Незважаючи на це, жорстких вимог до адміністрації не пред'являлося, за невиконання чи грубе порушення правил пожежної безпеки до відповідальності ніхто не притягувався [4, арк. 81].

У Ново-Волинському гарнізоні нечітко відпрацьовувалися питання взаємодії пожежної охорони із службою міськводоканалу. У день пожежі проводилося промивання міської водопровідної мережі, у зв'язку з чим на ділянці колгоспного ринку тиск води був відсутній. Проте начальницький склад пожежної частини про це не знав. У результаті воду на гасіння пожежі від встановлених на пожежні гідранти автомобілів, було подано невчасно – через 20 хвилин після прибуття на пожежу підрозділів пожежної охорони.

Серйозні недоліки мали місце у профілактичному обслуговуванні складу взуттєвого об'єднання у м. Одесі. Закріплений за об'єктом інспектор районної пожежної частини Речез нагляд за протипожежним станом складу здійснював незадовільно. На об'єкті грубо порушувалися правила пожежної безпеки, тривалий час не виконувались заходи, запропоновані приписами держпожнадзора. На день виникнення пожежі склад був надмірно перевантажений готовою продукцією. Уздовж зовнішньої стіни складу було складовано велику кількість бочок клею на горючій основі та понад 18 тонн листової гуми. Конструкції покриття, що могли загорятися, вогнезахисному просоченню не піддавалися. У недобудованій секції складу був побудований сторожем дерев'яний сарай

для особистих потреб. Все це призвело до того, що пожежа, що виникла в маслоцеху, отримала швидкий розвиток. Склад охоронявся сторожовою охороною. Службу сторожі несли погано, нерідко залишали посаду та займалися особистими справами, їх ніхто не контролював. З цієї причини пожежа, що виникла в складі, була виявлена пізно і до прибуття підрозділів пожежної охорони отримала значний розвиток [4, арк. 82].

Незадовільно здійснювався нагляд за протипожежним станом будівлі професійно-технічного училища у м. Києві, внаслідок чого у листопаді 1964 року тут сталася пожежа із серйозними наслідками. Причиною виникнення пожежі, а також інтенсивності її розвитку послужило загоряння у великій кількості целулоїдної плівки в рулонах, що використовувалася там же для виробничих цілей, яка зберігалася в підвалі. Як було встановлено, пожежно-технічні обстеження вказаного об'єкту інспектором районної пожежної частини проводились неякісно. У ході обстеження ним не було звернено уваги на такі грубі порушення правил пожежної безпеки, як розміщення у підвальному приміщенні адміністративної будівлі акумуляторної майстерні, зберігання лакофарб та інших пожежонебезпечних речовин тощо.

За серйозні недоліки у роботі на начальника районної частини Колесніченка, заступника начальника частини Некрашу та інспектора Стулія, який був закріплений за об'єктом, наказом начальника УПО Київської області було накладено дисциплінарні стягнення [4, арк. 83].

У листопаді 1964 року в м. Рудки Львівської області виникла пожежа у складі будматеріалів Рудківсько-

го відділення «Сільгосптехніка». Внаслідок пожежі згоріли та були пошкоджені дахові конструкції та товароматеріальні цінності, що зберігалися в 2-х згорілих секціях складу. Як і в попередніх прикладах, профілактична робота з боку колишнього працівника інспекції Сичова, закріпленого за об'єктом, проводилася неякісно. Протипожежний стан складу на день пожежі був незадовільним. Приписи пожежної служби своєчасно адміністрацією не виконувалися. У приміщенні складу допускалося спільне зберігання різних за властивостями і пожежної небезпеки речовин і матеріалів - нітрофарб, лаків, мастил, кислот, балонів з киснем, текстильних виробів, гуми і т.п. Електроосвітлювальна мережа в одній з секцій складу була змонтована і експлуатувалася з порушенням електротехнічних правил, дерев'яне перекриття цієї секції від загоряння захищено не було. Наявна на території об'єкту пожежна водойма, через несправність, була без води.

У Солонянському районі Дніпропетровської області на овочевому пункті пожежею, що сталася у серпні 1964 року, було знищено низку будівель та значну кількість ящикотари та тарної дощечки. Дослідженням цієї пожежі було встановлено, що на вказаному об'єкті протягом останніх 3-х років жодної профілактичної роботи не проводилося. Овочевий пункт знаходився у вкрай незадовільному протипожежному стані. На об'єкті були допущені грубі порушення протипожежних норм та правил в частині розміщення будівель на майданчику, складування ящиків та тарних дощечок. Необхідних протипожежних розривів не було дотримано. Водоймою для цілей пожежогасіння овочевий пункт не було забезпечено. Добровільної

пожежної дружини на об'єкті не було, робітники та службовці до запобігання та гасіння пожеж були не підготовлені. Наявні на овочевому пункті два ручні пожежні насоси виявилися несправними. В результаті пожежа в бондарному цеху пункту швидко поширилася на інші будівлі і прийняла великі розміри.

Наказом начальника УОГП Дніпропетровської області, начальник ІДПН Солонянського району Мухін за погану роботу був звільнений з посади, а інспектору Масліку, раніше закріпленому за об'єктом, було оголошено сувору догану[4, арк. 84].

Про наявність аналогічних та інших недоліків та профілактичному обслуговуванні об'єктів свідчили також пожежі, що мали місце на заводі «Буддеталь» у м. Українці Донецької області, у торговельній будівлі сільпо у Мукачівському районі Закарпатської області, у будівлі школи у Середино-Будському районі Сумської області тощо.

У низці областей республіки ще недостатньо були вирішені питання організації гасіння пожеж у містах, особливо у частині якісної розробки необхідної оперативної документації та організації гарнізонної служби. Не були зжиті випадки, коли пожежі набували розвитку через відсутність кваліфікованого керівництва підрозділами, незнання начальницьким складом об'єкта, повільного нарощування сил, неорганізованої роботи бойових розрахунків.

У Хмельницькій області, у м. Шепетівці допускалися серйозні недоліки у підготовці особового складу та відпрацюванні питань організації пожежогасіння. Схеми розміщення

сил і засобів на деякі особливо важливі об'єкти міста, наприклад, на будівлю районного об'єднання "Сільгосптехніка" розроблено не було. У гарнізоні слабо також було відпрацьовано питання взаємодії зі службами міста та відомчими пожежними підрозділами. Підготовка Шепетівського гарнізону до гасіння пожеж проводилася погано. Начальник гарнізону Г. Завгородній питаннями тактичної підготовки не займався. За 1964 рік він не провів жодного пожежно-тактичного заняття з викликом усіх сил та засобів, що дислокуються у місті. Через непідготовленість гарнізону, гасіння пожежі в майстернях райоб'єднання «Сільгосптехніки» проходило неорганізовано. Начальник варті пожежної частини Малярчук припустився помилок. На гасіння відкритої пожежі він подав малопотужні стволи і не на вирішальних напрямках, наявні вододжерела не використав. Старший РТП – начальник пожежної частини також не зміг чітко організувати гасіння пожежі. На водосховищі ємністю 600 кв.м була встановлена лише одне автоцистерна, проте інші працювали на привізній воді. Пожежа була запущена і завдала значних збитків [4, арк. 85].

Суттєві недоліки у відпрацюванні питань організації гасіння пожеж мали місце у м. Краматорську Донецької області. Схеми розстановки та коштів у будівлі видовищних, лікувальних і дитячих установ міста були складено неякісно, поверхові плани у схемах були відсутні. Пожежно-тактичні заняття щодо будівлі кінотеатру, в якому сталася пожежа, а також на багато інших будівель з масовим скупченням людей з особовим складом пожежної частини не

проводилися. Підготовка Краматорського гарнізону до гасіння пожеж проводилася також погано. Начальник пожежної частини, він же начальник гарнізону, Набоков питаннями з підготовки гарнізону до гасіння пожеж не займався. Все це не могло не позначитися на гасінні пожежі в міському кінотеатрі. Перші пожежні підрозділи, які прибули на пожежу, виявили низьку тактичну підготовку, діяли невпевнено. Старший РТП – начальник гарнізону пожежної охорони Набоков також не зміг правильно організувати керівництво гасінням пожежі, не виявляв активності та ініціативи. Відсутність кваліфікованого керівництва на пожежі та невпевнена робота підрозділів призвели до занедбаності та розвитку пожежі. Начальник частини Набоков, як такий, що не забезпечив дану ділянку роботи, з посади був звільнений.

Зазначені недоліки були характерні для областей, де керівники протипожежних служб мало займалися питаннями підготовки гарнізонів до гасіння пожеж. Деякі з них ще мало уваги приділяли роботі з організації пожежогасіння у сільській місцевості. Тому не випадково в районах сільської місцевості траплялося багато великих пожеж. В Одеській, Кіровоградській, Сумській, Дніпропетровській, Кримській, Львівській та інших областях районні плани гасіння пожеж не скрізь були доведені до виконавців, практичні заняття з відпрацювання планів працівниками інспекцій держпожнадзора проводилися рідко [4, арк.86].

Пожежі, нерідко, набували розвитку через низьку боєздатність пожежно-сторожової охорони колгоспів, неприйняття заходів для їхнього

гасіння у початковий період, несвоєчасного виклику допомоги із сусідніх населених пунктів та найближчих міст області.

У травні 1964 року у Березівському районі Одеської області у колгоспі “Зоря” пожежею було знищено будинок корівника, у вогні загинуло багато худоби. Сили та засоби на гасіння цієї пожежі були викликані несвоєчасно та прибули лише через 1,5 години після її виявлення. Автоцистерна сусіднього колгоспу через технічну несправність на пожежу взагалі не прибула. Гасіння пожежі в червні 1964 року в радгоспі “Червоний партизан” у тому ж районі Одеської області взагалі не було організовано. Сили та засоби, передбачені районним планом, не викликалися. В результаті згоріла будівля вівчарника та загинула велика кількість овець.

Незадовільно було організовано гасіння пожежі у будівлі школи у Середньо-Будському районі Сумської області. Необхідні для його ліквідації сили та засоби своєчасно на пожежі не були зосереджені. Протягом перших 1,5 годин гасіння пожежі проводилося силами однієї ДПД цукрозаводу, що прибула на пожежу у складі шофера та охоронця. Додаткова допомога була викликана через 48 хвилин після прибуття ДПД цукрозаводу. З великим запізненням було повідомлено про пожежу в райвідділ міліції. В результаті пожежу в школі було запущено і до прибуття додаткової допомоги вона набула значного розвитку.

У Бобринецькому районі Кіровоградської області на гасіння пожежі, що виникла у будівлі корівника, було викликано лише одне відділення районної пожежної частини, що

знаходилося на відстані 40 км від колгоспу [4, арк.86-87].

Інформуючи про наявні недоліки у роботі, УПО МОГП УРСР пропонувало інформацію про ці випадки пожеж та діяльність підрозділів пожежної охорони вивчити на чергових зборах з усім начскладом [4, арк.88-90].

Як бачимо, випадки пожеж, факти про які наводяться вище, свідчать, що в організації та реалізації заходів протипожежної безпеки в республіці в цей час були істотні недоліки, причому це були ще далеко не всі факти. У результаті цих подій було знищено багато майна, нанесено значну шкоду державі та колгоспам. Можна висловити припущення, що деякі з цих пожеж могли бути організовані умисно, з метою приховати розкрадання. Проте, це лише припущення, яке не має прямого документального підтвердження. Виникнення та спроби ліквідації пожеж показували недостатню підготовку багатьох пожежних команд та недостатню кваліфікацію їхніх керівників, свідчили про недотримання в багатьох установах та організаціях правил протипожежної безпеки, тому керівним органам МОГП було над чим працювати в подальшому.

Постановою Ради міністрів СРСР від 3 травня 1966 р. за № 344 всі підрозділи професійної пожежної охорони були сконцентровані в єдиному оперативному керівництві МОГП, що дало можливість підвищити боєздатність пожежних частин, більш раціонально і економно використовувати пожежні підрозділи та техніку. З метою вчасного виявлення недоліків у протипожежному захисті підприємств, а особливо в техно-

логічних процесах з другої половини 60-х рр. XX ст. в УРСР стали широко впроваджуватися на підприємствах пожежно-технічні комісії, в які залучалися інженери, технологи та техніки підприємств. Фактично зародилася нова форма профілактичної роботи, заснована на активній участі інженерно-технічного персоналу у розробці заходів, спрямованих на зменшення пожежної небезпеки технологічних процесів. На середину 1960-х рр. близько 60 % пожеж на об'єктах народного господарства були наслідком халатності та недбалості при поводженні з вогнем. Суттєвим напрямом роботи в попередженні такого роду пожеж залишалася широка роз'яснювальна робота та встановлення жорсткого режиму за дотриманням протипожежних правил. В Україні цей важливий напрямок в роботі пожежної охорони знайшов конкретне втілення в проведенні пожежно-технічного мінімуму серед населення міст та сіл, рішення про проведення якого було прийнято Радою міністрів УРСР. Пожежно-технічний мінімум передбачав ознайомлення населення республіки з причинами пожеж, із заходами з їхнього попередження в побуті та на виробництві та діями на випадок виникнення пожежі. Мільйони осіб в ході проведення пожежно-технічного мінімуму отримали навички з пожежної безпеки. Таке масове охоплення населення профілактичною роботою було здійснене вперше в Радянському Союзі. Досвід УРСР був пізніше поширений і в інших республіках [5, с. 639].

14 січня 1967 р. МОГП затвердив Інструкцію «Про порядок організації воєнізованої пожежної охорони Міністерства охорони гро-

мадського порядку СРСР у містах, на промислових підприємствах та інших об'єктах народного господарства». У цьому документі відзначалося, що воєнізована пожежна охорона міністерства охорони громадського порядку СРСР (ВПО МОГП) організується у містах, які є найважливішими адміністративними центрами СРСР, а також на промислових та інших об'єктах, що мають особливо важливе значення або підвищену пожежо- та вибухонебезпечність, детально регламентувався порядок створення такої охорони [6, с. 801-802].

Слід відзначити, що міліція відігравала істотну роль у гасінні пожеж. Її основним завданням, разом з пожежниками, був порятунок людей, які перебували у небезпеці, допомога в локалізації та ліквідації пожеж, а також забезпечення безпеки особового складу. Співробітники міліції услід або й разом з пожежниками прибували на місце пожежі, оцінювали ступінь небезпеки та намагалися вжити заходів для зменшення її рівня. Вони відповідали за безпеку як громадян, так і особового складу пожежників, які брали участь у гасінні. Якщо рівень небезпеки для оточуючого населення був достатньо високим, на місце події прибував один з керівників міліції, який міг очолити організацію гасіння пожежі, приймати відповідні рішення та координувати дії всіх учасників. Міліція також займалася організацією протипожежної пропаганди, навчанням населення заходам пожежної безпеки та контролем за дотриманням вимог пожежної безпеки, організацією профілактичної роботи. У цих напрямках роботи міліція тісно взаємодіяла з іншими організаціями,

такими як швидка допомога, комунальні служби з метою для забезпечення більш ефективного реагування на надзвичайні ситуації.

Висновки. Наведені факти свідчать про значну кількість пожеж на території республіки у вказаний період. Аналіз цих надзвичайних подій показує, що основні порушення здійснювалися працівниками установ та підприємств через недотримання вимог протипожежної безпеки, порушень трудової та виробничої дисципліни. Не надавалося належної уваги огляду обладнання, несвоєчасно проводилися ремонті роботи. Випадки виникнення пожеж свідчили про те, що суб'єктами господарювання не на належному рівні розроблялися заходи з пожежної безпеки, які не охоплювали усі чинники, що могли призвести до виникнення пожеж. У результаті пожеж було знищено багато майна, нанесено значну шкоду державним установам та організаціям, колгоспам та радгоспам. Недостатню кваліфікацію під час гасіння пожеж та ліквідації їхніх наслідків показали підрозділи воєнізованої пожежної охорони

міністерства охорони громадського порядку, в тому числі недостатньо ефективним було керівництво цими підрозділами та навчання їхнього особового складу. Це також стосувалося боєздатності пожежно-сторожової охорони колгоспів.

Слід відзначити, що саме в цей період в УРСР стали широко впроваджуватися, особливо на підприємствах, пожежно-технічні комісії, до яких залучалися інженери, технологи та техніки заводів та фабрик. Це означало впровадження нової форми профілактичної роботи, що ґрунтувалася на активній участі інженерно-технічного персоналу у розробці заходів, спрямованих на зменшення пожежної небезпеки. Як і у інших сферах діяльності в радянські часи, важливим елементом профілактичної роботи з попередження пожеж, залишалася роз'яснювальна робота та спроби встановлення більш суворого контролю за дотриманням протипожежних правил. В той час цей напрям в роботі пожежної охорони втілювався в проведенні пожежно-технічного мінімуму серед населення міст та сіл.

Список використаних джерел

1. Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953- серпень 1962 рр.) : історико-правове дослідження : монографія. Харків : Промарт, 2024. 452 с.
2. Міліція України : історичний нарис, портрети, події / За заг. ред. Ю. О. Смирнова. Кол. авторів: Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Ануфрієв М. І. К. : Ін-Юре, 2002. 888 с.
3. Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 рр.: авторефер. дис. канд. юр. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
4. Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС України). Ф. 8. Оп. 1. Спр. 427. Арк. 79-90.
5. Міністерство охорони громадського порядку УРСР (1962-1968 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. / авт. кол. : М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук, Т. О. Проценко, В. В. Ткаченко, В. М. Чисніков, Т. А. Плугатар, В. А. Довбня,

О. В. Кожухар ; за заг. ред. А. Б. Авакова. К., 2016. Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). К.-Х. : Мачулін, 2016. Т. 6. С. 639.

6. Про порядок організації воєнізованої пожежної охорони міністерства охорони громадського порядку СРСР у містах, на промислових підприємствах та інших об'єктах народного господарства: інструкція МОГП 14 січня 1967 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) Т. 6. С. 801-802.

References

1. Grechenko V. A., Yarmysh O. N. The Police in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953-August 1962): historical and legal research: [monograph]. Kharkiv: Promart, 2024.452 p.

2. The Police of Ukraine: historical essay, portraits, events / Edited by Yu.O. Smirnova. Co. authors: Smirnov Yu.O., Mykhailenko P.P., Svyatotsky O.D., Anufriev M.I. K.: In-Yure, 2002. 888 p.

3. Chernega A.P. Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985: autores. dissertation. cand..law. sciences: 12.00.01. Kyiv, 2008.21 p.

4. Branch State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (SDA of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine). C. 8. D. 1. F/ 427. L. 79-90.

5. Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR (1962-1968)// Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017): scientific ed. / author col.: M.G. Verbensky, O.N. Yarmysh, V.O. Kryvolapchuk, T.O. Protsenko, V.V. Tkachenko, V.M. Chisnikov, T.A. Plugatar, V.A. Dovbnya, O.V. Kozhuhar; ed. by A.B. Avakova. K., 2016. Т. 6.: Ministry of Internal Affairs – Ministry of Public Order of Soviet Ukraine during the period of de-Stalinization and further reorganizations (March 5, 1953 – December 1968). K.–Kh.: Machulin, 2016. Т. 6. P.639.

6. On the procedure for organizing the paramilitary fire protection of the Ministry of Public Order of the USSR in cities, at industrial enterprises and other objects of the national economy: instruction of the Ministry of Public Order of January 14, 1967 // Ministry of Internal Affairs of Ukraine: events, leaders, documents and materials (1917–2017) Vol. 6. P. 801-802.

Yarmysh Olexander, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Educational and Scientific Laboratory for research into the problems of ensuring the rights of persons who suffered from the war, Dnipro State University of Internal Affairs, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4811-4520

Grechenko Volodymyr, Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Leading Researcher of the Research Laboratory on Law Enforcement and International Cooperation of the Educational and Scientific Institute No. 5 of the Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-6046-0178

Ryabiy Sergey, Candidate of Law, Honored Lawyer of Ukraine, Veteran of Internal Affairs Bodiers

ORCID: 0000-0002-7854-4193

Activities of the fire Protection Units of the MOGP of the Ukrainian SSR in Fighting Fires in the Mid-1960s.

The article highlights the main aspects of the activities of the fire protection units of the Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR in combating fires in the mid-1960s. Materials on this problem, which were received by this ministry, indicate a significant number of fires in the territory of the republic during the specified period. Analysis of these extraordinary events shows that the main violations were committed by employees of institutions and enterprises due to non-compliance with fire safety requirements, violations of labor and production discipline. Due attention was not paid to the inspection of equipment, repairs were carried out untimely. Cases of fires showed that business entities were not developing fire safety measures at the proper level, which did not cover all the factors that could lead to fires. As a result of the fires, a lot of property was destroyed, significant damage was caused to state institutions and organizations, collective farms and state farms. In a number of regions of the republic, the issues of organizing fire extinguishing in cities have not yet been sufficiently resolved, especially in terms of high-quality development of the necessary operational documentation and organization of the garrison service. Cases were not eliminated when fires developed due to the lack of qualified leadership of units, ignorance of the commanding staff of the facility, slow build-up of forces, disorganized work of combat crews. The paramilitary fire protection units of the Ministry of Public Order showed insufficient qualifications in extinguishing fires and eliminating their consequences. This especially concerned the combat capability of the fire and guard protection of collective farms. The police played a significant role in extinguishing fires. Their main task, together with firefighters, was to rescue people who were in danger, assist in the localization and elimination of fires, as well as ensure the safety of personnel. On January 14, 1967, the USSR Ministry of Public Order approved the Instruction "On the Procedure for Organizing the Paramilitary Fire Protection of the

Ministry of Public Order of the USSR in Cities, at Industrial Enterprises and Other Objects of the National Economy". This document defined the principles of formation and tasks of fire protection units. During this period, fire-technical commissions began to be widely introduced in the Ukrainian SSR, especially at enterprises, which involved engineers, technologists and technicians of plants and factories. This meant the introduction of a new form of preventive work, based on the active participation of engineering and technical personnel in the development of measures aimed at reducing fire danger. An important element of preventive fire prevention activities remained explanatory work and attempts to establish stricter control over compliance with fire regulations. At that time, this direction in the work of fire protection was embodied in the implementation of a fire-technical minimum among the population of cities and villages.

Keywords: *Ukraine, police, fire departments, fire safety, firefighting, 1960s.*

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.05
УДК 330.34:004:338.2(477)

Sieriebriak Stanislav,
*Doctor of Law, Senior Research Fellow,
Sector for Economic Legislation
Implementation Issues, Department for
Economic Law and Legislation
Modernization Issues State Institution
«V.K. Mamutov Institute for Economic and
Legal Research of the National Academy
of Sciences of Ukraine»
ORCID: 0000-0001-7207-594X*

THE IMPACT OF THE DIGITALIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY ON BUSINESS ACTIVITIES

The article is devoted to studying the impact of the processes of digitalization of Ukraine's economy on entrepreneurial activity in the context of modern socio-economic transformations. It emphasizes that digitalization is one of the key factors in the modernization of the national economy, the formation of new business models, the transformation of organizational and legal forms of entrepreneurship, and the improvement of mechanisms for the legal regulation of economic relations. The main areas of influence of digital technologies on entrepreneurial activity are analyzed, in particular the development of e-commerce, digital platforms, business process automation, the use of big data, cloud services, and artificial intelligence.

The article identifies the advantages of digitalization for business entities, including increased management efficiency, reduced transaction costs, expanded market access, and simplified interaction with public authorities and counterparties. At the same time, it outlines the main challenges and risks associated with the digital transformation of business, including cybersecurity, personal data protection, uneven access to digital resources, and the imperfection of current legal regulations.

Particular attention is paid to the analysis of the regulatory framework for the digitalization of entrepreneurial activity in Ukraine and its compliance with current economic needs. The need for further adaptation of legislation to the conditions of the digital economy in order to create a favorable business environment and stimulate innovative activity is substantiated. It is concluded that the digitalization of the economy is an important tool for increasing the competitiveness of Ukrainian entrepreneurship and ensuring the sustainable economic development of the state.

Keywords: *digitalization of the economy, entrepreneurial activity, digital technologies, e-commerce, digital platforms, business processes, legal regulation of entrepreneurial activity, innovative development.*

Problem Statement. The rapid development of digital technologies and their active integration into business activities are driving profound transformations in economic processes, forms of business organization, and mechanisms of legal regulation of economic relations. Digitalization reshapes traditional approaches to entrepreneurial activity, fosters the expansion of e-commerce and digital platforms, promotes remote business management models, and enables the widespread use of electronic contracts and digital document management. At the same time, these processes give rise to new legal challenges related to ensuring legal certainty regarding the status of business entities in the digital environment, protecting personal data, maintaining cybersecurity, establishing liability for breaches of commercial obligations, and adapting existing economic legislation to the realities of the digital economy.

The current regulatory framework of Ukraine has largely been developed with traditional models of business activity in mind and does not always meet the needs of a digitalized economy. This leads to regulatory gaps and conflicts, complicates the practical implementation of the rights and obligations of business entities, and constrains the development of innovative forms of entrepreneurship. Under these conditions, a comprehensive study of the specific features of conducting business activities in the context of digitalization, as well as the identification of directions for improving legal regulation with due regard to national and

European experience, becomes particularly relevant.

Analysis of Recent Research and Publications. Among the scholars who, to one extent or another, have addressed this issue are Briukhovetska N., Vinnyk O., Dovhan O., Yefremova K., Matvieieva A., Milash V., Tishchenko I., Chorna O., Shapovalova O., Shcheliuk S., and others.

Research Objectives. The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the specific features of conducting business activities in the context of digitalization and to identify the main directions for improving the legal regulation of economic relations in the digital environment. To achieve this objective, the article seeks to address the following tasks: to analyze scholarly approaches to understanding the digitalization of business activities and its impact on the transformation of economic and legal processes; to characterize the legal framework governing business activities in the context of digitalization in Ukraine, with due regard to European experience; to determine the specific features of conducting business activities using digital technologies, in particular digital platforms, electronic contracts, and electronic document management; to identify the key problems and risks of legal regulation of business activities in the digital environment; and to substantiate directions for improving Ukraine's economic legislation in order to ensure the effective and secure development of the digital economy.

Presentation of the Main Material. Digitalization is a multifaceted

process. As some scholars rightly note, it encompasses not only technological changes but also profound social, economic, and legal transformations. Digitalization is not merely the introduction of new technologies; rather, it is a process that reshapes the structure and functioning of public institutions, the economy, and society as a whole [1].

The study of the preconditions for the formation and manifestations of new economic relations in the processes of production, distribution, exchange, and consumption of material goods and services within the digital economy demonstrates their high dynamism as well as their innovative and transformative nature. In accordance with the feedback mechanism, these processes exert a tangible positive impact on economic development and societal change in general. The emergence and evolution of new forms of economic relations lead to the transformation of the economic system and market structure, simplify the conditions for conducting entrepreneurial activities, change the nature of labor processes and employment, approaches to the organization of production and management, and contribute to increased labor productivity and enhanced production efficiency.

At the same time, it is appropriate to agree with O. M. Vinnyk, who notes that the use of digital technologies contrary to the interests of society and/or in violation of the rights and legitimate interests of individuals poses a threat to both civil society and the digital economy [2, p. 12]. This is due to the need to address new challenges caused by the introduction of modern digital technologies, which cannot be adequately regulated by existing classical norms of morality and law, as well as the necessity to take into account the legal conse-

quences of the use of automated systems and existing regulatory gaps in the field of artificial intelligence, taking into consideration the requirements of anti-trust legislation, personal data protection laws, and intellectual property law.

In this regard, we support the position of I. Tishchenko, who argues that digital transformation leads to increased monopolization of certain markets that are particularly sensitive to the use of digital products and assets, intensified competition, growing digital inequality, and the emergence of ethical issues related to the use of artificial intelligence, information confidentiality, cyber threats, and cyber risks, which necessitates the development and implementation of adequate policies to counteract these negative phenomena. The need to support and develop new forms of economic relations requires addressing a range of issues related to ensuring effective regulation of the processes of development, implementation, and ethical use of digital technologies, improving risk management associated with the use of generative artificial intelligence, regulating platform activities and platform-based employment, creating safe working conditions, protecting personal data, reducing the digital divide, and improving the taxation of crypto-asset transactions, among other measures. These efforts will contribute to sustainable and secure economic development, as well as to the strengthening of digital and technological sovereignty [3].

The processes of economic digitalization lead to the formation of new sectors of economic activity that encompass virtually all spheres of social and economic life. According to scholarly assessments [4], such sectors primarily include digital platforms, which

permeate various types of activities and function as virtual marketplaces by integrating communities of users, software, hardware, and network infrastructures, organizational solutions, and high-tech business models aimed at creating value by facilitating interaction between two or more interdependent groups of participants. Such platforms include search engines, social networks, e-commerce platforms, mobile application stores, price comparison websites, and others [5, pp. 2-4].

An important area of digitalization is the transformation of public administration, which involves the provision of public services, the exercise of supervisory functions, the issuance of certificates, the collection of electronic petitions, and other administrative procedures in electronic form, in particular within the framework of the e-government concept. A demonstrative example of this approach is the state project "Diia – Digital State," which is implemented through relevant digital platforms and online public service tools, including "Diia," "Diia.Business," and "Diia.City."

A distinct place in the structure of the digital economy is occupied by electronic business, or e-business, which is based on the automation of business processes, the exchange of commercial information, and the execution of transactions using information systems. The most common forms of such business are e-commerce and e-trade. At the same time, innovative communities and ecosystems are developing, bringing together like-minded individuals and organizations willing to experiment with new approaches to management and cooperation within their own innovative environments. As noted by O. Omelianenko, members of innovation

communities strive for mutual development, the achievement of new levels, and the generation of ideas whose implementation would be impossible under conditions of individual activity; at the same time, the role of cross-sectoral cooperation and active feedback from customers is increasing [6, p. 100].

Further development of the digital economy has contributed to the emergence of such specific areas as electronic auctions, which involve the creation of organized markets based on specialized information systems with defined trading and access rules; electronic logistics, focused on managing information flows in the field of transportation and supply, particularly within e-commerce; and electronic medicine, which provides medical and related services, consultations, and medical data management using information technologies. At the same time, electronic trading, which provides access to currency, stock, and commodity markets via the Internet, electronic banking, which covers the full range of banking services in an online format, and electronic insurance, which enables the remote purchase of insurance products, are actively developing. E-learning and e-education, implemented through digital and Internet technologies, have also become widespread, along with other areas of the digital economy, the list of which continues to expand.

Modern information and communication technologies significantly influence the conduct of business activities, sometimes resulting in a fundamental transformation of the traditional elements of the economic legal relations they mediate. One of the most pressing issues today concerns the role and place of artificial intelligence in the system of social legal relations regulated by vari-

ous branches of law. Business entities use artificial intelligence to create virtual assistants or conversational agents for customers, namely chatbots, which are designed to perform standard operations. In the field of data management, artificial intelligence enables the monitoring and supervision of company data; for example, such technologies can monitor the condition of equipment, thereby reducing the risks of damage or sudden breakdowns. According to O. Kravtsova, there are three main areas in which artificial intelligence algorithms will be applied most actively in Ukraine. The first is the state, which shapes policies and priorities, public procurement, investment attraction, and project financing—for example, the use of artificial intelligence systems in public services, the formation of open data policies, the development of startup support programs, and their involvement in GOVTech activities. The second area is business, which, due to flexibility, high-quality management, and rapid implementation, can develop machine learning, IoT, AR/VR, and robotics. The third area is public-private partnership, which experts consider the most optimal option for forming a new industry; this includes the development of artificial intelligence for space exploration, smart cities, new energy, and transport [7]. The implementation of the Internet of Things raises the issue of redefining legal personality in conditions where objects equipped with appropriate technical tools are capable of performing a full range of necessary operations and interactions without human involvement, which is directly related to the use of so-called artificial intelligence and similar technologies.

The position of K. V. Yefremova is well-founded in asserting that selective

and unsystematic efforts to overcome the problems of legal regulation of the digital economy, in particular in the field of the use of artificial intelligence in business activities, do not yield proper results without a comprehensive renewal of the state's economic and legal policy as a whole [8].

The body of regulatory legal acts in the field of digitalization includes the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018–2020 [9], the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine [10], the Concept for the Development of the Electronic Services System in Ukraine [11], the Strategy for the Digital Transformation of the Social Sphere [12], the Strategy for Digital Development, Digital Transformations, and Digitalization of the Public Finance Management System until 2030 [13], the Strategy for the Digital Development of Innovation Activities of Ukraine until 2030 [14], the Strategy for Recovery, Sustainable Development, and Digital Transformation of Small and Medium-Sized Enterprises until 2027 [15], and others. All these regulatory acts are aimed at creating a vector for the legal regulation of digitalization processes in various areas; however, some of them have already lost their relevance.

In addition, the Verkhovna Rada of Ukraine has adopted a number of laws, including the Law of Ukraine “On Electronic Communications” [16], “On Stimulating the Development of the Digital Economy” [17], “On Public Electronic Registers” [18], “On Virtual Assets” [19], and “On Cloud Services” [20], as well as other regulatory acts.

However, even a cursory analysis of legislation in the field of digitalization provides sufficient grounds to assert that it is fragmented, does not cov-

er all areas, and lacks clear concepts, strategies, and implementation plans, especially in light of the martial law in Ukraine. At present, there is no unified vision for the development of the digital economy in Ukraine, no assessment of the impact of digitalization processes on various sectors, and no regulatory mechanisms for preventing related risks. Some acts are outdated and require urgent revision.

Ukrainian legislation in the field of digitalization is being formed as a comprehensive, interdisciplinary system of legal norms regulating social relations related to the introduction and use of digital technologies in the public and private spheres. It encompasses provisions of constitutional, economic, civil, administrative, information, and financial law and is aimed at ensuring the legal framework for the digital economy, e-government, electronic services, digital platforms, as well as the use of information and communication technologies and automated systems.

A characteristic feature of legislation in the field of digitalization is its fragmented nature, resulting from the gradual adoption of regulatory legal acts governing specific areas of digital development, including electronic communications, electronic registers, cloud services, virtual assets, and the stimulation of digital economy development. The absence of a unified codified act complicates the systemic nature of legal regulation and leads to gaps and conflicts, particularly with regard to the legal status of new digital subjects and objects of legal relations.

At the same time, Ukrainian legislation in the field of digitalization is characterized by a high degree of dynamism and adaptability, driven by the

rapid pace of technological development and the emergence of new forms of business activity. This is manifested in the continuous updating of the regulatory framework, the use of technologically neutral legal constructions, and the consolidation of evaluative concepts that require further doctrinal interpretation and judicial clarification.

A significant feature of the current stage of development of legislation in the field of digitalization is its orientation toward European and international standards, implemented through the harmonization of national legislation with European Union law, particularly in the areas of personal data protection, competition, e-commerce, and digital services. At the same time, the full implementation of these approaches requires further improvement of legal mechanisms, institutional support, and coordination among norms of different branches of law.

As noted by some scholars [21], digitalization has both positive and negative effects. On the one hand, the digitalization of the economy expands Internet users' access to global goods and services markets "without borders," simplifies financial transactions, and provides opportunities for improving knowledge and practical skills regardless of a person's location. Companies gain new opportunities to enhance efficiency and competitiveness in the market. On the other hand, economic digitalization also entails significant risks related to cybersecurity for individuals, businesses, and even states, inequality in access to technologies, and negative environmental impacts. In our view, a balance of interests among various participants in the digitalization process is required: while businesses' efforts to implement elements of digital

economy infrastructure represent an evident step forward, the risks posed by cyber threats in some cases outweigh the potential positive effects. Consumers of digital services undoubtedly appreciate expanded opportunities (such as app-based ordering and Internet banking); however, the risk of personal data breaches still deters certain groups of potential users.

This necessitates a revision of both the overall system of legal regulation of entrepreneurial activity and its individual components. Protection against intrusive advertising in the form of spam (calls, SMS messages), pop-up advertising windows, and similar practices is one of the prerequisites for the successful implementation of online commerce in all spheres of life. The legislator has partially addressed these obstacles. Thus, Part 2 of Article 143 of the Law of Ukraine "On Advertising" stipulates that "the dissemination of advertising in the form of spam, including mass calls using any communication technologies without the prior written consent of the consumer, including in electronic form, is prohibited" [22].

Considering the impact of digitalization on entrepreneurial activity, it

can be concluded that it is a necessary component of success in the modern world. Digital transformation enables enterprises to increase efficiency and profitability, enhance customer loyalty, and secure a competitive advantage in the market. At the same time, digitalization entails a wide range of risks that must be carefully assessed before incorporating digital elements into the activities of any enterprise.

Moreover, digital transformation requires businesses to be prepared for continuous change and ongoing updates. The same applies to the mechanisms of legal regulation in this area. It is evident that the amount of time currently spent on drafting legislation in the field of digitalization is unacceptable under contemporary conditions. The world has accelerated, and all processes have followed suit. In our opinion, approaches to law-making must be fundamentally revised. One possible solution is the application of legal forecasting methods in regulatory legal acts related to digitalization, proposing models of legal regulation that may be needed not only at present but also in the future.

References

1. Довгань О. І. Поняття цифровізації та його використання в законодавчій практиці та діяльності органів виконавчої влади. *Форум права*. 2024. № 3. С. 121–132. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.12591883>
2. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу : монографія. К. : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 210 с.
3. Tishchenko, I. (2025). The impact of digitalisation on changing forms of economic relations. *Three Seas Economic Journal*, 6 (1), 86-91. DOI: doi.org/10.30525/2661-5150/2025-1-13.
4. Брюховецька Н. Ю., Чорна О. А. Напрями цифровізації економіки, що обумовлюють трансформацію управління підприємств. *Економічний Вісник Донбасу*, 3 (77), 185–197. DOI: [doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3\(77\)-185-197](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2024-3(77)-185-197)

5. Щеглюк С. Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ (науково-аналітична записка). Інститут регіональних досліджень НАН України. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf>. (дата звернення: 15.11.2025).
6. Омеляненко О. М. Аналіз науково-методичних підходів і концепцій інноваційних спільнот. *Проблеми економіки*. 2022. №1 (51). С. 99–104. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-1-99-104>
7. Кравцова О. Вперед у майбутнє: чому уряд повинен звернути увагу на штучний інтелект / *Економічна правда*, 4 Вересня 2019, 08:52. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/09/4/651230/> (дата звернення: 15.11.2025).
8. Єфремова К. В. Новітні підходи до правового регулювання використання штучного інтелекту в господарській діяльності. *Цифровізація сучасних бізнес-процесів як вектор нової економічної політики*. Збірник наукових праць. За заг. ред. О.В. Шаповалої. Северодонецьк: СЛУ ім. В. Даля, 2019, 70 с. С. 42–45.
9. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
10. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2.12.2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
11. Концепція розвитку системи електронних послуг в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.11.2016 р. № 918-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
12. Стратегія цифрової трансформації соціальної сфери : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1353-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
13. Стратегія здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 р. № 1467. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/464-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
14. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 р. № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
15. Стратегія відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого і середнього підприємництва на період до 2027 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.08.2024 р. № 821-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/821-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
16. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 р. № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
17. Про стимулювання розвитку цифрової економіки : Закон України від 15.06.2021 р. № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).

18. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 р. № 1907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).

19. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).

20. Про хмарні послуги : Закон України від 17.02.2022 р. № 2075-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text> (дата звернення: 15.11.2025).

21. Matvieieva A., Solodchenko S., Bepalov M., Hrytsenko H. Peculiarities of Legal Regulation of the Digital Economy in Ukraine. Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2024 (ICTM 2024) : International Scientific and Technical Conference, 12–14 Dec. 2024. Cham : Springer, 2025. Vol. 2: Synergetic Engineering. P. 50-61. (Lecture Notes in Networks and Systems; Vol. 1474). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-94852-7_5

22. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2025).

Серебряк С. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник сектору проблем реалізації господарського законодавства Відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України»

ORCID: 0000-0001-7207-594X

Вплив цифровізації економіки України на здійснення підприємницької діяльності

Статтю присвячено дослідженню впливу процесів цифровізації економіки України на здійснення підприємницької діяльності в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. Акцентовано увагу на тому, що цифровізація виступає одним із ключових чинників модернізації національної економіки, формування нових бізнес-моделей, трансформації організаційно-правових форм підприємництва та вдосконалення механізмів правового регулювання господарських відносин. Проаналізовано основні напрями впливу цифрових технологій на підприємницьку діяльність, зокрема розвиток електронної комерції, цифрових платформ, автоматизацію бізнес-процесів, використання великих даних, хмарних сервісів та штучного інтелекту.

У статті визначено переваги цифровізації для суб'єктів підприємництва, серед яких підвищення ефективності управління, зниження транзакційних витрат, розширення доступу до ринків, спрощення взаємодії з органами публічної влади та контрагентами. Водночас окреслено основні виклики та ризики, пов'язані з цифровою трансформацією бізнесу, зокрема питання кібербезпеки, захисту персональних даних, нерівномірного доступу до цифрових ресурсів, а також недосконалості чинного правового регулювання.

Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових засад цифровізації підприємницької діяльності в Україні та їх відповідності сучасним економічним потребам. Обґрунтовано необхідність подальшої адаптації зако-

нодавства до умов цифрової економіки з метою створення сприятливого бізнес-середовища та стимулювання інноваційної активності. Зроблено висновок, що цифровізація економіки є важливим інструментом підвищення конкурентоспроможності українського підприємництва та забезпечення сталого економічного розвитку держави.

Ключові слова: цифровізація економіки, підприємницька діяльність, цифрові технології, електронна комерція, цифрові платформи, бізнес-процеси, правове регулювання підприємницької діяльності, інноваційний розвиток.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.06

УДК 341.63:339.727.22

Бондар І. С.,

аспірант відділу міжнародного права

та права Європейського Союзу

Інституту держави і права

ім. В. М. Корецького НАН України

ORCID: 0009-0002-3838-8357

ІНВЕСТИЦІЙНІ СПОРИ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ВИДОВА ТИПОЛОГІЯ ТА ЮРИСДИКЦІЙНІ ПІДХОДИ

Статтю присвячено комплексному дослідженню інвестиційних спорів з іноземним елементом, їх видової типології та юрисдикційних підходів до їх вирішення в умовах глобалізації економічної діяльності та зростання обсягів прямих іноземних інвестицій. Зазначено, що зростання міжнародної економічної інтеграції супроводжується ускладненням правового регулювання інвестиційних відносин, що виникають між іноземними інвесторами, державами та іншими суб'єктами різних юрисдикцій. Відсутність єдиних підходів до класифікації таких спорів та визначення юрисдикційних механізмів створює правову невизначеність, що ускладнює захист прав інвесторів та забезпечення стабільності інвестиційного клімату.

Виділено дві основні групи інвестиційних спорів: міждержавні, що регулюються нормами міжнародного публічного права, та транснаціональні, які виникають із цивільних, адміністративних чи інших публічно-правових відносин і вирішуються в рамках національних правових систем або міжнародного комерційного арбітражу. Міждержавні спори пов'язано з порушенням державами міжнародних зобов'язань, наприклад, щодо неправомірної експропріації чи дискримінаційних заходів, і часто розглянуто в рамках міжнародних інституцій, таких як Міжнародний Суд ООН, відповідно до положень Вашингтонської конвенції 1965 року.

Транснаціональні спори, своєю чергою, охоплено як відносини між інвесторами та приватними чи державними суб'єктами, включаючи спори щодо інвестиційних договорів, спільних підприємств чи захисту прав міноритарних акціонерів. Проаналізовано класифікації, які акцентують увагу на суб'єктному складі та характері правовідносин, однак не повною мірою враховано міждержавний характер окремих спорів.

Особливу увагу приділено юрисдикційним механізмам, зокрема ролі міжнародного комерційного арбітражу, який базується на арбітражних угодах, та діяльності Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID). Зазначено, що Україна, як учасниця Вашингтонської конвенції, забезпечує правову основу для розгляду інвестиційних спорів, що сприяє залученню іноземних інвестицій.

Розглянуто проблему правової природи інвестиційних спорів, зокрема дискусію щодо їх приватноправового чи публічно-правового характеру. У

статті зроблено підсумок, що спори між інвестором і державою мають унікальну гібридну природу. Хоча вони виникають з економічних відносин, які традиційно належать до сфери приватного права, правовою основою для їх вирішення та джерелом захисту прав інвестора виступає міжнародне публічне право. Таким чином, відбувається «публіцизація» приватно-правових за своєю суттю відносин. Водночас, коли держава діє як носій публічної влади, спір може набувати публічно-правового характеру, особливо в контексті дипломатичного захисту.

Окремо проаналізовано питання імунітету держави, зокрема перехід від доктрини абсолютного імунітету до функціонального, що дозволяє притягати держави до відповідальності в іноземних судах за приватноправові відносини. Увагу приділено також проблемі визнання та виконання іноземних судових і арбітражних рішень в Україні, що ускладнено обмеженою кількістю чинних міжнародних договорів та принципом взаємності.

Ключові слова: інвестиційні спори, іноземний елемент, видова типологія, юрисдикційні підходи, міжнародний інвестиційний арбітраж, національна правова система, Вашингтонська конвенція, арбітражна угода, міждержавні спори, правове регулювання, захист іноземних інвестицій, дипломатичний захист, імунітет держави, Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів, Нью-Йоркська конвенція.

Постановка проблеми. Інвестиційні спори з іноземним елементом набувають дедалі більшої актуальності в умовах інтенсифікації міжнародної економічної діяльності та глобалізації світових ринків. Зростання кількості прямих іноземних інвестицій супроводжується підвищеною складністю правового регулювання відносин, що виникають між іноземними інвесторами та державами. Одним із ключових викликів у цій сфері є неоднорідність підходів до класифікації інвестиційних спорів, що ускладнює їх розуміння, регулювання та врегулювання.

Крім того, вибір відповідної юрисдикції для розгляду таких спорів є надзвичайно важливим фактором, який впливає на ефективність захисту прав і законних інтересів іноземних інвесторів, а також на стабільність і передбачуваність інвестиційного клімату. Відсутність єдиних підходів до видової типології

інвестиційних спорів та юрисдикційних механізмів створює правову невизначеність і може призводити до ускладнень у їх вирішенні.

Водночас, наукове дослідження видової типології інвестиційних спорів з іноземним елементом у поєднанні з аналізом наявних юрисдикційних підходів є важливою передумовою для вдосконалення правового регулювання цієї проблемної сфери, підвищення ефективності міжнародного інвестиційного арбітражу та судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика врегулювання інвестиційних спорів, особливо за участю іноземного елемента, досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, зокрема: І. І. Голубенко проаналізував статус учасників інвестиційних спорів та запропонував класифікацію спорів залежно від характеру правовідносин (2015 р.) [2]; М. М. Леус досліджував

сутність і типологію іноземних інвестицій, виокремлюючи спори між інвесторами, підприємствами та державними органами (2008 р.) [10]; О. В. Кривецька зосередилася на проблемі множинності проваджень у спорах між інвестором і державою (2019 р.) [8]; С. М. Ратушний проаналізував публічно- та приватноправові аспекти міжнародних інвестиційних відносин (2022 р.) [17]. Окрему увагу в науковій літературі приділено правовій природі та юрисдикції міжнародного арбітражу: В. А. Кройтор дослідив юрисдикційні засади міжнародного комерційного арбітражного суду в Україні (2024 р.) [9]; І. І. Дахно в навчальному посібнику комплексно виклав підходи міжнародного приватного права до регулювання інвестиційних спорів (2001 р.) [3]. Серед іноземних авторів варто відзначити ґрунтовне дослідження К. Шройера, присвячене коментуванню положень Конвенції ICSID, включно з юрисдикційними аспектами та механізмами виконання арбітражних рішень (2001 р.) [24]; а також працю П. Пітера, в якій розглянуто проблематику арбітражу та перегляду міжнародних інвестиційних угод (1995 р.) [23].

Попри значну кількість наукових розвідок, питання чіткої видової типології інвестиційних спорів, що враховувала би особливості правової природи правовідносин та критерії міжнародної підсудності, залишаються дискусійними. Також недостатньо уваги приділено проблематиці співвідношення юрисдикційних підходів на рівні міжнародного публічного права, міжнародного приватного права та національних процесуальних норм. Це вимагає подальшого системного аналізу й оновлення тео-

ретико-правової бази для ефективного вирішення таких спорів.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне дослідження видової типології інвестиційних спорів з іноземним елементом та аналіз сучасних юрисдикційних підходів до їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Інвестиційні спори, що виникають у процесі здійснення інвестиційної діяльності, характеризуються значним різноманіттям і можуть бути класифіковані за різними критеріями: суб'єктним складом, характером відносин, правом, що підлягає застосуванню, компетентним органом, порядком вирішення спорів тощо. Аналізуючи ці критерії, можна виділити дві основні групи інвестиційних спорів, які принципово відрізняються одна від одної.

Перша група – це спори між приймаючою державою та державою інвестора або міжнародною організацією, що виникають з міжнародних правовідносин, мають міжнародний (міждержавний) характер і вирішуються на основі норм міжнародного публічного права в рамках міжнародної правової системи. Як зазначає О. В. Кривецька, такі спори можуть стосуватися порушення державою міжнародних зобов'язань щодо захисту іноземних інвестицій, неправомірної експропріації майна інвестора, дискримінаційних заходів тощо [8].

Друга група – це спори між іноземним інвестором та іншою фізичною або юридичною особою або приймаючою державою, що виникають з цивільних, адміністративних та інших публічних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, мають транснаціональний характер і вирішуються державними судами та

арбітражами на основі норм права, що належать до різних правових систем, у рамках національної правової системи. До цієї категорії належать спори між учасниками спільних підприємств, спори про виконання інвестиційних договорів, спори щодо захисту прав міноритарних акціонерів тощо.

В українській юридичній науці існують різні підходи до класифікації інвестиційних спорів. Так, І. І. Голубенко пропонує виділяти: а) інвестиційні спори між приватним іноземним інвестором і державою, що приймає приватні інвестиції; б) різні майнові та господарські спори цивільно-правового характеру; в) спори між іноземним інвестором, підприємствами з іноземними інвестиціями з органами приймаючої держави [2]. М. М. Леус виділяє: а) спори між іноземним приватним інвестором і державою, що приймає іноземні інвестиції; б) спори між учасниками спільного підприємства, спори одного з учасників із спільним підприємством; спори, сторонами в яких виступають підприємства з іноземними інвестиціями та підприємства і фірми країни місцезнаходження такого підприємства з іноземними інвестиціями; спори між підприємствами з іноземними інвестиціями та юридичними і фізичними особами інших держав; спори між іноземним інвестором або підприємством з іноземними інвестиціями з органами держави країни, що приймає іноземні інвестиції [10].

Однак спори між іноземним інвестором і приймаючою державою можуть виникати не тільки з цивільних, а й з адміністративних та інших публічних правовідносин, і тому можуть бути віднесені одразу до кіль-

кох груп, що виділяються вищезазначеними авторами. Крім того, у цих класифікаціях відсутні міждержавні (міжнародно-правові) інвестиційні спори як самостійний вид. Останні виникають між державами і можуть бути пов'язані з тлумаченням або застосуванням укладеного між ними міжнародного договору.

Наприклад, згідно зі статтею 64 Вашингтонської конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 березня 1965 року, будь-який спір, що виникає між державами – учасницями Вашингтонської конвенції – щодо тлумачення або застосування Вашингтонської конвенції і не врегульований шляхом переговорів, передається до Міжнародного Суду ООН за заявою будь-якої зі сторін у такому спорі, якщо тільки ці держави не домовляться про інший спосіб врегулювання [7].

Сучасна класифікація інвестиційних спорів неможлива без урахування ролі Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID). Створений Вашингтонською конвенцією 1965 року, цей центр діє як постійно діючий міжнародний трибунал, який застосовує норми міжнародного права та виносить рішення, обов'язкові для суверенних держав. ICSID та інші арбітражні інститути (UNCITRAL, SCC, PCA) забезпечують захист іноземних інвесторів на основі міжнародних договорів, які часто передбачають стандарти поведінки: справедливий та рівний режим, повний захист і безпека, національний режим тощо.

Міждержавний характер може набути спір і в разі реалізації державою свого права на дипломатичний захист своїх інвесторів, яке ґрунту-

ється на тому, що заподіяння шкоди громадянину (або юридичній особі) становить заподіяння шкоди і державі, громадянином якої він є. Воно здійснюється державою [24] на її політичний розсуд у рамках міжнародної, а не національної правової системи, зазвичай, тоді, коли його громадяни та юридичні особи не в змозі захистити свої права та інтереси в судах приймаючої держави, тобто коли остання порушує норми міжнародного публічного права, зокрема, в таких випадках, як: а) прийняття законодавства, що має дискримінаційний характер щодо іноземних осіб; б) проведення експропріації без виплати компенсації; в) порушення положень двостороннього міжнародного договору [23]. Історично врегулювання інвестиційних спорів здійснювалося через дипломатичний захист, коли держава інвестора ініціювала претензію проти іншої держави у разі порушення міжнародних зобов'язань. Цей підхід ґрунтувався на концепції атрибуції поведінки: дії державних органів розглядалися як дії самої держави, що створювало підстави для міжнародно-правової відповідальності.

Однак, на думку С. М. Ратушного, первинно інвестиційний спір має характер приватноправового (цивільно-правового) правовідношення [17] і не повинен вирішуватися на міждержавному рівні, тобто перетворюватися на міжнародно-правовий. Принаймні, з його точки зору, завжди є можливість для сторін звернутися до міжнародного комерційного арбітражу, якщо існують сумніви в неупередженому та справедливому розгляді справи судами приймаючої держави. На це робить акцент Вашингтонська конвенція,

яка в статті 27 прямо передбачає, що жодна держава – учасниця Вашингтонської конвенції – не надає дипломатичного захисту і не пред'являє міжнародного позову щодо спору, який одна з її фізичних або юридичних осіб та інша держава – учасниця Вашингтонської конвенції – погодилися передати або передали на арбітраж на підставі Вашингтонської конвенції, крім випадку, коли інша така держава не дотримується або не виконує арбітражного рішення, винесеного за цим спором [7].

Сучасний інвестиційний арбітраж став еволюційним проривом у МПП: він дозволив приватному інвестору напряму ініціювати спір проти приймаючої держави, оминаючи дипломатичний канал. Це свідчить про поступову денаціоналізацію інвестиційних спорів – винесення їх за межі національних судів приймаючої держави. Отже, можемо зазначити, що спори між інвестором і державою мають унікальну гібридну природу. Хоча вони виникають з економічних відносин, які традиційно належать до сфери приватного права, правовою основою для їх вирішення та джерелом захисту прав інвестора виступає міжнародне публічне право. Таким чином, відбувається «публіцизація» приватно-правових за своєю суттю відносин.

З цієї причини участь приймаючої держави, включаючи й Україну, у Вашингтонській конвенції має важливе значення для залучення іноземних інвестицій. Україна ратифікувала Вашингтонську конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами Законом України «Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між

державами та іноземними особами» від 16 березня 2000 року № 1547-III [16].

Усі інші інвестиційні спори, учасниками яких є іноземні інвестори, підлягають вирішенню в рамках національної правової системи. До них, зокрема, належать спори між іноземним інвестором і приймаючою державою, які можуть бути пов'язані не тільки з укладенням між даними сторонами інвестиційним договором, а й за його відсутності. В останньому випадку як підстава виникнення правовідносин виступає делікт – заподіяння шкоди іноземному інвестору приймаючою державою в результаті, зазвичай, незаконних дій (бездіяльності) її органів та посадових осіб. Останні можуть включати видання нормативного або індивідуального акта державного органу або органу місцевого самоврядування, а також вчинення ними інших юридичних і фактичних дій, які порушують положення міжнародного договору або національного законодавства (наприклад, про надання режиму найбільшого сприяння, виплату компенсації при експропріації тощо).

Як зазначають дослідники, правовідношення, що виникає внаслідок заподіяння шкоди іноземному інвестору з боку приймаючої держави, має зобов'язально-правовий характер і належить до сфери цивільного права. Це підтверджується положеннями статей 1173–1175 Цивільного кодексу України, які покладають на державу обов'язок відшкодувати шкоду (збитки), завдану органами влади або їх посадовими особами [11; 20]. І хоча українське законодавство передбачає механізм відшкодування шкоди, завданої органами влади, у контексті інвестицій-

них спорів першоджерелом прав інвестора та обов'язків держави є норми міжнародного публічного права, закріплені у відповідних міжнародних договорах. Саме ці договори надають іноземному інвестору право напряду звертатися до міжнародного арбітражу, а дії держави (наприклад, експропріація чи порушення справедливого режиму) оцінюються на відповідність міжнародно-правовим стандартам поведінки з інвестиціями, а не лише нормам національного права.

Інвестиційні спори, що виникають із цивільних, адміністративних та інших публічно-правових відносин за участю іноземних інвесторів, за загальним правилом підлягають вирішенню в судовому порядку. Міжнародна підсудність таких спорів визначається не тільки національним законодавством, зокрема, Цивільним процесуальним кодексом України, Господарським процесуальним кодексом України, Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року № 4002-XII, а й міжнародними договорами. Останні можуть передбачати можливість розгляду інвестиційних спорів між державами і громадянами інших держав у Міжнародному центрі з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID) [22].

Наприклад, відповідно до Угоди між Україною і Федеративною Республікою Німеччина про сприяння та взаємний захист інвестицій від 15 лютого 1993 року, якщо спір не може бути вирішений шляхом переговорів, то він за вибором інвестора може бути переданий на розгляд до: по-перше, компетентного суду або арбітражу країни, на території якої здійснені капіталовкладення; по-

друге, арбітражу *ad hoc* відповідно до Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ; по-третє, МЦУІС для вирішення спору відповідно до положень Вашингтонської конвенції за умови, що вона набрала чинності для обох країн, або відповідно до Додаткових правил ICSID у випадку, якщо Вашингтонська конвенція не набрала чинності для обох або однієї з країн [18].

Компетенція міжнародного комерційного арбітражу ґрунтується на письмовій угоді учасників інвестиційного спору. Міжнародне та національне право багатьох країн світу, включаючи й Україну, визнає таку угоду укладеною в письмовій формі, якщо вона: а) міститься в документі, підписаному сторонами (арбітражна угода або арбітражне застереження в договорі); б) укладена шляхом обміну: листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу або з використанням інших засобів електрозв'язку, що забезпечують фіксацію такої угоди; позовною заявою і відзивом на позов, в яких одна зі сторін стверджує про наявність угоди, а інша проти цього не заперечує [15].

Зокрема, згідно з пунктом 2 статті II Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень від 7 червня 1958 року (ратифікована Україною 10 жовтня 1960 року) термін «письмова угода» включає арбітражне застереження в договорі або арбітражну угоду, підписану сторонами, або таку, що міститься в обміні листами або телеграмами [12]. Пункт 2 статті I Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 року (ратифікована Україною 25 січня 1963 року) під арбітражною угодою розуміє арбіт-

ражне застереження в письмовій угоді або окрему арбітражну угоду, підписану сторонами або таку, що міститься в обміні листами, телеграмами або в повідомленнях по телетайпу, а у відносинах між державами, в яких жоден із законів не вимагає письмової форми для арбітражної угоди, – будь-яку угоду, укладену у формі, дозволеній цими законами [5].

Проте наявність арбітражної угоди ще не означає безповоротну відмову сторін про передачу спору до іншого суду. Вона може бути змінена за згодою сторін, у тому числі шляхом, коли одна сторона звертається до цього іншого суду, а інша сторона не заперечує проти цього. З цього положення виходить й арбітражна практика в Україні.

У міжнародному та національному праві багатьох країн арбітражне застереження вважається автономним від договору, в якому воно міститься. Це означає, що визнання недійсним договору не тягне за собою недійсність угоди про передачу спору третейському суду (пункт 1 статті 16 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [15]).

Це положення підлягає уточненню. Справа в тому, що воно справедливе лише щодо підстав, які впливають на недійсність договору, а не арбітражного застереження. Це ті, які можуть бути пов'язані з недоліками форми або змісту. Наприклад, Цивільний кодекс України та інші закони України в низці випадків вимагають дотримання письмової нотаріальної форми правочину. В іншому випадку він є недійсним (стаття 220 Цивільного кодексу України [20]). Те саме стосується й відповідності або невідповідності договору

спеціальним вимогам законів України, указів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України (стаття 228 Цивільного кодексу України [20]).

Разом з тим існують підстави, які повинні породжувати одночасно недійсність як договору, так і арбітражного застереження, що міститься в ньому. До них слід віднести ті, які пов'язані з вадами в суб'єктному складі та волі в правочині (статті 221–236 Цивільного кодексу України [20]). Зрозуміло, наприклад, що якщо особа була визнана недієздатною, вона не могла укласти будь-який правочин (як договір, так і арбітражну угоду) і породити будь-які юридичні наслідки (стаття 226 Цивільного кодексу України [20]). Хід наших міркувань підкріпимо положенням статті 217 Цивільного кодексу України, яка гласить: «Недійсність частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини» [20].

З цього виходить і Нью-Йоркська конвенція, яка в підпункті «а» пункту 1 статті V встановлює, що якщо сторони в арбітражній угоді були за застосовним до них законом у будь-якій мірі недієздатні або ця угода (включаючи арбітражне застереження) недійсна за законом, якому сторони цю угоду підпорядкували, а за відсутності такої вказівки – за законом країни, де рішення було винесено, то це є підставою у відмові у визнанні та виконанні арбітражного рішення [12].

У юридичній науці не знайшло єдиного розуміння питання про правову природу арбітражної угоди, а

саме: чи є вона інститутом матеріального або процесуального права. На думку В. А. Кройтора, арбітражне застереження за своєю юридичною природою є відмінним від зовнішньоторговельного правочину, і на нього не поширюється порядок підписання зовнішньоторговельних правочинів. При цьому арбітражна угода (арбітражне застереження) є процесуальним договором, незалежним від матеріально-правового договору, в який вона включена [9].

З таким висновком важко погодитися. Те, що арбітражне застереження є автономним від самого договору (що закріплено як у міжнародному, так і національному праві багатьох держав, включаючи й Україну), ще не означає, що воно становить собою процесуальний договір. Навпаки, арбітражна угода підпорядковується закону, який сторони обрали в силу автономії волі сторін, а за його відсутності – за законом країни, де рішення було винесено (підпункт «а» пункту 1 статті V Нью-Йоркської конвенції та пункт 2 статті VI Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж від 21 квітня 1961 року [5; 12]). Як відомо, такий вибір можливий лише щодо матеріально-правових договорів. Процесуальні відносини подібного не допускають і регулюються тільки *lex fori*.

Якщо сторони не досягли угоди про передачу інвестиційного спору до арбітражу, він підлягає розгляду в національному суді. При цьому це може бути на території приймаючої держави або держави інвестора. Проте в літературі часто обґрунтовується спірна теза про те, що подібні справи повинні вирішуватися тільки в державних судах приймаючої дер-

жави [25]. На цьому положенні заснована і поширена в країнах, що розвиваються, доктрина Кальво, яка означає «inter alia» підпорядкування спорів юрисдикції національних судів приймаючої держави [19].

З таким підходом можна погодитися тільки в тому разі, якщо сторони не обрали за своєю угодою інший суд або арбітраж. Справа в тому, що іноземні інвестиції здійснюються на території приймаючої держави. Це означає, що спірне правовідношення за участю іноземного інвестора має тісний зв'язок саме з цією територією. При використанні критеріїв місця знаходження і «фактичної присутності» відповідача судом, компетентним розглядати інвестиційний спір, незалежно від того, хто буде виступати позивачем і відповідачем, завжди виявляється суд приймаючої держави.

Так, якщо позивачем є приймаюча держава, то вона може завжди пред'явити позов до іноземного інвестора на своїй території, оскільки останній здійснює інвестиційну діяльність, має майно на цій території і тим самим «фактично присутній» у приймаючій державі. Якщо позивачем виступає іноземний інвестор, то він повинен пред'явити позов саме в суді приймаючої держави (ознака місця знаходження відповідача). Остання може мати майно в іншій країні, у тому числі в країні інвестора. Однак залучення приймаючої держави як відповідача в суді країни інвестора може бути ускладнено у зв'язку з наявністю в приймаючої держави імунітету.

Щодо імунітету держави, то історично застосовувалася концепція абсолютного імунітету, відповідно до якої держава не могла бути відпо-

відачем у будь-якому суді без власної згоди. Сучасна практика, зокрема рішення арбітражів ICSID, підтверджує перехід до функціонального імунітету: держава не користується імунітетом у випадках, коли вона виступає як приватний суб'єкт у сфері інвестиційної діяльності. Це підкреслює публічно-приватну природу інвестиційних спорів та вплив міжнародного публічного права на регулювання економічних відносин. Безумовне надання всіх видів імунітету держави (судового імунітету, імунітету від попереднього забезпечення позову та імунітету від примусового виконання судового рішення) – вимога доктрини абсолютного імунітету, якої завжди дотримувалася вітчизняна юридична наука. На цьому ж наполягає і Цивільний процесуальний кодекс України, який у статті 79 встановлює, що пред'явлення позову до іноземної держави, забезпечення позову і звернення стягнення на майно іноземної держави, що знаходиться в Україні, можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або законом України [21].

Однак в останні роки отримала поширення доктрина функціонального (обмеженого) імунітету [3, с. 77]. Вона виходить з того, що якщо держава вступає в приватноправові відносини (наприклад, здійснює зовнішньоторговельні операції або займається якою-небудь іншою підприємницькою діяльністю), то вона тим самим відмовляється від свого статусу як суверена і, відповідно, імунітетом не користується. Зазначена теорія дозволяє пред'являти

позови до держави в іноземних судах без її згоди і застосовувати заходи примусового характеру щодо державної власності. З доктрини функціонального (обмеженого) імунітету виходять Європейська конвенція про імунітет держав від 16 травня 1972 року [6] і багато національних законів про імунітет іноземних держав, зокрема, Австралії, Австрії, Великої Британії, Канади, Пакистану, Сінгапуру, США [24].

З рішеннями іноземних судів пов'язана і інша проблема. Йдеться про те, що рішення іноземних судів, згідно зі статтею 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV, визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності [14]. Однак таких договорів було не так багато і станом на сьогодні Україна оголосила вихід з них: Угода про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, від 20 березня 1992 року (у 2023 році було прийнято рішення про вихід з неї [13]), Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року [4], договори України про правову допомогу з іншими країнами.

Інше правило діє щодо іноземних арбітражних рішень. Україна, як і багато інших держав, є учасницею Нью-Йоркської конвенції, відповідно до якої кожна держава – учасниця Нью-Йоркської конвенції – визнає, по-перше, арбітражну угоду, а по-друге, арбітражні рішення як обов'язкові і приводить їх у виконання від-

повідно до процесуальних норм тієї території, де запитується визнання і приведення у виконання цих рішень [1].

Таким чином, система вирішення інвестиційних спорів за участю іноземних осіб характеризується складністю та багаторівневістю, що зумовлено різноманітністю видів таких спорів, особливостями їх суб'єктного складу та характером правовідносин, з яких вони виникають. Ефективність механізму вирішення інвестиційних спорів значною мірою залежить від чіткого визначення міжнародної підсудності таких спорів та належного правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновки. Інвестиційні спори з іноземним елементом, попри свій зв'язок із приватноправовими відносинами, є повноцінним інститутом сучасного міжнародного публічного права. Механізми їх вирішення, зокрема в рамках ICSID, ґрунтуються на міжнародних договорах. Вони стали еволюцією класичного інституту дипломатичного захисту, надавши приватним особам прямий доступ до міжнародного правосуддя та обмеживши державний імунітет. Це свідчить про зростання ролі МПП у регулюванні глобальних економічних процесів та захисті прав суб'єктів, що діють на транснаціональному рівні.

Інвестиційні спори з іноземним елементом характеризуються значною різноманітністю та можуть бути класифіковані на дві основні групи: міждержавні спори, що виникають з міжнародних правовідносин, та спори між іноземним інвестором та іншими суб'єктами, включаючи приймаючу державу, що виникають з цивільних, адміністративних та інших

публічних правовідносин. Важливим є визнання того, що спори між іноземним інвестором і приймаючою державою мають здебільшого зобов'язально-правовий характер і належать до сфери цивільного права, оскільки пов'язані з захистом приватних інтересів інвестора та вимогами відшкодування шкоди. Система вирішення інвестиційних спорів представлена різноманітними юрисдикційними механізмами, серед яких особливе місце посідає міжнародний комерційний арбітраж, компетенція якого ґрунтується на арбітражній угоді сторін. Арбітражна угода, незважаючи на її автономність від основного договору, має матеріально-правову, а не процесуальну природу. Значну роль у вирішенні інвестиційних спорів відіграє Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів, що діє на підставі Вашингтонської конвенції. Проблема імунітету держави залишається актуальною при розгляді інвестиційних спорів, при цьому доктрина функціонального (обмеженого) імунітету, що набу-

ває все більшого поширення, дозволяє залучати державу як відповідача в іноземних судах без її згоди у випадках, коли вона вступає в приватно-правові відносини. Щодо визнання та виконання іноземних судових рішень в Україні, то ця процедура ускладнюється у зв'язку з виходом України з низки міжнародних договорів у цій сфері, тоді як визнання та виконання іноземних арбітражних рішень забезпечується участю України в Нью-Йоркській конвенції. Перспективними напрямками подальших досліджень у цій сфері є поглиблений аналіз особливостей розгляду окремих видів інвестиційних спорів, вдосконалення механізмів їх вирішення в умовах глобалізації, дослідження практики ICSID та інших міжнародних арбітражів, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства України у сфері захисту прав іноземних інвесторів та врегулювання інвестиційних спорів з урахуванням міжнародних стандартів та принципів.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : міжнар. док. від 23.05.1969 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01> (дата звернення: 17.11.2025).
2. Голубенко І. І. Учасники інвестиційних спорів: статус і класифікація. *Право і суспільство*. 2015. № 5(3). С. 61–66.
3. Дахно І. І. Міжнародне приватне право : навч. посіб. Київ : МАУП, 2001. 316 с.
4. Для України припинила дію Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року. *Юридична Газета*, 04 січня 2024, 12:33. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/dlya-ukrayini-pripinila-diyu-konvenciya-pro-pravovu-dopomogu-i-pravovi-vidnosini-u-civilnih-simeynih.html> (дата звернення: 17.11.2025).
5. Європейська конвенція про зовнішньоторговельний арбітраж : міжнар. док. від 21.04.1961. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU61K07U>. (дата звернення: 17.11.2025).

6. Європейська конвенція про імунітет держав (ETS N 74) : міжнар. док. від 16.05.1972 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text (дата звернення: 17.11.2025).
7. Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : міжнар. док. від 18.03.1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060. (дата звернення: 17.11.2025).
8. Кривецька О. В. Регулювання множинних проваджень у спорах між іноземним інвестором і державою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 46 с.
9. Кройтор В. А. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2024. № 5. С. 138–141. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/31>
10. Леус М. М. Суть та класифікація іноземних інвестицій. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2008. № 635. С. 181–187.
11. Міжнародне приватне право : навч. посіб. / за ред. С. Г. Кузьменка. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
12. Нью-Йоркська конвенція про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень від 07.06.1958 р. URL: <https://icas.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention-New-York-1958-4.pdf>. (дата звернення: 17.11.2025).
13. Про вихід з Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2855-20#Text>. (дата звернення: 17.11.2025).
14. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>. (дата звернення: 17.11.2025).
15. Про міжнародний комерційний арбітраж : Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>. (дата звернення: 17.11.2025).
16. Про ратифікацію Конвенції про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами : Закон України від 16.03.2000 року № 1547-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. (дата звернення: 17.11.2025).
17. Ратушний С. М. Регулювання міжнародних інвестиційних відносин: публічно та приватноправові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 834–837. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/204>
18. Угода між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про сприяння здійсненню і взаємний захист інвестицій : Угода, міжнар. док. від 15.02.1993 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 96. Ст. 3510.
19. Фединяк Л. С. Міжнародне приватне право : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Атіка, 2009. 500 с.
20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
21. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс, Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. (дата звернення: 17.11.2025).
22. International Centre for Settlement of Investment Disputes. Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. URL: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>. (дата звернення: 17.11.2025).
23. Peter W. Arbitration and renegotiation of international investment agreements. Kluwer Law International, 1995. P. 146, 147, 329, 330.

24. Schreuer C. H. The ICSID Convention: A commentary. Cambridge University Press, 2001. P. 1154–1155.

25. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Trends in international investment agreements: An overview (UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements). New York; Geneva : United Nations, 1999. P. 84.

Reference

1. Vienna Convention on the Law of Treaties: international doc. from 23.05.1969. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU69K01>.

2. Holubenko I. I. Participants in investment disputes: status and classification. Law and Society. 2015. № 5(3). P. 61–66. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5\(3\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5(3)_14).

3. Dakhno I. I. International Private Law: textbook. Kyiv: MAUP, 2001. 316 p.

4. The Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Cases of 1993 has ceased to be in force for Ukraine. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/dlya-ukrayini-pripinila-diyu-konvenciya-pro-pravovu-dopomogu-i-pravovi-vidnosini-u-civilnih-simeynih.html>.

5. European Convention on International Commercial Arbitration from 21.04.1961. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU61K07U>.

6. European Convention on State Immunity from 16.05.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text.

7. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Foreign Persons: international doc. from 18.03.1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_060.

8. Kryvetska O. V. Regulation of multiple proceedings in disputes between a foreign investor and a state: dissertation ... candidate of legal sciences: 12.00.03 / Kyiv National University named after T. G. Shevchenko. Kyiv, 2019. 46 p.

9. Kroitor V. A. Jurisdiction of the International Commercial Arbitration Court as an independent permanent arbitration institution (arbitration court) in Ukraine. Legal Electronic Scientific Journal. 2024. № 5. P. 138–141. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-5/31>

10. Leus M. M. The essence and classification of foreign investments. Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". 2008. № 635: Management and Entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development. P. 181–187.

11. International Private Law: textbook / edited by S. G. Kuzmenko. Kyiv: Center for Educational Literature, 2010. 316 p.

12. New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards from 07.06.1958. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention_New-York-1958-4.pdf.

13. On withdrawal from the Agreement on the procedure for resolving disputes related to economic activities : Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2855-20#Text>.

14. On International Private Law : Law of Ukraine from 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

15. On International Commercial Arbitration : Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>.

16. On ratification of the Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Foreign Persons : Law of Ukraine. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2000. № 21.

17. Ratushnyi S. M. Regulation of international investment relations: public and private legal aspects. Legal Scientific Electronic Journal. 2022. № 11. P. 834-837. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/204>
18. Agreement between Ukraine and the Federal Republic of Germany on the promotion and mutual protection of investments: Agreement from 15.02.1993. Official Bulletin of Ukraine. 2007. № 96. Art. 3510.
19. Fedynyak L. S. International Private Law: textbook. 4th ed., revised and supplemented. Kyiv: Atika, 2009. 500 p.
20. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine from 16.01.2003 № 435-IV. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. № 40-44. Art. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
21. Civil Procedure Code of Ukraine : Law of Ukraine from 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
22. International Centre for Settlement of Investment Disputes. Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. URL: <https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/ICSID%20Convention%20English.pdf>.
23. Peter W. Arbitration and renegotiation of international investment agreements. Kluwer Law International, 1995. P. 146, 147, 329, 330.
24. Schreuer C. H. The ICSID Convention : A commentary. Cambridge University Press, 2001. P. 1154-1155.
25. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Trends in international investment agreements: An overview (UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements). New York; Geneva: United Nations, 1999. P. 84.

Bondar Igor, *Postgraduate Student of the Department of International Law and Law of the European Union at V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine*
ORCID: 0009-0002-3838-8357

Investment Disputes With a Foreign Element: Typological Classification and Jurisdictional Approaches

The article is devoted to a comprehensive study of investment disputes with a foreign element, their typological classification, and jurisdictional approaches to their resolution in the context of globalization of economic activity and the growth of foreign direct investment. It is noted that the increase in international economic integration is accompanied by the growing complexity of legal regulation of investment relations arising between foreign investors, states, and other entities of different jurisdictions. The lack of unified approaches to the classification of such disputes and the definition of jurisdictional mechanisms creates legal uncertainty, complicating the protection of investors' rights and ensuring the stability of the investment climate.

The article distinguishes two main categories of investment disputes: interstate disputes governed by the norms of public international law, and transnational disputes arising from civil, administrative, or other public law relations, which are resolved within the framework of national legal systems or international commercial arbitration. Interstate disputes are related to violations by states of their inter-

national obligations, such as unlawful expropriation or discriminatory measures, and are often considered by international institutions such as the International Court of Justice, in accordance with the provisions of the 1965 Washington Convention.

Transnational disputes, in turn, cover relations between investors and private or public entities, including disputes over investment agreements, joint ventures, or the protection of minority shareholders' rights. The article analyzes classifications that focus on the composition of the parties and the legal nature of the relations but do not fully take into account the interstate character of some disputes.

Special attention is paid to jurisdictional mechanisms, particularly the role of international commercial arbitration based on arbitration agreements and the activity of the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). It is noted that Ukraine, as a party to the Washington Convention, provides a legal basis for resolving investment disputes, which contributes to attracting foreign investment.

The article also examines the legal nature of investment disputes, in particular the debate over whether they fall under private or public law. The author expresses the view that disputes between an investor and a state regarding compensation for damages or fulfillment of contractual obligations are predominantly of a private legal nature, as confirmed by the provisions of the Civil Code of Ukraine. At the same time, when the state acts as a public authority, the dispute may acquire a public-law character, especially in the context of diplomatic protection.

The issue of state immunity is also analyzed, particularly the shift from the doctrine of absolute immunity to functional immunity, which allows states to be held liable in foreign courts for private legal relations. The article emphasizes the importance of clearly defining international jurisdiction and harmonizing national and international legislation for the effective resolution of investment disputes. The study is based on international treaties such as the New York and European Conventions, as well as national legislation of Ukraine, including the Civil Code and the Civil Procedure Code. Attention is also given to the issue of recognition and enforcement of foreign court and arbitral awards in Ukraine, which is complicated by the limited number of applicable international treaties and the principle of reciprocity.

Keywords: *Investment disputes, foreign element, typological classification, jurisdictional approaches, international investment arbitration, national legal system, Washington Convention, arbitration agreement, interstate disputes, legal regulation, protection of foreign investments, diplomatic protection, state immunity, International Centre for Settlement of Investment Disputes, New York Convention.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.07

УДК 349. 2

Зіноватна І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри трудового права

Національного юридичного

університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-3018-4934

ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ УМОВАХ

З'ясовано, що правова природа чогось, зважаючи на етимологію та індивідуальні наукові тлумачення, – це сукупність головних, фундаментальних, центральних властивостей, показників, характеристик та аспектів відповідного явища, інституту або об'єкту, що визначають його місце і значення в правовій системі держави та роль в суспільно-правових відносинах. Правова природа завжди унікальна та неповторна, адже відноситься до конкретного або групи однорідних юридичних явищ, наприклад, прав людини у сфері праці.

Відмічено, що конституційний характер соціально-трудоових прав, як особливість їх правової природи, передбачає: по-перше, їх декларування в нормах найвищого за своєю юридичною силою законодавчого акту, який є базисом правової системи та державного устрою всієї країни; по-друге, визначення особливої цінності соціально-трудоових прав, як невід'ємної частини предметної орієнтованості діяльності держави та державних органів, що забезпечують дотримання та реалізацію прав людини всіма доступними засобами та способами; по-третє, наявність спеціальних гарантій та механізмів захисту соціально-трудоових прав; по-четверте, стабільність та незмінюваність досліджуваного різновиду людських прав, а також неможливість звуження їх змісту нормами іншого законодавства України.

Встановлено, що правова природа соціально-трудоових прав виражена в наступних складових, по-перше, конституційному характері останніх; по-друге, їх суб'єктивній властивості, тобто, індивідуальній приналежності фізичним особам як частини їх правового статусу; по-третє, соціальному характері вказаних прав; по-четверте, існуванні публічно-правової складової забезпечення та захисту даної системи прав від порушень. Дослідження правової природи показало суттєву відмінність соціально-трудоових прав від інших людських правомочностей, які органічно поєднують в собі публічну та приватну сторони, а, отже, мають цілком унікальну сутність.

Ключові слова: правова природа, соціально-трудоові права, суб'єктивні права, розвиток, соціально-трудоові права.

Постановка проблеми. У період глибоких суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, що визначають сучасний розвиток держави, зростає науковий інтерес до місця та ролі людини в системі суспільних і державно-правових відносин. У центрі уваги дедалі частіше опиняється правове становище особи, яке зазнає істотного впливу глобалізаційних процесів, технологічного прогресу та зміни моделей соціальної організації. Особливої актуальності ці питання набувають у сфері соціально-трудових відносин, де традиційні підходи до праці, зайнятості та соціального захисту поступово трансформуються, формуючи нові правові реалії та виклики. Розширення форм трудової діяльності, поява нестандартних видів зайнятості та зміна характеру взаємодії між учасниками трудових відносин зумовлюють необхідність переосмислення правових засад регулювання цієї сфери. За таких умов принципово важливим є забезпечення узгодженості реформаційних процесів із базовими елементами правового статусу людини, недопущення звуження змісту та обсягу її прав і свобод у сфері праці. Саме в межах правового статусу особи, соціально-трудова права посідають особливе місце, оскільки мають комплексний характер і вирізняються специфічною правовою природою, зумовленою їх тісним зв'язком із економічними, соціальними та публічно-правовими чинниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання, присвячені захисту соціально-трудових прав громадян, у своїх наукових працях розглядали: О. Є. Костюченко, О. В. Петришин, Я. В. Сіму-

тіна, М. В. Цвік, М. М. Шумило, В. І. Щербина та багато інших. Однак, незважаючи на значний теоретичний доробок, з огляду на сучасні реалії, питання правової природи соціально-трудових прав громадян в сучасних умовах набуває нової актуальності та важливості.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб розкрити зміст та особливості правової природи соціально-трудових прав громадян України в сучасних умовах. Зважаючи на поставлену мету, завданнями наукової роботи є: розкрити сутність категорії «правова природа»; виділити основні характеристики категорії соціально-трудова права; розкрити їх специфіку у сучасних умовах.

Наукова новизна дослідження. Новизна наукового дослідження обумовлена тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо характеристики правової природи соціально-трудових прав громадян в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно слово «природа» багатозначне та розкривається як: 1) органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія; 2) сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу і таке інше, якої-небудь місцевості, країни; навколишнє географічне середовище; 3) рослинний світ навколишньої місцевості; 4) місцевість за межами великих міст, поселень, де багато зелені, свіжого повітря тощо; 5) особливості навколишньої місцевості у певну пору року; 6) сукупність фізичних і психічних

особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці; 7) вдача, характер кого-небудь, природжені властивості, здібності, нахили; 8) характерні риси поведінки тварин, птахів, комах; 9) сукупність основних якостей, властивостей чого-небудь; суть, сутність [1, с. 1129]. В свою чергу, термін «юридична природа» визначено З. М. Будько, як сутність (ідея) правового явища [2, с. 7]. Більш широко дане поняття окреслено в дисертаційній роботі Л. В. Вакарюк де правова природа – це юридична характеристика окремого взятого явища, що виражає його специфіку, місце та функції серед інших правових явищ [3, с. 72]. Аналізуючи даний термін Г. О. Христова дійшла висновку, що ним охоплюється визначна, фундаментальна сукупність юридично значущих характеристик того чи іншого юридичного феномену [4, с. 73].

Отже, правова природа чогось, зважаючи на етимологію та індивідуальні наукові тлумачення, – це сукупність головних, фундаментальних, центральних властивостей, показників, характеристик та аспектів відповідного явища, інституту або об'єкту, що визначають його місце і значення в правовій системі держави та роль в суспільно-правових відносинах. Правова природа завжди унікальна та неповторна, адже відноситься до конкретного або групи однорідних юридичних явищ, наприклад, прав людини у сфері праці.

Переходячи до розкриття характеристики соціально-трудових прав, найпершим аспектом варто відмітити їх конституційний характер. Дана особливість пов'язана із закріпленістю та декларуванням відповідних правомочностей в особливому доку-

менті правової системи нашої держави – Конституції України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (далі – Конституція, Конституція України, Основний Закон). Це головний, центральний законодавчий акт держави, який виступає основою всієї правової системи, визначає засади побудови та функціонування державної і муніципальної влади, територіального устрою України, а також інших національно важливих інститутів та явищ. Окрім того, Основний Закон декларує ключові права та свободи людини і громадянина, у тому числі соціально-трудові, а також гарантує їх особливу цінність для держави та наявність механізмів захисту. Так, за статтею 3 Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [5].

Сам факт декларації соціально-трудових прав в положеннях Конституції є вагомим аспектом їх непопорушності, стабільності та забезпеченості. Відповідно до статті 22 Розділу II Основного Закону, права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. В додаток до цього, згідно із статтею 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства

права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [5].

Отже, конституційний характер соціально-трудових прав, як особливість їх правової природи, передбачає: по-перше, їх декларування в нормах найвищого за своєю юридичною силою законодавчого акту, який є базисом правової системи та державного устрою всієї країни; по-друге, визначення особливої цінності соціально-трудових прав, як невід'ємної частини предметної орієнтованості діяльності держави та державних органів, що забезпечують дотримання та реалізацію прав людини всіма доступними засобами та способами; по-третє, наявність спеціальних гарантій та механізмів захисту соціально-трудових прав; по-четверте, стабільність та незмінюваність досліджуваного різновиду людських прав, а також неможливість звуження їх змісту нормами іншого законодавства України.

Наступна характерна ознака також виходить із Конституції, а саме з тієї частини тексту де соціально-трудові права закріплено та визначено. Детальний аналіз положень Основного Закону показує, тлумачення останніх починається зі слів «кожному гарантується право», «кожній людині надано право», «люди мають право», «громадяни мають право» та інших подібних термінологічних конструкцій. Даний факт під-

креслює суб'єктивну властивість соціально-трудових прав, або ж індивідуальність. Згідно тлумачення Т. М. Підлубної суб'єктивне право взагалі – це надана державою через норми об'єктивного права юридична можливість суб'єкта діяти (поводитися певним чином), вимагати відповідної поведінки від інших, можливість користуватися соціальним благом, а також можливість використовувати право на захист, шляхом звернення до компетентних органів або вчинення особою дій, які не суперечать закону, з метою задоволення особистих інтересів [6, с. 7-8]. В. Д. Гапотій пише: «Суб'єктивне право – це певна юридично закріплена та гарантована можливість поведінки, що належить тій чи іншій особі. Суб'єктивні права мають всі суб'єкти права. Одне й те ж саме суб'єктивне право може належати одночасно багатьом суб'єктам» [7, с. 12]. За підходом викладеним в дисертації М. М. Хміль суб'єктивне право – це відкрита для людини можливість здійснення відомого роду вчинків або розмір можливої самодіяльності особи стосовно іншої особи або предмета [8, с. 58].

Таким чином, суб'єктивне значення соціально-трудових прав визначається тим, що це система індивідуалізованих, тобто, таких, які невіддільні від людської особистості прав. Вони персоніфіковані людською постаттю та входять до структури правового статусу кожної фізичної особи. Це той базис юридичних можливостей, яким користується будь-яка людина в межах, визначених законодавством України. При цьому, соціально-трудові права не можна назвати природними, адже вони не надаються абсолютно від

народження. Користування ними не обмежується за суб'єктом, але передбачає наявності певних умов. Наприклад, теж саме право на працю доступно кожній людині без виключення, але по досягненню відповідного віку з якого трудова діяльність дозволена. Іншим прикладом є декларована та гарантована конституційними положеннями можливість створювати професійні спілки, що доступна саме працюючим особам.

Поряд із вищевказаним, правову природу соціально-трудових прав, що цілком логічно з урахуванням їх назви, з поміж інших груп юридичних можливостей вирізняє соціальний характер, виражений в декількох моментах. По-перше, це права, які пов'язують людину та соціум. В свою чергу реалізація соціально-трудових прав надає можливість фізичним особам досягати гідного рівня життя порівняно з іншими представниками суспільства чи суспільної групи. Крім того, за допомогою них набувається соціальна роль, забезпечується особистісний розвиток та становлення, як професіонала певної справи. По-друге, соціально-трудова права забезпечують досягнення фізичними особами своїх цілей та інтересів, отримання матеріальної вигоди, духовних благ. Це відбувається, з одного боку, за рахунок надання всім без виключення рівних юридичних можливостей, наприклад, в доступі до праці, допомозі по безробіттю тощо, а з іншого – заборони неправомірного звуження та обмеження людських прав вказаної групи.

Останнім важливим моментом, який варто виділити в правовій природі соціально-трудових прав, є приналежність їм публічної складової

вираженої в діях та механізмах публічної влади. На думку багатьох сучасних дослідників, наприклад, В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляра, В. М. Шкабаро, І. Я. Когут та інших публічна влада являє собою цілісну систему органів державної, регіональної, місцевої і муніципальної влади, що здійснюють управління суспільно значущими справами від імені та за дорученням суверена – територіальних громад і всього народу [9; 10; 11, с. 10]. Як стверджують В. В. Лісничий та О. Н. Ярмиш, публічна влада – це державна організація політичного життя, що здійснюється за допомогою спеціального ієрархічно та територіально організованого апарату, легітимного використання примусу та права видавати нормативні акти, обов'язкові для всього населення. Крім прямого примусу або заради його використання держава в реалізації публічної влади спирається на матеріальні та моральні імпульси, які досить помітно впливають на ефективність реалізації владних повноважень. Суб'єктами публічної влади є її органи, що діють на трьох рівнях: державному, регіональному та місцевому і входять до системи органів публічної влади [12; 13, с. 19]. Таким чином, публічна влада є офіційною формою влади, що здійснюється уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними повноваженнями щодо вирішення найбільш значущих питань життєдіяльності як окремих соціальних груп, так і суспільства в цілому. Реалізація такої влади відбувається із застосуванням адміністративно-правових засобів, у тому числі заходів примусового характеру, що забезпечує обов'язковість прийнятих рішень.

Завдяки наявності широкого адміністративного інструментарію суб'єкти публічної влади виступають ключовими гарантами забезпечення та захисту соціально-трудових прав громадян. Зокрема, через систему органів контролю і нагляду держава здійснює постійний моніторинг дотримання трудового законодавства на підприємствах, в установах та організаціях, виявляє порушення трудових прав і вживає заходів для їх припинення та відновлення. Крім того, держава в імперативному порядку встановлює обов'язкові мінімальні соціально-трудові стандарти, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для всіх працівників, зокрема визначає мінімальний розмір оплати праці, тривалість робочого часу та інші базові гарантії.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз та консолідуючи

отримані висновки можна вказати, що на даному етапі розвитку нашої держави, її правової системи та відповідно до існуючої нормативно-правової бази, правова природа соціально-трудових прав виражена в наступних складових: по-перше, конституційному характері останніх; по-друге, їх суб'єктивній властивості, тобто, індивідуальній приналежності фізичним особам, як частини їх правового статусу; по-третє, соціальному характері вказаних прав; по-четверте, існуванні публічно-правової складової забезпечення та захисту даної системи прав від порушень. Тож, дослідження правової природи показало суттєву відмінність соціально-трудових прав від інших людських правомочностей, які органічно поєднують в собі публічну та приватну сторони, а, отже, мають цілком унікальну сутність.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Будько З. М. Фінансово-правова відповідальність за вчинення податкових правопорушень: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Ірпінь, 2005. 18 с.
3. Вакарюк Л. В. Інститут бюджетного права як підгалузь фінансового права: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.07. Одеса, 2009. 210 с.
4. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного суду України: дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2004. 226 с.
5. Конституція України: закон від 28.06.1996 №2 54к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
6. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Київ, 2009. 22 с.
7. Гапотій В. Д. Теоретичні та практичні аспекти суверенітету народу, нації та держави: автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2005. 18 с.
8. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): дис... канд. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2005. 199 с.
9. Ребкало В. А. Політичні інститути в процесі формування системи влади. В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. К.: Вид во НАДУ "Міленіум", 2003. 172 с.
10. Шкабаро В. М. Місто в системі адміністративно-територіального устрою України. *Держава і право: зб. наук. пр. Вип. 18.* – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С.115–118.

11. Когут І. Я. Становлення та розвиток місцевого управління містом Львовом: дис.... канд. юрид. наук. : 25.00.01 : Львів, 2010. 249 с.
12. Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: навч. посіб. О. Н. Ярмиш, В. О. Серьогін; за заг. ред. Ю. М. Тодики. – Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 672 с.
13. Лісничий В. В. Концептуальні засади політичних наук: теорія та історія. метод. та дидактичні матеріали до модуля 1 уклад. В. В. Лісничий. Х. : УАДУ ХФ, 2001. 36 с.

Zinovatna Iliana, PhD (Doctor of Jurisprudence), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Labour law Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-3018-4934

The Legal Nature of Social and Labor Rights of Citizens in Modern Conditions

It was found that the legal nature of something, taking into account etymology and individual scientific interpretations, is a set of main, fundamental, central properties, indicators, characteristics and aspects of the relevant phenomenon, institution or object, which determine its place and significance in the legal system of the state and its role in social and legal relations. The legal nature is always unique and unrepeatable, as it refers to a specific or group of homogeneous legal phenomena, for example, human rights in the sphere of labor. It was noted that the constitutional nature of social and labor rights, as a feature of their legal nature, involves: first, their declaration in the norms of the highest in legal force legislative act, which is the basis of the legal system and state structure of the entire country; second, the determination of the special value of social and labor rights, as an integral part of the subject-oriented activities of the state and state bodies, ensuring the observance and implementation of human rights by all available means and methods; thirdly, the presence of special guarantees and mechanisms for the protection of social and labor rights; fourthly, the stability and immutability of the studied variety of human rights, as well as the impossibility of narrowing their content by the norms of other legislation of Ukraine.

It has been established that the legal nature of social and labor rights is expressed in the following components: firstly, the constitutional nature of the latter; secondly, their subjective property, that is, individual belonging to individuals as part of their legal status; thirdly, the social nature of the specified rights; fourthly, the existence of a public-legal component of ensuring and protecting this system of rights from violations. The study of the legal nature has shown a significant difference between social and labor rights and other human rights, which organically combine the public and private sides, and, therefore, have a completely unique essence.

Keywords: *legal nature, social and labor rights, subjective rights, development, social and labor rights.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.08

УДК 349.2

Мельничук Р. В.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри державно-правових дисциплін
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0006-0095-5650

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

Стаття присвячена розкриттю сутнісного змісту принципів правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах. На підставі критичного аналізу наявної наукової літератури констатується відсутність чіткого розуміння сутності та видової структури принципів правового регулювання дисципліни праці. Разом із тим встановлюється, що на практиці правове регулювання у сфері нормування, планування, організації та виконання вимог режиму дисципліни праці фактично ґрунтується на принципах, логіка визначення та застосування яких загалом відповідає підходу до розуміння структури принципів права за сферою їх поширення. За цією логікою регулятивний вплив у сфері дисципліни праці в правоохоронних органах формується з урахуванням вимог загальноправових, спеціальних (тобто, публічно-правових засад, які застосовуються для зниження кадрових ризиків при реалізації державою функції правоохорони), галузевих та інституційних принципів. Обґрунтовується, що принципи правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах становлять засадничий елемент (невід'ємну частину) системи трудо-правового впливу у відповідній сфері відносин, виражаючись в імперативних засадничих ідеях, що визначають спрямованість і межі організації дисципліни праці працівників цих органів публічної служби, вміщуючи у собі комплекс імперативних вимог, з урахуванням яких здійснюється нормативне упорядкування дисциплінарно значущих правовідносин (включно з їх плануванням і організацією, а також із прийняттям рішень щодо призупинення чи припинення відповідних правовідносин), охоплюючи при цьому процеси формування вимог дисципліни праці, заохочення їх добровільного виконання, контроль за дотриманням установлених правил і реагування на порушення. Доводиться, що на сьогодні принципи правового регулювання дисципліни праці в правоохоронних органах постають довершеною категорією, якій властивий певний набір властивостей, серед яких: фундаментальний характер; системність; вираження юридично значущих закономірностей; змістовно-орієнтуюче значення; регулятивний характер.

Ключові слова: галузеві принципи, дисципліна праці, ознаки принципів права, правове регулювання, правоохоронні органи, принципи права, принципи трудового права.

Постановка проблеми. Як у природі, так і в суспільному бутті перебіг процесів і розвиток відносин підпорядковуються певним законам (зокрема, фізичним, біологічним, екологічним, системним), а також принципам, що виявляються в різних сферах суспільного життя, зокрема й у тих, що урегульовані правом [1, с. 96-97]. Разом із тим, у сфері дії права загалом (й на рівні окремих його галузей) такі принципи постають в якості фундаментальних ідей та ідеалів, сформованих на основі наукового осмислення й практичного досвіду, й містять імперативні вимоги, додержання (виконання) яких дає змогу в конкретній сфері правовідносин забезпечити втілення та реалізацію «духу» права. Зазначені принципи поширюють свою дію і на відносини у сфері праці та зайнятості, а також на їх правове регулювання, передусім у частині принципів правового регулювання (*далі* – ППР) праці [2, с. 54], що об'єктивно відображають найбільш характерні особливості такого правового впливу [3, с. 30-31]. При цьому серед таких засадничих ідей в умовах триваючого воєнного стану особливого значення набувають ППР дисципліни праці (*далі* – ДП), передусім у правоохоронних органах. Це зумовлено тим, що ДП та її належне упорядкування в цих органах закономірно входять до й правового режиму кадрового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, від ефективності дії якого безпосередньо залежать результати здійснення цієї функції, а отже й безпековий стан у сфері забезпечення національної безпеки та обороноздатності країни. Крім того, додаткової актуальності порушене питання набуває й з огля-

ду на те, що наразі інститут дотримання ДП (зокрема, службової дисципліни) та притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності (зокрема, державних службовців), як зауважує О. А. Купріянова, не можна визнати досконалим [4, с. 55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. ППР є однією з «класичних» проблем як теорії права, так і галузевих юридичних дисциплін, не виключенням з яких є й трудове право [5, с. 179], представниками якого традиційно приділяється досить широка увага різним проблемам упорядкування тих чи інших відносин, які виникають між суб'єктами цієї галузі права у сфері праці та зайнятості. Так, слід констатувати, що ученими вже розкривався зміст і видова структура ППР охорони праці у цілому (С. А. Петровською та О. І. Лук'янихіною [5, с. 181]) та зокрема в сільському господарстві (Є. А. Третьяковим [6, с. 163]), ППР соціального забезпечення (захисту) органів правопорядку та правосуддя (К. А. Грищенко [1, с. 141], О. Ю. Кісіль [7, с. 50-51, 173]) та ін. При цьому слід відзначити, що по сьогодні ученими окремо не досліджувались ППР ДП в правоохоронних органах, хоча в наявній науковій літературі можемо помітити напрацювання учених (зокрема, С. С. Баглаєнка [3, с. 30, 166], С. В. Журавльова [8, с. 135], Н. В. Сорочан [2, с. 60]), які присвячені розкриттю засадничих ідей правового регулювання окремих аспектів ДП правоохоронних органів (приміром, ППР службових розслідувань в органах Нацполіції, заохочення працівників Нацполіції та ін.).

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутнісного

змісту ППР ДП в правоохоронних органах. Для досягнення цієї мети слід виконати такі *завдання*: 1) проаналізувати інтерпретаційні підходи вітчизняних правників і юристів-трудоваків до визначення поняття ППР; 2) сформулювати визначення поняття «ППР ДП в правоохоронних органах»; 3) окреслити істотні властивості ППР ДП в правоохоронних органах; 4) узагальнити проведену наукову розвідку.

Виклад основного матеріалу.

Насамперед зазначимо, що аналіз наявної наукової літератури засвідчує відсутність серед правників і юристів-трудоваків спільного розуміння ППР (як у загальноправовому, так і в галузевому контексті інтерпретації зазначеного явища). Так, зокрема, І.І. Швидкий вважає, що ППР постають ті керівні ідеї та основи, що пронизують собою правове регулювання будь-яких суспільних відносин [9, с. 473]. Тобто, запропоноване ученим тлумачення не прив'язується до конкретної галузі права, допускає його використання на міжгалузевому рівні та фактично зводить відповідні принципи до універсальних ціннісних основ права, які в тій чи іншій мірі становлять базис правового регулювання загалом. У свою чергу А. М. Колодій пропонує узагальнене теоретико-правове тлумачення сутнісного змісту ППР, які сутнісно зводять до особливого типу принципів права. З огляду на це, на думку провідного вітчизняного правника, означеними принципами є нормативно-регулятивні засади, які: по-перше, зумовлені ключовими закономірностями суспільного розвитку та логікою дії механізму правового регулювання; по-друге, мають найвищий ступінь імперативності й

загальнозначущості; по-третє, спрямовують процеси утворення, реалізації, а також охорони права [10, с. 39].

Аналізуючи підходи учених до тлумачення ППР у сфері дії трудового права, зазначимо, що Н. Б. Болотіною в цілому пропонується поділяти систему принципів трудового права України на дві групи: по-перше, на засадничі ідеї, які визначають правове регулювання індивідуальних трудових відносин; по-друге, на засадничі ідеї, що спрямовують правове регулювання колективних трудових відносин [11, с. 96]. Тобто, юрист-трудовак робить галузеве узагальнення таких принципів, класифікуючи їх у відповідності до двох основних правовідносин в сфері праці та зайнятості, виходячи із того, що принципи в цілому мають регулятивний вплив. У свою чергу А. А. Ширант виходить із того, що в юридичній науці поняття «ППР» і «принципи права» за своїм сутнісним змістом є тотожними. Обґрунтовуючи цю тезу, учена зазначає, що ППР становлять правові ідеї, які відображають функціонування самого права, тоді як принципи права є керівними ідеями розвинутої правосвідомості щодо істотного (суттєвого) у відповідних суспільних відносинах. Таким чином, правовими принципами постають самі засадничі ідеї правового упорядкування суспільних відносин, які у доктрині набули форми принципів права [12, с. 9, 74, 78]. При цьому учена обстоює позицію, за якою ППР слід розуміти як правові принципи, що пройшли первинну стадію об'єктивації у джерелах (формах) права (тобто, через пряме нормативне закріплення та/або контексту-

альне відтворення) ще до формування галузевої правової науки [12, с. 190]. Однак, слід зазначити, що з таким підходом насправді вкрай складно погодитися, оскільки всі ППР є правовими принципами, але не кожен правовий принцип являє собою ППР (головним чином, у вузькому предметному сенсі). Отже, потрібно розрізняти: по-перше, принципи права як вищі цінності, які відображають сутність права в цілому або ж окремої галузі права (перш за все, загальноправові та галузеві основоположні ідеї, як законність, гуманізм, справедливість, рівність і заборона дискримінації, свобода праці та ін.); по-друге, ППР як структурні елементи механізму правового регулювання в рамках конкретного правового інституту трудового права (наприклад, ДП, робочого часу та часу відпочинку, оплати праці, охорони праці, захисту персональних даних працівника та ін.), який створюється та діє на основі принципів, як основоположних ідей.

При цьому слід звернути увагу на те, що переважна частина досліджень ППР у сфері трудового права України наразі зосереджується саме на інституційному рівні їх осмислення. Зокрема, К. А. Грищенко, аналізуючи ППР соціального захисту окремих груп працівників (вказане має значення з огляду на те, що сферою дії трудового права охоплено трудо-правовий напрям соціального захисту працюючих громадян [див., напр.: 13, с. 121; 14; 15]), пропонує розрізняти два типи таких засадничих ідей. Перший охоплює керівні засади, які вже дістали відображення в законодавстві України та через це розкриваються у своєму змісті як орієнтири, спрямовані на ефективну

реалізацію права на соціальний захист відповідною категорією працівників і на забезпечення їм реального соціального захисту на основі державних гарантій. Другий тип розглядуваних засадничих ідей становлять принципи, що закріплені лише на рівні Основного Закону України або в нормах міжнародно-правових актів й виконують роль вихідних ідей та програмних орієнтирів для майбутньої законодавчої діяльності у сфері соціального захисту працівників [1, с. 103]. У свою чергу юристкою-трудовиком Н. В. Сорочан у процесі розгляду змісту ППР заохочення працівників Нацполіції, обґрунтовується підхід, за яким ці принципи становлять засадничі ідеї системи нормативного впливу на правовідносини, пов'язані із заохоченням відповідних працівників. За спостереженнями ученої, саме на таких засадничих ідеях вибудовується зміст і спрямованість норм, що регулюють заохочення, а їх істотними властивостями визначаються системність, загальнообов'язковість, взаємозалежність і стабільність [2, с. 59]

Що стосується визначення сутності та окреслення видової структури ППР ДП (а тим більше ДП в правоохоронних органах), то, як уже зазначалося, такі визначення по сьогодні не представлені ні в наявній науковій і навчальній юридичній літературі, ні в законодавчих чи підзаконних актах. Разом із тим неможливо заперечити, що практичне врегулювання питань нормування, планування, організації та забезпечення дотримання режиму ДП фактично вибудовується на певних принципах (інакше, в практичній дійсності вказані не процеси не могли би розвинути до рівня інституційних

в рамках системи трудового права України). Як убачається, їх застосування загалом узгоджується з підходом до розуміння видової структури системи принципів права (за сферою їх поширення), у межах якого регулятивний вплив у сфері ДП формується з урахуванням вимог загальноправових, міжгалузевих, галузевих та інституційних принципів. Поряд із тим у сфері ДП в правоохоронних органах коло таких засадничих ідей підлягає додатковому розширенню й уточненню, а саме: по-перше, мають враховуватися спеціальні принципи публічно-правового характеру, притаманні забезпеченню публічного адміністрування (адже кадрова політика в правоохоронних органах планується, організовується та здійснюється з урахуванням мети, завдань і пріоритетів сфери правоохорони, а також запобігання та подолання кадрових ризиків, які можуть позначатись на спроможності держави належним чином реалізовувати правоохоронну функцію); по-друге, інституційні принципи потребують більшої конкретизації з огляду на те, що їх реалізація відбувається в межах організації службово-трудова відносин у правоохоронних органах.

З урахуванням викладеного, зазначимо, що *ППР ДП в правоохоронних органах* становлять засадничий елемент системи правового впливу у відповідній сфері, виражаючись в імперативних засадах-ідеях загальноправового, міжгалузевого, галузевого, спеціального та інституційного характеру, що визначають спрямованість і межі організації ДП працівників цих органів публічної служби. На основі цих принципів здійснюється нормативне упорядкування дисциплінарно значущих пра-

вовідносин (включно з їх плануванням і організацією, а також із прийняттям рішень щодо призупинення чи припинення відповідних правовідносин), охоплюючи процеси формування вимог ДП, заохочення їх добровільного виконання, контроль за дотриманням установлених правил і реагування на порушення. При цьому спрямованість зазначених принципів зводиться до забезпечення належного функціонування трудо-правового режиму ДП з урахуванням необхідності підтримання балансу між інтересами публічної служби та дотриманням трудових прав працівників у процесі організації службово-трудова відносин у правоохоронних органах.

З'ясувавши визначення досліджуваного явища, можемо переконатись у тому, що відповідним засадничим ідеям загалом притаманні певні характерні риси (властивості), які потребують приділення окремої уваги. Поряд із тим слід зауважити, що питання ознак принципів права та ППР вже неодноразово ставало предметом уваги вітчизняних правників і юристів-трудо-виків. Так, О. В. Старчук обґрунтовує підхід, за яким принципи права слід розуміти як засадничі ідеї, яких вирізняє системність і взаємоузгодженість, загальнообов'язковість та універсальність, стабільність, предметна визначеність і загальнозначущість, а також регулятивний характер [16, с. 42]. У свою чергу В. В. Гаєвий, розглядаючи основні риси ППР, виходить із того, що ці принципи мають не описовий, а спрямовальний характер і тому виступають орієнтирами для правотворення. Серед їх визначальних характеристик учений називає такі:

по-перше, основоположний та керівний характер, завдяки якому нормотворча діяльність зосереджується на втіленні «духу» права, а також на об'єктивації відповідних соціальних цінностей (ідеалів); по-друге, здатність формувати ідеологічне наповнення нормотворення; по-третє, здатність легітимувати суспільні цінності через теоретичне осмислення, а також надавати їм нормативно придатної форми; по-четверте, імперативність; по-п'яте, нормативність [17, с. 713-714]. Також в якості окремого прикладу можемо назвати й підхід С. В. Журавльова, який серед ознак ППР виокремлює, по-перше, їх суб'єктивно-об'єктивну природу, що виявляється в наступному: з одного боку, принципи є результатом науково-пізнавальної діяльності людини, а з іншого – ґрунтуються на об'єктивно існуючих закономірностях, осмислення яких і дає підстави для їх формулювання; по-друге, їх імперативний характер; по-третє, їх загальний характер [8, с. 60].

Зважаючи на викладене, зазначимо, що на сьогодні до основних ознак ППР ДП в правоохоронних органах слід віднести такі їх властивості: 1) фундаментальний (стабільний і стійкий, а також юридично обов'язковий) характер; 2) принципи утворюють собою взаємопов'язану єдність основоположних ідей, які окреслюються системою відповідних принципів, якою охоплені загально-правові, галузеві (трудо-правові), спеціальні (публічно-службові), інституційні засадничі ідеї; 3) є формою вираження юридично значущих закономірностей, які важливі у питаннях ДП в правоохоронних органах, відображаючи специфіку

функціонування трудо-правового режиму забезпечення ДП, а також правовий режим кадрового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави; 4) визначають характеристику сутності та зміст трудового права, а також ДП в правоохоронних органах як правовий інститут цієї галузі права; 5) виконують регулятивну функцію, яка дозволяє їм визначати спрямованість правового регулювання ДП в правоохоронних органах, а також належним чином планувати та здійснювати правотворчість, правозастосування й тлумачення права у відповідній частині.

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що ППР ДП в правоохоронних органах є засадничий елемент (невід'ємна частина) системи трудо-правового впливу у відповідній сфері відносин, виражаючись в імперативних засадничих ідеях, що визначають спрямованість і межі організації ДП працівників цих органів публічної служби, вміщуючи у собі комплекс імперативних вимог, з урахуванням яких здійснюється нормативне упорядкування дисциплінарно значущих правовідносин (включно з їх плануванням і організацією, а також із прийняттям рішень щодо призупинення чи припинення відповідних правовідносин), охоплюючи при цьому процеси формування вимог ДП, заохочення їх добровільного виконання, контроль за дотриманням установлених правил і реагування на порушення. Між тим, слід мати на увазі, що сьогодні як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях відсутнє чітке розуміння сутності та видової структури ППР ДП. Разом із тим на практиці регулювання у сфері нормування,

планування, організації та виконання вимог режиму ДП фактично спирається на певні принципи, логіка застосування яких загалом відповідає підходу до принципів права за сферою їх поширення. За цією логікою регулятивний вплив у сфері ДП в правоохоронних органах формується з урахуванням вимог загальноправових, спеціальних (тобто, публічно-правових засад, які застосовуються для зниження кадро-

вих ризиків при реалізації державою функції правоохорони), галузевих та інституційних принципів. Отже, на сьогодні ППР ДП в правоохоронних органах можуть вважатись довершеною категорією, якій властивий певний набір властивостей, серед яких: фундаментальний характер; системність; вираження юридично значущих закономірностей; змістовно-орієнтуюче значення; регулятивний характер.

Список використаних джерел

1. Грищенко К. А. Правове регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 214 с.
2. Сорочан Н. В. Визначення поняття принципів правового регулювання заохочення працівників Національної поліції України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4 (87). С. 54–61. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.4.05>
3. Баглаєнко С. С. Особливості правового регулювання службових розслідувань в органах Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 199 с.
4. Купріянова А. О. Правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних виконавців : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2019. 230 с.
5. Петровська С. А., Лук'янихіна О. А. Принципи правового регулювання охорони праці. *Право.ua*. 2023. № 3. С. 179–183. DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.3.27>.
6. Третяков Є. А. Щодо принципів правового регулювання охорони праці у сільському господарстві. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2013. Вип. 1-2. С. 161–167.
7. Кісіль О. Ю. Особливості правового регулювання соціального забезпечення поліцейських в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2021. 218 с.
8. Журавльов С. В. До характеристик принципів правового регулювання дисциплінарних стягнень працівників Державного бюро розслідувань. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Вип. 6 (Спецвип.), Т. 1. С. 134–138.
9. Швидкий І. І. Принципи правового регулювання службово-трудової діяльності працівників ОВС. *Форум права*. 2008. № 2. С. 473–475.
10. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
11. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник; 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2006. 725 с.
12. Ширант А. А. Принципи пенсійного забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2011. 220 с.
13. Костенко В. Г. Забезпечення гідної праці державних службовців у контексті здійснення реформи соціальної безпеки державної служби. *Київський часопис права*. 2025. № 3. С. 118–123. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.16>.

14. Кузьменко Г. В. Особливості трудо-правового напрямку соціального захисту творчих працівників в Україні. *Соціальне право*. 2025. № 2. С. 124–130. DOI: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2025-02-17>

15. Шкода В. М. Особливості правового регулювання трудових заходів соціального захисту працівників митних органів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 174–178. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.31>

16. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43.

17. Гаєвий В. В. Поняття і ознаки принципів правового регулювання соціальної безпеки в умовах розвитку концепції громадянського суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 711–715. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.127>

Melnychuk Roman, PhD in Law, Associate Professor, Department of Public Law Disciplines European University (Private Higher Educational Institution)
ORCID: 0009-0006-0095-5650

Concepts and Signs of Principles of Legal Regulation of Labor Discipline in Law Enforcement Bodies

The article examines the essential content of the principles governing the legal regulation of labour discipline in law-enforcement agencies. A critical review of the literature reveals no settled understanding of either the essence or the specific architecture of these principles. Nevertheless, practice shows that norm-setting, planning, organisation, and compliance within the labour-discipline regime proceed from principles whose logic of definition and application mirrors the generally accepted structure of legal principles within the wider legal order. On that logic, regulatory influence over labour discipline in law-enforcement agencies is shaped with reference to: (a) general legal principles; (b) special principles (public-law frameworks designed to mitigate personnel risks inherent in the State's exercise of law-enforcement functions); (c) sectoral principles; and (d) institutional principles. It is established that the principles governing the legal regulation of labour discipline in law-enforcement agencies constitute a foundational component of the labour-law framework in this sphere. They are imperative, baseline ideas that set the direction and limits of organising labour discipline for staff of these public service bodies and embed a set of mandatory requirements by reference to which disciplinary legal relations are structured (including their planning and organisation, and decisions to suspend or terminate such relations). These principles also govern the formulation of disciplinary requirements, the fostering of voluntary compliance, oversight of adherence, and responses to breaches. Their animating purpose is to ensure the proper functioning of the labour-discipline regime while maintaining a balance between the interests of the public service and respect for employees' labour rights. Doctrinally, the principles form a distinct category marked by the following attributes: a fundamental nature (stable, durable and legally binding); systemic coherence (an interconnected set of foundational ideas comprising general-legal,

sectoral (labour-law), special (public-service) and institutional principles); expression of legally salient regularities specific to labour discipline within law-enforcement, capturing both the operation of the labour-discipline regime and the staffing regime that supports the state's law-enforcement function; an explicative role (articulating the essence and content of labour law and of labour discipline in law-enforcement agencies as a legal institution); and a regulatory function (orienting the course of legal regulation and guiding the planning and conduct of law-making, law-application and interpretation in this domain).

Keywords: *doctrinal attributes of principles, industry principles, labour discipline, law-enforcement agencies, legal regulation, principles of labour law, principles of law.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.09

УДК 349.2

Прокоп'єв Р. Є.,

*кандидат юридичних наук, головний
інженер регіональної філії «Південна
залізниця» акціонерного товариства
«Українська залізниця»*

ORCID: 0000-0001-8059-1186

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ

У статті окреслено роль та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Здійснено розгляд термінологічного розуміння поняття «локальне регулювання», «локальний нормативно-правовий акт», окреслено особливості локального нормативно-правового регулювання трудових відносин. Зроблено висновок про те, що основна ціль локальних актів полягає у регулюванні правовідносин на конкретному підприємстві із врахуванням особливостей його роботи, особливостей послуг, яке надає те чи інше підприємство, із врахуванням статусу осіб, які працюють на такому підприємстві. Наголошено на тому, що локальні акти зменшують безпосередній вплив держави на сферу регулювання трудових відносин працівників транспорту із урахуванням їх особливостей та специфіки роботи. Основною метою правового регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні названо: 1) індивідуалізацію загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Зазначено про дуальний характер індивідуалізації загальної норми у правовідносинах із працівниками транспорту: а) індивідуалізація загальної норми по відношенню до трудових відносин у транспортній сфері загалом, тобто без розподілу на трудові правовідносини щодо окремих видів транспорту; б) індивідуалізація загальної норми трудових відносин працівників транспортної сфери по відношенню до працівників конкретного виду транспорту; 2) забезпечення оптимального регулювання трудових відносин працівників транспорту; 3) забезпечення інтересів приватних осіб; 4) конкретизація окремих загальних норм по відношенню саме до працівників транспортної сфери; 5) усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні працівників транспорту; 6) вираження через локальні акти специфіки транспортного підприємства, в тому числі деталізація регулювання тих чи інших трудових відносин; 7) вирішення конкретних проблем та питань при регулюванні трудових відносин у транспортній сфері; 8) поглиблення врегулювання трудових правовідносин працівників транспорту саме на рівні окремого транспортного підприємства.

Ключові слова: працівник, транспорт, локальний акт, правове регулювання, трудові відносини.

Постановка проблеми. Локальні акти на підприємствах, установах, організаціях розглядають як запоруку належного розвитку окремого підприємства, оскільки досить часто саме в їх основу закладається підсилений соціальний захист працівників, що, в свою чергу, значно впливає на конкурентоспроможність підприємства, прагнення розвиватися економічно. Економічний розвиток пов'язаний із продуктивністю праці працівників: чим вона вища, тим ефективніше та якісніше працює підприємство в цілому, а отже – легше досягає поставлених цілей та задач. Враховуючи наведене вище, з метою підтримання належного рівня продуктивності праці на рівні кожного окремого підприємства розробляються певні напрямки підтримки своїх працівників, які відповідним чином оформлюються, і, фактично, з'являється, так зване, локальне регулювання тих чи інших правовідносин, яке не повинно суперечити загальному нормативно-правовому регулюванню трудових правовідносин в цілому. І транспортна сфера, і підприємства, які надають транспортні послуги у вказаному процесі не є виключенням. Саме локальні акти зменшують безпосередній вплив держави на сферу регулювання трудових відносин працівників транспорту із урахуванням їх особливостей та специфіки роботи. Крім того, саме на рівні локальних актів забезпечується конкретизація трудових відносин працівників транспорту, в тому числі й щодо оплати праці таких працівників, їх робочого часу та часу відпочинку, питання охорони

праці тощо. А це, досить часто, є показником незалежності підприємства, самостійності у прийнятті рішень щодо визначення питання оплати праці, преміювання працівників, надання їм відповідної матеріальної допомоги, іншої допомоги в окремих випадках тощо, а отже, й самостійності щодо вироблення ефективних шляхів для підвищення господарської діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників досліджувала значна кількість вчених, які характеризували локальне регулювання у різних аспектах та напрямках. Такими науковцями є: Н. Д. Гетьманцева, Т. А. Коляда, І. С. Кириленко, С. С. Лукаш, І. М. Панкевич, П. Д. Пилипенко, Д. І. Сіроха, М. П. Руденко, М. Ю. Шуліпа, О. М. Ярошенко та інші. Враховуючи складність транспортної сфери та значної кількості правовідносин, які власне й регулюються локальними нормами, доцільним є чітке окреслення мети правового регулювання трудових відносин локальними актами на транспортних підприємствах.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення ролі та значення локальних актів у процесі правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті вирішуються наступні завдання: розгляд термінологічного розуміння поняття «локальне регулювання», «локальний нормативно-правовий акт», окреслення особливостей локально-

го нормативно-правового регулювання трудових відносин. На основі узагальнених позицій забезпечено визначення основної мети правового регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні.

Виклад основного матеріалу. Пропонуємо розпочати із розуміння того, що ж є локальним регулюванням трудових правовідносин працівників транспорту. С. С. Лукаш зазначає, що «локальне правове регулювання трудових відносин – це вид підзаконної нормотворчості, що полягає у прийнятті або санкціонуванні державою локальних правових норм, що приймаються на рівні підприємства, галузі, регіону з метою легалізації, конкретизації загальних правових приписів та впорядкування конкретних та специфічних трудових відносин, і які не можуть істотно погіршувати становище працівників порівняно із встановленими законодавством України про працю основоположними правами працівника» [1, с. 140]. Досить влучне, на нашу думку, визначення локального регулювання, а точніше локального акту надає І. С. Кириленко. Так, під локальним нормативно-правовим актом вчений пропонує розуміти особливий різновид нормативно-правових актів, який приймається уповноваженим суб'єктом локальної правотворчості в особливому порядку відповідно й на виконання положень нормативних актів вищої юридичної сили, що закріплюють загальнообов'язкові правила поведінки, які стосуються діяльності суб'єкта локальної нормотворчості та поширюються на відносини локального рівня [2, с. 34]. Отже, основна ціль локальних актів полягає у регулюванні правовідно-

син на конкретному підприємстві із врахуванням особливостей його роботи, особливостей послуг, яке надає те чи інше підприємство, із врахуванням статусу осіб, які працюють на такому підприємстві тощо.

У контексті вказаного дослідження ми не будемо детально окреслювати проблему співвідношення загальних та спеціальних норм у правовому регулюванні трудових відносин працівників окремих видів транспорту. Проте, при дослідженні, варто наголосити на тому, що держава має покласти на роботодавців, які не належать до державного (або муніципального) сектору, здійснення соціальної підтримки окремих категорій працівників. І така підтримка досить часто здійснюється саме на рівні локальних актів, які систематизують, доповнюють та конкретизують загальні норми, спрямовуючи їх на деталізацію соціального захисту працівників транспорту, урегульовують певні трудові права працівників транспорту у конкретній сфері.

У науковій літературі вже неодноразово розглядалися особливості локального нормативно-правового регулювання трудових відносин. Досить широке коло особливостей локального регулювання називає О. М. Ярошенко. До таких особливостей вчений відносить: 1) здійснюються безпосередньо у сфері праці – на підприємствах, в установах, організаціях; 2) опосередковано зазнають впливу держави за допомогою законодавства про працю; 3) мають підзаконний характер, специфіка якого полягає в розвитку, уточненні і конкретизації положень законодавчих та інших правових актів, прийнятих у встановленому порядку

уповноваженими органами, і не можуть вступати в суперечність із централізованим регулюванням; 4) ставлять своїм завданням упорядкування суспільних відносин, специфічних для конкретного підприємства, установи чи організації й не врегульованих або ж недостатньо врегульованих централізовано; 5) слугують формою саморегуляції між працівниками й роботодавцем щодо питань у сфері праці, що належить до компетенції підприємства; 6) здійснюються за участю самих працівників підприємства або їх представницького органу; 7) часто виконують роль експериментального регулятора, за допомогою якого перевіряється доцільність того чи іншого варіанта вирішення питання; 8) їм притаманні фактори випереджувального регламентування, яке спрямоване на усунення прогалин у трудовому праві, пошук тотожного варіанту правової регламентації умов праці [3, с. 28]. Отже, враховуючи наведене вище, локальне нормативно-правове регулювання спрямоване на деталізацію, уточнення, конкретизацію загального нормативно-правового регулювання по відношенню до конкретного виду транспорту, а також нормами локальних актів закріплюється індивідуально-правовий статус працівника та роботодавця, визначаються їх права та обов'язки, встановлюються певні правила, якими забезпечується певне правове регулювання аспектів роботи транспортного підприємства, визначається сфера відповідальності сторін тощо. Враховуючи наведене вище, зазначимо, що роль та значення локальних актів є досить важливою, оскільки політика розвитку транспортного підприємства часто пов'язана саме із

локальністю владних дій, які виражаються у формуванні певної локальної політики та формою виразу якої є, власне, локальні акти. Локальні акти хоча й носять додатковий характер, проте є надзвичайно важливими в сучасних умовах життя, адже здійснюються на локальному рівні окремого підприємства та є конкретною формою самоорганізації конкретного підприємства. Такі акти приймаються, впроваджуються, втілюються, проходять випробування та перевірку власне на самому підприємстві, враховують певні динамічні процеси на підприємстві, здатні відображати зміни на локальних рівнях тощо.

Досліджуючи правове регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні, зазначимо, що найбільш чітко та упереджено розуміння такого регулювання можна дослідити шляхом виділення основної мети такого правового регулювання. Тому, основною метою правового регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні ми називаємо:

1) індивідуалізація загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту. Завданням диференціації є індивідуалізація загальної правової норми стосовно окремих категорій працівників, які володіють однаковими здібностями або працюють у різних умовах. Якщо ж окреслювати транспортну сферу загалом, то можемо говорити про ряд загальних актів, які регулюють питання трудових відносин із працівниками таких підприємств, проте для кожного виду транспорту передбачено окремі, спеціальні акти нор-

мативно-правового регулювання, які підкреслюють особливості роботи на тому чи іншому виді транспорту. Загалом можна говорити про дуальний характер індивідуалізації загальної норми у правовідносинах із працівниками транспорту: 1) індивідуалізація загальної норми по відношенню до трудових відносин у транспортній сфері загалом, тобто без розподілу на трудові правовідносини щодо окремих видів транспорту; 2) індивідуалізація загальної норми трудових відносин працівників транспортної сфери по відношенню до працівників конкретного виду транспорту. Тобто в другому випадку індивідуалізація загальної норми у правовідносинах із правового регулювання трудових відносин працівників транспорту вже здійснюється більш вузько та із врахуванням особливостей того чи іншого виду транспорту.

2) забезпечення оптимального регулювання трудових відносин працівників транспорту. Досягнення балансу та гармонії у трудових правовідносинах, забезпечення оптимального балансу між роботодавцем та працівником сфери транспорту, беззаперечно, впливає на продуктивність праці кожного окремого працівника. Погодимось із думкою Д. І. Сірохи, який при окресленні внутрішніх локальних нормативних актів говорить про «гармонізацію інтересів працівників і роботодавців за допомогою впровадження системи «стримувань» і «противаг» сторін, що розкривається у внутрішніх локальних актах. Поступки сторін одна одній, взаємні зобов'язання та відповідальність сприяють побудові в колективах цивілізованих відносин» [4, с. 49]. Дійсно, саме завдяки локаль-

ному регулюванню трудових відносин на конкретному підприємстві можна якнайшвидше так і якнайкраще досягнути балансу у регулюванні трудових відносин працівників, закріпити правовідносини так, щоб це було зручно як працівникові так і роботодавцеві;

3) забезпечення інтересів приватних осіб. Як вдало говорить з цього приводу М. П. Руденко, державне регулювання направлене на забезпечення переважно державних інтересів. Локальне регулювання має своїм цільовим призначенням забезпечити реалізацію приватно-правових інтересів господарюючого суб'єкта. Водночас, як стверджує автор, такого роду приватно-правовий інтерес господарюючого суб'єкта має специфічний характер. Він полягає в тому, щоб: а) деталізувати окремі аспекти взаємодії суб'єктів внутрішньогосподарських відносин; б) притосувати внутрішню організаційне регулювання суб'єкта господарювання до специфіки його статутної діяльності; в) забезпечити визначеність внутрішньогосподарських відносин. Завдання локальних актів науковець вбачає в конкретизації, закріпленні в нормативному порядку специфіки внутрішньої організаційних аспектів діяльності суб'єкта господарювання [5, с. 109]. Отже, в цілому можемо констатувати факт того, що локальні акти видаються роботодавцем в особі адміністрації транспортного підприємства для регулювання та вирішення внутрішніх питань. Норми таких локальних актів поширюють свою дію лише на членів конкретного колективу людей і в цілому застосовуються у питаннях регулювання дисципліни праці, її організації, взаємин між різ-

ними підрозділами, колективами осіб, які входять до однієї системи транспортного підприємства.

4) конкретизація окремих загальних норм по відношенню саме до працівників транспортної сфери. Це говорить про те, що норми, які визначені локальними актами закріплюють ті норми, які є максимально наближеними до конкретного транспортного підприємства, до конкретних правовідносин, що виникають щодо окремого виду транспорту. Як говорить з цього приводу Т. А. Коляда, «локальна норма, як і будь-яка інша норма права, регулює якесь коло суспільних відносин, в нашому випадку – трудових. Сфера її дії обмежується працівниками підприємства, установи, організації і самою компетенцією останніх. Ось ці два фактори, які обмежують сферу дії локальної норми» [6, с. 79]. Яскравим прикладом такої конкретизації варто назвати норми щодо робочого часу працівників окремих видів транспорту. Так, нормами Кодексу законів про працю України визначено 40-годинний робочий тиждень. Проте, для значної кількості працівників транспорту така норма не є сталою, що зумовлено режимом праці та характером виконуваних ними завдань та функцій: необхідністю виконання окремих рейсів, польотів, переїздів у межах їх трудових функцій тощо.

5) усунення прогалин у нормативно-правовому регулюванні працівників транспорту. Так, про таке значення локальних актів висловлювався П. Д. Пилипенко, який наголошував на тому, що локально-правові норми існують не тільки для конкретизації, вони покликані також заповнювати певні прогалини у правовому регулюванні трудових відносин, а в

сучасних умовах саме цьому напрямку локальної нормотворчості надається пріоритет. Розширення гарантій трудових прав працівників, поліпшення умов їхньої праці – ось основні напрями локальної нормотворчості [7, с. 218]. Локальні акти у сфері правового регулювання трудових відносин працівників транспорту можуть містити як конкретизуючі норми, які, фактично, уточнюють загальні норми, так і первинні норми, які забезпечують первинне регулювання тих чи інших правовідносин, які не врегульовані загальними та спеціальними нормами. Беззаперечно, це дозволяє усунути прогалини, що мають місце у законодавчому регулюванні важливих суспільних відносин, які виникають при регулюванні трудових правовідносин у транспортній сфері.

6) вираження через локальні акти специфіки транспортного підприємства, в тому числі деталізація регулювання тих чи інших трудових відносин. Призначення локальних нормативних актів полягає в тому, щоб в установлених на окремому підприємстві локальних норм виразити специфіку даного підприємства. Подібна позиція висловлена Н. Д. Гетьманцевою, яка вважає, що шляхом локального методу на підприємствах і в організаціях розробляються більш конкретні, детальні умови оплати праці на підставі норм і показників, що встановлюються в централізованому порядку [8, с. 67].

7) вирішення конкретних проблем та питань при регулюванні трудових відносин у транспортній сфері. Можуть бути випадки, коли окремі питання не врегульовані загальними актами, або їх врегулювання потребує особливого підходу, конкретизації, в

тому числі й враховуючи особу працівника, його правовий статус, місце роботи, посаду чи інші фактори. Вирішуючи питання трудових правовідносин у межах окремого підприємства часто виникає проблема відсутності прямого регулювання тих чи інших суспільних правовідносин, а потреба у такому регулюванні реально існує та в певних випадках, є просто необхідною. М. Ю. Шуліпа підтримує думку про те, що локальні нормативно-правові акти приймаються для вирішення тих чи інших питань регулювання суспільних відносин у сфері праці, якщо в законодавстві не передбачено прямого регулювання або коли із закону випливає, що має бути проведена конкретизація відповідних положень на підприємстві. Так приймаються локальні акти з питань робочого часу, часу відпочинку, оплати праці, охорони праці і т. д. [9, с. 306]

8) поглиблення врегулювання трудових правовідносин працівників транспорту саме на рівні окремого транспортного підприємства. Характеризуючи локальні акти І. М. Панкевич говорить про те, що «локальні норми сьогодні дають можливість досягти оптимального регулювання суспільно трудових відносин, оскільки ґрунтуються на об'єктивних чинниках нормативного забезпечення, а це є свідченням свободи суб'єктів цих правовідносин. Однак розвиток локального правового регулювання суспільних відносин в межах окремих підприємств, установ та організацій залежить не тільки від активності та свободи суб'єктів локальної

нормотворчості, але й від фінансових можливостей роботодавця, які у переважній більшості стають на заваді реалізації ним своїх прав щодо локальної нормотворчості» [10, с. 62]. Але окремо варто зазначити, що далеко не всі питання, які виникають щодо нормативно-правового регулювання трудових правовідносин у сфері транспорту можна врегулювати виключно за допомогою державного регулювання. Тому локальні акти власне і характеризуються своєю ефективністю, оскільки саме на рівні окремого підприємства, установи, організації вдається ефективно врегулювати ті правовідносини, які не вдалося врегулювати на загальнодержавному рівні.

Висновки. Отже, підсумовуючи наголосимо на тому, що роль та значення локальних актів у системі здійснення регулювання трудових відносин працівників транспорту на локальному рівні є досить суттєвою та важливою. Саме на рівні локальних актів може визначатися специфіка і зміст трудової, професійної та іншої діяльності працівників транспорту, їх соціального захисту, забезпечення трудових прав, в тому числі із врахуванням особливостей роботи на транспортних підприємствах та особливостях транспортної галузі в цілому. Також саме завдяки конкретизації певних норм у локальних актах забезпечується ефективне правове регулювання в рамках окремого транспортного підприємства, забезпечується його ефективний розвиток та функціонування.

Список використаних джерел

1. Лукаш С. С. Щодо поняття та ролі централізованого та локального регулювання трудових відносин в умовах ринкової економіки. *Право і Безпека*. 2007. Т. 6. № 2. С. 137–141.

2. Кириленко І. С. Локальний нормативно-правовий акт як результат локальної нормотворчості: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право* № 2 (2014). С. 33–37
3. Ярошенко О.М. Джерела трудового права України :автореф. дис. докт. юрид. наук. спец: 12.00.05. Х., 2007. 42 с.
4. Сіроха Д. І. Локальні нормативно-правові акти: сутність та соціальне призначення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2019. № 41. Том. 2. С. 47–50.
5. Руденко М. П. Локальне регулювання внутрішньогосподарських відносин: сутність та принципи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 38. Том 1. С. 108–111.
6. Коляда Т. А. Диференціація правового регулювання праці за трудовим законодавством України\ Х., 2004. 184 с.
7. Трудове право України: Академічний курс : підруч. для студ. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін. за ред. П. Д. Пилипенка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 544 с.
8. Гетьманцева Н. Д. Співвідношення централізованого і локального методів правового регулювання оплати праці. *Право України*. 1997. № 12. С. 66–70.
9. Шулипа М. Ю. Дія локальних нормативно-правових актів, що містять норми трудового права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 305–310.
10. Панкевич М. І. Локальні норми в системі трудового права України. *Форум права*. 2018. № 53 (5). С. 59–65

Prokopiev Roman, candidate of legal sciences, chief engineer of the regional branch «Southern Railway» joint stock company «Ukrainian railways»
ORCID: 0000-0001-8059-1186

Role and Significance of Local Legal Regulation of Labor Relations of Transport Workers

The article outlines the role and significance of local acts in the process of legal regulation of labor relations of transport workers. The terminological understanding of the concept of "local regulation" and "local normative-legal act" was considered, the peculiarities of local normative-legal regulation of labor relations were outlined. It was concluded that the main purpose of local acts is to regulate legal relations at a specific enterprise, taking into account the specifics of its work, the specifics of services provided by this or that enterprise, taking into account the status of persons working at such an enterprise. It is emphasized that local acts reduce the direct influence of the state on the sphere of regulation of labor relations of transport workers, taking into account their peculiarities and specifics of work. The main goal of the legal regulation of labor relations of transport workers at the local level is: 1) individualization of the general norm in legal relations on the legal regulation of labor relations of transport workers. The dual nature of the individualization of the general norm in legal relations with transport workers was noted: a) individualization of the general norm in relation to labor relations in the transport sector in general, i.e. without division into labor relations in relation to individual types of transport; b) individualization of the general norm

of labor relations of workers in the transport sector in relation to workers of a specific type of transport; 2) ensuring optimal regulation of labor relations of transport workers; 3) ensuring the interests of private individuals; 4) specification of individual general norms in relation to workers in the transport sector; 5) elimination of gaps in the regulatory and legal regulation of transport workers; 6) expression through local acts of the specifics of the transport enterprise, including detailing the regulation of certain labor relations; 7) solving specific problems and issues in the regulation of labor relations in the transport sector; 8) deepening the regulation of labor relations of transport workers precisely at the level of a separate transport enterprise.

Keywords: *employee, transport, local act, legal regulation, labor relations.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.10

УДК 349.3

*Сайнецький В. П.,
здобувач третього (освітнього-
наукового) рівня вищої освіти кафедри
публічного та приватного права
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля*

КЛАСИФІКАЦІЯ ОЗНАК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена комплексному дослідженню проблеми класифікації ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні. У роботі підкреслено, що в умовах воєнного стану соціальний захист УБД набуває особливого значення як інститут публічного права, а також як елемент збереження обороноздатності держави та консолідації суспільства. Наголошено, що правове регулювання соціального захисту УБД формується у складних умовах нестабільності нормативної бази та постійних реформ, що обумовлює необхідність систематизації і науково обґрунтованої класифікації його ознак.

У статті здійснено аналіз наукових підходів до характеристики ознак соціального захисту учасників бойових дій. Показано, що у доктрині переважають різновекторні підходи: від акценту на специфічному суб'єктному складі та правовому статусі УБД до спроб систематизації джерел соціального права та визначення ознак, пов'язаних із реформуванням державної системи. Окрему увагу приділено формуванню власної авторської класифікації ознак правового регулювання соціального захисту УБД. Запропоновано поділ на загальні ознаки та спеціальні ознаки. До загальних ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових віднесені його: 1) нормативно-ієрархічна; 2) інституційно-організаційна; 3) фінансово-бюджетна; 4) принципово-ціннісна; 5) міжнародно-правова. Щодо спеціальних ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій, то ними є такі: 1) суб'єктно-правова; 2) статусно-гарантійна; 3) елементно-структурна; 4) реабілітаційно-адаптаційна; 5) житлово-компенсаційна; 6) добровольча. Обґрунтовано сутність та значення кожної з наведених ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій.

Ключові слова: *правове регулювання, соціальне законодавство, соціальний захист, учасник бойових дій, соціальні права, соціальне забезпечення.*

Постановка проблеми. Правове регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні набуває особливого значення в умовах

збройної агресії російської федерації, що триває з 2014 року та особливо загострилася після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Війна докорінно трансформувала суспільні відносини, породила нові виклики для держави й суспільства, а також спричинила різке зростання чисельності осіб, які набули статусу учасників бойових дій. Це, у свою чергу, поставило питання про необхідність вдосконалення вже існуючих механізмів соціального захисту, а також про потребу чіткої правової систематизації та класифікації ознак правового регулювання у цій сфері.

Учасники бойових дій є особливою соціальною групою, яка потребує гарантованого, стабільного і всебічного захисту зі сторони держави. Саме від ефективності механізмів соціального забезпечення залежить рівень довіри громадян до держави та легітимність її політики в умовах воєнного стану. Забезпечення ефективних і справедливих гарантій для військових і ветеранів є ключовим фактором формування морального духу армії, збереження обороноздатності держави та консолідації суспільства в умовах затяжного військового конфлікту.

Правове регулювання соціального захисту учасників бойових дій формується у складних умовах постійних законодавчих змін, що іноді мають ситуативний і фрагментарний характер. Вказане призводить до прогалин і колізій у нормативно-правовій базі, ускладнює реалізацію соціальних гарантій та породжує численні судові спори. У доктрині права соціального забезпечення бракує комплексної доктринальної розробки питання класифікації ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій. Наукові дослідження здебільшого зосереджуються на аналізі окремих аспектів пільг чи компенсацій,

однак відсутня чітка система підходів, яка дозволяла б структурувати нормативний матеріал і забезпечити його належне тлумачення та застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціального захисту учасників бойових дій у сучасній Україні вже тривалий час перебуває у фокусі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Наукова література відображає значний спектр підходів і позицій щодо забезпечення відповідних гарантій та реалізації державної політики у цій сфері. Зокрема, доцільно насамперед назвати таких: Ю. М. Бисага, І. Д. Ваньчук, С. С. Вітвіцький, О. Д. Вовчак, О. В. Гаврилюк, В. В. Галуцько, Є. О. Гіда, К. В. Гнатенко, З. С. Голован, Є. П. Гордієнко, Т. М. Денисенко, Н. Ю. Заїка, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, І. М. Кравченко, В. М. Марчук, Л. П. Медвідь, К. Ю. Мельник, Я. В. Митько, Л. В. Могілевський, О. Ф. Новікова, О. М. Обушенко, С. О. Орлов, Р. О. Падалка, Г. В. Панченко, Є. Ю. Подорожній, С. М. Прилипко, О. П. Сайнецький, А. І. Сирота, Н. В. Сухицька, О. В. Тищенко, О. В. Ткаченко, В. Л. Федоренко, В. І. Фелик, О. Ю. Янчук, О. М. Ярошенко та інші. Разом з тим проведені дослідження здебільшого зосереджувалися на окремих напрямках чи елементах соціального забезпечення цієї категорії осіб, залишаючи недостатньо розробленою проблему системної класифікації ознак правового регулювання саме соціального захисту учасників бойових дій. Відсутність комплексного аналізу ускладнює вироблення єдиних підходів у теорії та практиці, що й обумовлює потребу в ґрунтовному науковому осмисленні цього питання.

Постановка завдання. Мета дослідження - сформулювати класифікацію ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій та охарактеризувати їх специфіку.

Виклад основного матеріалу. У доктрині права соціального забезпечення простежуються різні підходи до визначення та характеристики ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій. Одні науковці акцентують увагу на суб'єктному складі правовідносин та особливостях правового статусу УБД, інші зосереджуються на елементному змісті соціальних гарантій чи специфіці нормативно-правового забезпечення. Тим не менш, у працях окремих авторів розробляються підходи до систематизації джерел соціального права, виділяються ознаки, пов'язані з реформуванням державної системи соціального захисту, або ж наголошується на комплексності заходів підтримки, що охоплюють практично всі сфери життєдіяльності ветеранів. З огляду на це, доцільно зупинитися на аналізі найбільш репрезентативних наукових концепцій у даній сфері.

Я. В. Митько сформулював наступний перелік ключових особливостей соціального захисту учасників бойових дій, серед яких назвав наступні:

- 1) специфічний суб'єктний склад правовідносин, які виникають під час соціального захисту УБД;
- 2) особливий правовий статус суб'єктів соціального захисту;
- 3) специфічний елементний склад соціального захисту;
- 4) охоплює фактично всі сфери суспільного життя УБД;

5) особливості, пов'язані із процесом реформування державної системи соціального захисту учасників бойових дій;

6) розгалужена система нормативно-правового забезпечення соціального захисту УБД, яка включає як загальне законодавство про соціальне забезпечення громадян, так і спеціальне [1, с. 10-11].

Позиція даного науковця є цінною для систематизації особливостей соціального захисту учасників бойових дій, проте доцільно відмітити, що вони потребують подальшої конкретизації у площині правового регулювання. Виокремлення специфічного суб'єктного складу та особливого правового статусу свідчить про унікальність УБД у системі соціального права, хоча нестабільність законодавства створює ризик правової невизначеності.

Зазначення комплексного елементного складу соціального захисту слушно підкреслює багатовимірність гарантій, однак відсутність інтегрованої системності може призводити до їх фрагментарності. Водночас наголос на взаємозв'язку соціального захисту з реформами (євроінтеграція, цифровізація, децентралізація) підкреслює динамічність цього інституту. Розгалужена нормативно-правова база своє чергою забезпечує широкий спектр гарантій і створює колізії, що ускладнюють реалізацію соціальних прав.

Схоже бачення у В. Савки, який сформулював такий перелік особливостей соціального захисту УБД: особливий правовий статус суб'єктів та специфічний суб'єктний склад правовідносин, які виникають під час цього процесу; специфічний елементний склад соціального захисту;

охоплення фактично всіх сфер суспільного життя УБД; зв'язок із процесом реформування державної системи соціального захисту УБД; розгалужену систему нормативно-правового забезпечення (загальне законодавство про соціальне забезпечення громадян та спеціальне законодавство, яке безпосередньо стосується УБД) [2, с. 129].

Наведена концепція узгоджується з підходом інших дослідників, але водночас має власну цінність у чіткому структуруванні ознак соціального захисту учасників бойових дій. Важливо підкреслити, що запропонований перелік дозволяє описати особливості цього інституту, а також вибудувати логіку для подальшої класифікації правових норм загалом. При цьому, важливим доповненням є те, що наведені особливості потребують критичного аналізу в умовах воєнного стану. Адже реформа державної системи соціального захисту не може розглядатися як внутрішній процес трансформації, а повинна відповідати міжнародним стандартам соціального права та враховувати специфіку інтеграції України до європейського правового простору.

К. Спицькою у межах аналізу правових засад соціального захисту учасників бойових дій в Україні систематизовано нормативно-правові акти та запропоновано їх класифікацію за юридичною силою (законні, підзаконні нормативно-правові акти) як одна з ознак в досліджуваній царині. Виділено вченою також такі особливості у сфері правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій в Україні, як зокрема врегулювання статусу добровольців, можливість

грошової компенсації на придбання житла, прийняття урядом державних програми, спрямованої на фізичну, медичну, психологічну реабілітацію і соціальну та професійну реадaptaції учасників бойових дій до 2022 року [3, с. 177].

Важливим аспектом у підході вченої є акцент на врегулюванні правового статусу добровольців. Це питання має особливе значення для України, адже добровольчий рух став одним із ключових чинників збереження державності у 2014–2015 роках, а правове закріплення статусу цієї категорії осіб визначає рівень справедливості та повноти соціальних гарантій.

Значущим є також віднесення до ознак правового регулювання можливості грошової компенсації на придбання житла, оскільки воно стосується реалізації одного з базових соціальних прав – права на житло. Однак проблемою залишається нерівномірність доступу до таких компенсацій та складність процедур їх отримання.

Отже, можемо резюмувати, що правове регулювання соціального захисту учасників бойових дій характеризується загальними та спеціальними ознаками. До загальних відносяться наступні:

1) нормативно-ієрархічна – визначається багаторівневістю джерел соціального законодавства (Конституція України, закони, підзаконні акти), що формує правову основу забезпечення соціальних гарантій УБД;

2) інституційно-організаційна – характеризує участь різних державних органів і органів місцевого самоврядування у здійсненні соціального захисту, включаючи координацію між ними;

3) фінансово-бюджетна - відображає залежність реалізації соціальних гарантій від бюджетного фінансування і визначає соціальний захист як складову бюджетної політики держави;

4) принципово-ціннісна - полягає у правовій визначеності, законності, рівності та справедливості, які лежать в основі соціального забезпечення як інституту публічного права;

5) міжнародно-правова - підкреслює необхідність гармонізації національного законодавства зі стандартами міжнародного соціального права.

Щодо спеціальних ознак правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій, то ними є такі:

1) суб'єктно-правова - соціальне законодавство фіксує специфічний склад суб'єктів: військово-службовці, добровольці, члени їх сімей, що визначає унікальність правового статусу УБД;

2) статусно-гарантійна - закріплює особливий правовий статус учасника бойових дій, який надає право на додаткові пільги й гарантії, відмінні від загального соціального забезпечення;

3) елементно-структурна - розкриває зміст соціального захисту УБД через систему елементів: грошові виплати, пільги, медична допомога, реабілітаційні та освітні програми;

4) реабілітаційно-адаптаційна - охоплює правове забезпечення

фізичної, психологічної, соціальної та професійної реадаптації УБД, спрямоване на відновлення їхнього повноцінного життя;

5) житлово-компенсаційна - закріплює механізми надання житла або грошової компенсації за його придбання як одну з ключових форм соціального захисту;

6) добровольча - підкреслює правове врегулювання статусу добровольців, що зародилося як унікальне явище в умовах війни з РФ, та забезпечення рівності їхніх прав із військовослужбовцями.

Висновки. Отже, аналіз доктринальних підходів дозволив виявити різновекторність наукових позицій, а саме від акценту на специфічному правовому статусі та суб'єктному складі правовідносин до систематизації нормативно-правових актів і врахування особливостей реформування державної системи соціального захисту. Вказана різноплановість підходів підтверджує складність і багатовимірність досліджуваної проблематики.

Запропонована нами авторська класифікація ознак у розрізі загальних і спеціальних дозволяє поєднати базові характеристики правового регулювання зі специфічними, властивими виключно сфері соціального захисту УБД. Такий підхід формує цілісну модель, яка поєднує доктринальне осмислення та практичну спрямованість правового регулювання в контексті нашої тематики..

Список використаних джерел

1. Митько Я. В. Особливості правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05. МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 29 с.

2. Савка В. Особливості соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. № 5. С. 125–130. DOI:10.32782/humanitas/2024.5.18

3. Спицька К. Правові засади соціального захисту учасників бойових дій в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 171–181. DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2336>

Saynetsky Volodymyr, *Ph.D student of the Department of Public and Private Law of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*

Classification of Signs of Legal Regulation of Social Protection of Participants in Combat Operations

The article is devoted to a comprehensive study of the problem of classifying the features of legal regulation of social protection of combatants in Ukraine. The work emphasizes that in conditions of martial law, social protection of participants in hostilities acquires special importance as an institution of public law, as well as as an element of preserving the state's defense capability and consolidating society. It is emphasized that the legal regulation of social protection of participants in hostilities is formed in difficult conditions of instability of the regulatory framework and constant reforms, which necessitates the need for systematization and scientifically substantiated classification of its features.

The article analyzes scientific approaches to the characterization of the features of social protection of combatants. It is shown that multi-vector approaches prevail in the doctrine: from an emphasis on the specific subject composition and legal status of participants in hostilities to attempts to systematize the sources of social law and determine the features associated with the reform of the state system. Special attention is paid to the formation of the author's own classification of the features of legal regulation of social protection of participants in hostilities. A division into general features and special features is proposed. The general features of the legal regulation of social protection of combatants include: 1) normative-hierarchical; 2) institutional-organizational; 3) financial-budgetary; 4) principle-value; 5) international-legal. As for the special features of the legal regulation of social protection of combatants, they are as follows: 1) subject-legal; 2) status-guarantee; 3) element-structural; 4) rehabilitation-adaptation; 5) housing-compensation; 6) voluntary. The essence and significance of each of the above features of legal regulation of social protection of combatants are substantiated.

Keywords: *legal regulation, social legislation, social protection, combatant, social rights, social security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.11
УДК 349.3

*Сокоринський Ю. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри Національної
академії Служби безпеки України*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

У науковій статті здійснено комплексний аналіз актуальних проблем правового та організаційного забезпечення пенсійного забезпечення учасників бойових дій (УБД) в Україні в умовах збройної агресії росії. Визначено, що на сьогодні пенсійне забезпечення УБД є надзвичайно гострою соціально-правовою проблемою, що потребує системного вдосконалення з боку держави. Зокрема, виокремлено такі ключові проблеми: структурна та фінансова невідповідність Пенсійного фонду України до зростання кількості пенсіонерів із пільговим статусом; низький рівень пенсійних виплат, що не відповідає внеску ветеранів у захист держави; складність отримання доплат та надбавок; недосконалість законодавчого регулювання і практики його застосування, включаючи численні випадки затримок з перерахунками та необхідність судового оскарження рішень ПФУ. Звертається увага на те, що незважаючи на законодавчо встановлені гарантії, зокрема право на достроковий вихід на пенсію, надбавки до пенсії та інші соціальні пільги, їх фактична реалізація супроводжується надмірною бюрократизацією та нестабільністю правозастосування.

Обґрунтовано, що забезпечення справедливого, гідного та ефективного пенсійного забезпечення УБД має стати одним із ключових пріоритетів державної політики у сфері соціального захисту. Розкрито необхідність законодавчого уточнення підстав і механізмів визнання статусу учасника бойових дій, а також впровадження електронних сервісів, що спростять процедури оформлення пенсій та прискорять доступ до належного фінансування. Підкреслено, що реалізація зазначених пропозицій сприятиме зміцненню довіри до держави, підвищенню мотивації військовослужбовців, а також забезпеченню соціальної справедливості щодо тих, хто брав участь у захисті незалежності та територіальної цілісності України.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсія, доплати, перерахунок, мінімальні гарантії, бойові дії, учасники бойових дій, органи Пенсійного фонду, проблеми, законодавство.

Постановка проблеми. У контексті збройної агресії проти України проблема пенсійного забезпечення учасників бойових дій (далі – УБД) набула особливої гостроти та актуальності. Сотні тисяч громадян, які

захищають державний суверенітет і територіальну цілісність, потребують не лише соціального визнання, а й гарантованої матеріальної підтримки з боку держави. Пенсійне забезпечення цієї категорії осіб є не лише

питанням реалізації їхніх соціальних прав, а й елементом моральної відповідальності держави перед своїми захисниками.

Разом з тим, сучасна практика свідчить про наявність значної кількості проблем у сфері пенсійного забезпечення учасників бойових дій: недосконалість законодавства, нестабільність фінансування, складність процедур оформлення, заниження розміру пенсій, а також недостатня прозорість і доступність механізмів перерахунку. З огляду на ці обставини, необхідним є не лише аналіз існуючих проблем, а й формування комплексного бачення шляхів удосконалення правового регулювання та організаційно-фінансового механізму пенсійного забезпечення учасників бойових дій в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенсійного забезпечення у своїх працях досліджували такі вчені як: С. Я. Вавженчук, С. В. Вишновецька, В. С. Венедиктов, С. В. Венедиктов, О. О. Гаврилова, М. І. Іншин, Н. К. Королевська, В. Л. Костюк, Т. В. Кравчук, Є. О. Малишко, Л. Ю. Малуґа, Я. В. Сімутіна, Д. І. Сіроха, А. В. Скоробагатько, М. П. Стадник, О. В. Тищенко, Н. М. Хуторян, С. М. Черноус, В. О. Швець, В. І. Щербина, М. М. Шумило, О. М. Ярошенко тощо. Проте, окремі проблеми пенсійного забезпечення такої категорії осіб як учасників бойових дій залишилися поза увагою вчених.

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення основних проблем пенсійного забезпечення учасників бойових дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Питання пенсійного забезпечення учасників бойових дій в Україні ре-

гулюється системою нормативно-правових актів, до яких можемо віднести такі як: Конституція України, в якій проголошується та гарантується право на соціальний захист, зокрема в разі втрати працездатності за віком чи через інші підстави, включно з військовою службою; окремі положення містяться в Законах України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII [1], «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [2], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-XII [3], Постанови Кабінету Міністрів «Про встановлення щомісячної державної адресної допомоги до пенсії особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій» від 28.07.2010 № 656 [4], тощо.

Також важливим нормативно-правовим актом в системі правового регулювання пенсійного забезпечення учасників бойових дій є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [5], в якому визначаються категорії осіб, які належать до учасників бойових дій та їх правовий статус.

Так, відповідно до ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [5]: «Учасниками бойових дій визнаються:

1) військовослужбовці, які проходили службу у військових підрозділах, частинах, штабах і установах, що входили до складу діючої армії в період громадянської та Другої світової воєн, під час інших бойових операцій по захисту Батьківщини,

партизани і підпільники громадянської та Другої світової воєн;

2) учасники бойових дій на території інших країн - військовослужбовці Радянської Армії, Військово-Морського Флоту, Комітету державної безпеки, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ колишнього Союзу РСР (включаючи військових та технічних спеціалістів і радників), працівники відповідних категорій, які за рішенням Уряду колишнього Союзу РСР проходили службу, працювали чи перебували у відрядженні в державах, де в цей період велися бойові дії, і брали участь у бойових діях чи забезпеченні бойової діяльності військ (флотів) [5].

Також до цього переліку учасників бойових законодавець відносить таких осіб як: «Військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії» [5]. Необхідно зазначити, що стаття 6 Закону № 3551-XII формує чіткі юридичні критерії, на підставі яких особа може бути визнана учасником бойових дій. Водночас така класифікація не лише історично детермінована, а й адаптована до сучасних воєнно-політичних реалій. Законодавча конструкція передбачає комплексний підхід до визнання бойового статусу, що є ключовим фак-

тором у реалізації соціальних прав захисників держави. Забезпечення правового визнання статусу УБД стає передумовою для реалізації права на гідне пенсійне забезпечення та інші види соціального захисту.

Аналізуючи чинне законодавство, яке регулює питання пенсійного забезпечення учасників бойових дій, слід зауважити, що вони мають право на достроковий вихід на пенсію (ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). У статті передбачається, що реалізувати своє право на достроковий вихід на пенсію УБД можуть після досягнення чоловіками 55 років, жінками - 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок [2]. Цікавою з цього приводу є думка Верховного Суду від 02 серпня 2022 року № 360/2417/21, яка полягає в тому, що: «Правом на дострокове призначення пенсії за віком за визначених умов наділені не всі особи зі статусом учасника бойових дій, а тільки ті особи, які є військовослужбовцями, резервістами чи військовозобов'язаними, або особами, які у складі добровільних формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення» [6]. Проте, реалізуючи право на пенсію, учасники бойових дій часто стикаються з різними перешкодами та проблемами, які виникають, як в системі пенсійного забезпечення, так і на етапі отримання статусу учасника бойових

дій, деякі з них пропонуємо дослідити окремо.

Однією з ключових проблем пенсійного забезпечення учасників бойових дій є *структурна та фінансова невідповідність державної пенсійної системи до масштабного зростання навантаження на неї*, спричиненого повномасштабною війною. Слушним є твердження К. М. Горбенко з приводу того, що: «Нинішній стан пенсійної системи України є недосконалим, та потребує помітних змін, як в соціальних, так і в економічній сферах. Наша пенсійна система є досить нерозвиненою в порівнянні з іншими системами світу, тому потрібно вдосконалювати пенсійне забезпечення...» [7, с. 104].

Важливим моментом є те, що з початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, кількість осіб, які брали та беруть участь в бойових діях і мають право на отримання відповідного статусу, значно зросла. До них належать не лише військовослужбовці Збройних сил України, а й військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ, Державної служби з надзвичайних ситуацій, прикордонники, добровольчі формування та Міністерства оборони країни, а також цивільні особи, які здійснювали критичні повноваження в зоні бойових дій. Слід зауважити, що існуюча пенсійна система в Україні розрахована на стабільну демографічну ситуацію та обмежену кількість ветеранів, та не має дієвого механізму швидкого реагування та подолання різкого зростання кількості пенсіонерів із пільговим стажем.

Погоджуємось з думкою Я. В. Дробот, що: «пенсійна система України знаходиться у кризовому

стані, який характеризується такими проявами: значний дефіцит коштів Пенсійного фонду, що призводить до посилення залежності від державного бюджету; тінізація заробітної плати громадян; демографічна криза – значне перевищення кількості пенсіонерів над кількістю громадян, які працюють» [8, с. 63].

Отже, основними показниками такої неготовності є наступні: 1) організаційна неефективність: Пенсійний фонд не має достатніх людських та технічних ресурсів для ефективної обробки значної кількості заяв, перевірки документації, визначення статусу пенсійних виплат та розрахунку пільгових пенсій; 2) фінансовий дефіцит: наявний дефіцит у бюджеті Пенсійного фонду посилюється зростанням кількості осіб, які мають право на підвищення виплати. Ця ситуація створює ризик затримки виплати або перерозподілу ресурсів за рахунок інших груп пенсіонерів; 3) недосконалість законодавства, яке не встигає за сучасними реаліями. Наприклад, питання щодо пенсії для добровольців або цивільних осіб, які отримали поранення, виконуючи бойові завдання, часто виходять за рамки законодавчих положень або вирішуються фрагментарно; 4) проблемність у підтвердженні статусу учасника бойових дій: в умовах воєнного стану: втрата документів, недоступність архівів, відсутність єдиних реєстрів створюють труднощі в доведенні участі в бойових діях, що перешкоджає оформленню пенсій; 5) проблеми з перерахунком і актуалізацією даних: враховуючи високий ризик інвалідності, загибелі або переведення до інших структур, дані про службу часто залишаються застарілими або не синх-

ронізованими між відомствами. Це створює затримки у нарахуванні пільг або неправильні обчислення пенсій.

Наступною проблемою, у сфері пенсійного забезпечення учасників бойових дій, є недостатній рівень пенсійних виплат, що порушує принципи соціальної справедливості та недискримінації захисників держави. Тобто фактичний розмір пенсій, які отримують військовослужбовці після звільнення зі служби, а також інші категорії учасників бойових дій, часто є непропорційними їх досягненням та сучасним потребам. Розмір пенсії учасникам бойових дій залежить від їх набутого страхового стажу та розміру отриманої заробітної плати, з якої ці внески сплачуються.

Для учасників бойових дій встановлена мінімальна гарантія виплати пенсії, а саме визначено мінімальну пенсію у розмірі 5528 грн. Проте максимальний розмір пенсії УБД не може перевищувати 23610 грн [9]. Також учасникам бойових дій встановлюються різного виду доплати до пенсії, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»: «Учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність» [5]. Станом на 2025 рік прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність становить 2361 грн, і з 2024 року він не підвищувався. Відповідно доплата до пенсії (соціальної допомоги, що виплачується замість пенсії) для учасників бойових дій передбачена у розмірі

590,25 грн. Також встановлюються доплати за нагороджені ордени, в залежності від заслуг окремого УБД розмір варіюється від 543,03 грн до 944,40 грн. Наголошуємо на тому, що це критично низькі розміри доплат, які є не співрозмірними з тим внеском, який здійснив УБД захищаючи нашу державність.

Отже, проаналізувавши чинне пенсійне законодавство, хочемо зауважити на такій негативній тенденції, а саме: більшість учасників бойових дій, особливо з числа рядового складу, отримують пенсії, розмір яких лише незначно перевищує мінімальний прожитковий рівень, навіть з урахуванням надбавок за статус УБД. Це призводить до того, що ветерани опиняються на межі бідності, особливо у випадках втрати працездатності або відсутності додаткових джерел доходу.

Отже, базуючись на вищевикладеному, можемо виокремити основні аспекти даної проблеми недостатнього рівня пенсійних виплат: 1) низький базовий розмір пенсій для більшості ветеранів, в тому числі й учасників бойових дій; 2) нерівність у нарахуванні пенсій (наявність диспропорції між пенсіями військовослужбовців офіцерського складу та осіб рядового/сержантського складу, навіть якщо вони однаково брали участь у бойових діях); 3) неналежне коригування пенсії з урахуванням інфляції (в умовах воєнного стану та високої інфляції в Україні реальна купівельна спроможність пенсії неухильно знижується. Застарілі механізми індексації перешкоджають швидкому реагуванню на вартість життя, що особливо гостро відчувається для людей з інвалідністю, пов'язаною з війною; 4) затримки з перерахунка-

ми пенсій та відповідно оскарження рішень Пенсійного фонду в судах; 5) відсутність диференціації виплат відповідно до ризиків і тривалості участі у бойових діях (неврахування індивідуальних факторів ризику, яких зазнають окремі учасники бойових дій під час виконання своїх бойових завдань. Наприклад, не враховуються при призначенні пенсії кількість ротацій, географія участі в бойових діях, отримані поранення тощо. В результаті особи, які тривалий час перебували на передовій, отримують такі ж пенсії, як і ті, хто мав обмежену участь.

До не менш важливої проблеми пенсійного забезпечення учасників бойових дій слід віднести також складність з оформленням, перерахунком та отриманням надбавок. Процес оформлення та отримання пенсійних доплат учасниками бойових дій пов'язаний із спеціальними системними викликами, які охоплюють як правові, так і організаційні аспекти. Перш за все, нормативно-правова база, яка визначає процедури та призначення цих доплат, є складною, неузгодженою та піддається частим змінам. Це, у свою чергу створює ситуацію невизначеності та плутанину у нарахуванні виплат. Постійні зміни у порядку перерахунку та встановленні нових видів доплат, які здійснюються через постанови Кабінету Міністрів або розпорядження профільних міністерств спричиняють неодноразові затримки у застосуванні нових норм, оскільки реалізація таких змін вимагає технічної та нормативної адаптації.

Також існує неузгодженість між уповноваженими органами, які повинні надавати особам різного роду документи, наприклад, довідки

з військових частин, накази про участь у бойових діях, документи про пільговий стаж тощо), для отримання відповідних доплат до своєї пенсії. З приводу цієї проблеми, можемо навести Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 26 лютого 2025 р. № 520/25341/24 [10], де суд дійшов висновку, що дії Головного управління Пенсійного фонду України у Волинській області, яке відмовило позивачу - учаснику бойових дій у призначенні дострокової пенсії за віком, є протиправними, оскільки такі дії порушують норми чинного законодавства, зокрема ст. 115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Позивач надав усі необхідні документи, у тому числі посвідчення учасника бойових дій, яке саме по собі є достатнім підтвердженням його статусу для отримання пенсії. Крім того, суд зазначив, що наявність інших супровідних документів (довідок тощо) не є обов'язковою при наданні посвідчення УБД.

Схожа думка щодо достатності посвідчення УБД, для підтвердження їх права на дострокову пенсію висловив також Верховний Суд, де у своїй Постанові від 09 червня 2021 року у справі № 340/576/19, де у п. 24 зазначається, що: «Положення підпункту 5 пункту 2.1 Порядку 22-1 посвідчення учасника бойових дій та довідку про період (періоди) участі у бойових діях або в антитерористичній операції в районах її проведення визначають як альтернативні документи, що посвідчують спеціальний статус особи для призначення пенсії зі зниженням пенсійного віку як учаснику бойових дій, які кожний окремо є достатнім документом, який засвідчує спеціальний статус особи,

яка звернулась за призначенням пенсії зі зниженням пенсійного віку як учаснику бойових дій» [11].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що пенсійне забезпечення учасників бойових дій в умовах війни в Україні виявляє низку суттєвих недоліків як на нормативному, так і на практичному рівні. Незважаючи на закріплення особливого статусу ветеранів у законодавстві, реалізація їхніх прав на гідне пенсійне забезпечення часто ускладнена бюрократичними бар'єрами, відсутністю належного фінансування, неузгодженістю підзаконних актів, а також складністю доступу до якісного пенсійного обслуговування в умовах воєнного часу.

Аналіз наявних проблем вказує на необхідність негайного перегляду державної політики у сфері соціального захисту захисників України. Йдеться не лише про підвищення розмірів пенсій і надбавок, але й про спрощення процедур їх призначення, забезпечення належної цифровізації процесів, створення спеціалізованих сервісів для ветеранів, зменшення впливу людського фактора та посилення контролю за дотриманням законодавства. Забезпечення гідних умов життя учасників бойових дій є не лише обов'язком держави, а й важливим чинником соціальної стабільності, довіри до інститутів влади та утвердження принципів справедливості у воюючій країні.

Список використаних джерел

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 15, ст.190.
2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, №№ 49-51, ст. 376.
3. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992, № 29, ст.399.
4. Про встановлення щомісячної державної адресної допомоги до пенсії особам з інвалідністю внаслідок війни та учасникам бойових дій : Постанова Кабінету Міністрів від 28.07.2010 № 656. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.11.2025).
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1993, № 45, ст.425.
6. Постанова Верховного Суду від 02 серпня 2022 року № 360/2417/21. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105564902&red=100003a825cabd482e1d6c17d16aafd9cec19c&d=5> (дата звернення: 21.11.2025).
7. Горбенко К. М. актуальні проблеми пенсійної системи в Україні. *Економіка і управління*. 2022. № 1. С. 96–106.
8. Дробот Я.В. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи в Україні. *Фінансовий простір*. 2016. № 1 (21). С. 63–66.
9. Про пенсійне забезпечення учасників бойових дій : Головне управління Пенсійного фонду України в Тернопільській області. Інформаційна сторінка веб-порталу, 28 жовтня 2025. URL: <https://www.pfu.gov.ua/tr/293811-pro-pensijne-zabezpechennya-uchasnykiv-bojovyh-dij/> (дата звернення: 21.11.2025).

10. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 26 лютого 2025 р. № 520/25341/24. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/125443440/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 21.11.2025).

11. Постанова Верховного Суду від 09 червня 2021 року у справі № 340/576/19. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97533745&red=100003acff1966086c74a041cd08a68a401bb2&d=5> (дата звернення: 21.11.2025).

Sokorynskyi Yurii, Doctor of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the National Academy of the Security Service of Ukraine

Current Problems of Pension Provision for Participants of Combat Operations in Ukraine

The scientific article provides a comprehensive analysis of the current problems of legal and organizational provision of pension provision for combatants (UBD) in Ukraine under the conditions of Russian armed aggression. It is determined that today the pension provision of UBD is an extremely acute socio-legal problem that requires systematic improvement by the state. In particular, the following key problems are identified: structural and financial unpreparedness of the Pension Fund of Ukraine for the growth of the number of pensioners with a preferential status; low level of pension payments, which does not correspond to the contribution of veterans to the defense of the state; difficulty in obtaining additional payments and allowances; imperfection of legislative regulation and the practice of its application, including numerous cases of delays in recalculations and the need for judicial appeals of PFU decisions. Attention is drawn to the fact that despite the legally established guarantees, in particular the right to early retirement, pension supplements and other social benefits, their actual implementation is accompanied by excessive bureaucracy and instability of law enforcement.

It is substantiated that ensuring fair, decent and effective pension provision for UBD should become one of the key priorities of state policy in the field of social protection. The need for legislative clarification of the grounds and mechanisms for recognizing the status of a participant in hostilities is revealed, as well as the introduction of electronic services that will simplify the procedures for issuing pensions and accelerate access to appropriate financing. It is emphasized that the implementation of the above proposals will contribute to strengthening trust in the state, increasing the motivation of military personnel, as well as ensuring social justice for those who participated in the defense of the independence and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: *pension provision, pension, additional payments, recalculation, minimum guarantees, military operations, participants in military operations, Pension Fund bodies, problems, legislation.*

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДО-РЕСУРСНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.12
УДК 349.6

*Верещук А. В.,
аспірантка кафедри екологічного
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0006-4008-7691*

ЕКОЛОГІЧНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗЕЛЕНОЇ ЕКОНОМІКИ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена всебічному аналізу юридично значимих властивостей екологічного господарювання як структурного елемента розбудови «зеленої» економіки України. У роботі досліджено нормативні засади розвитку екологічного підприємництва, що охоплюють енергетичну, транспортну та відходозберігаючу політику, а також проаналізовано їх взаємозв'язок із європейськими підходами до екологічної безпеки. Показано, що чинна законодавча база залишається фрагментарною й потребує комплексного оновлення з урахуванням сучасних екологічних викликів, зокрема пов'язаних із наслідками війни та зобов'язаннями щодо імплементації директив ЄС.

У статті визначено три ключові виміри екологічного підприємництва: як об'єкта правового регулювання, що включає екологічні стандарти, обмеження та процедури контролю; як інструмента реалізації державної екологічної політики через ринкові, стимулюючі та управлінські механізми; а також як суб'єкта господарювання, що потребує спеціального правового режиму з урахуванням специфіки екологічно орієнтованої діяльності. Розкрито зміст розширеної правосуб'єктності таких суб'єктів, яка передбачає додаткові права щодо доступу до державних стимулів та обов'язки із дотримання підвищених екологічних вимог.

Сформульовано критерії оцінювання екологічного ефекту, що включають скорочення викидів, ресурсозбереження, впровадження екологічних технологій та відновлення природних ресурсів. Значну увагу приділено класифікації суб'єктів екологічного господарювання за видами діяльності, характером екологічного впливу, комерційністю та територіальними особливостями, зокрема у сфері повоєнного відновлення.

Додатково проаналізовано вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на формування правових механізмів екологізації економіки, включаючи роль міжнародних зобов'язань, рівень інноваційного потенціалу та екологічну свідомість суспільства. Обґрунтовано, що ефективність «зеленої» трансформації залежить від здатності держави забезпечити збалансоване регуляторне середовище та дієві стимули для бізнесу. Підкреслено, що формування

спеціального правового режиму екологічного підприємництва є ключовою передумовою переходу України до моделі сталого розвитку.

Ключові слова: екологічне підприємництво, зелена економіка, правовий режим, правосуб'єктність, екологічний ефект, сталий розвиток, державна підтримка, екотехнології, екологічна політика, повоєнне відновлення.

Постановка проблеми. Попри закріплення стратегічних орієнтирів «зеленої» економіки в законодавстві України та імплементацію низки екологічних стандартів ЄС, правове регулювання екологічного підприємництва залишається фрагментарним і несистемним. Чинні нормативно-правові акти не визначають чітко ані кола суб'єктів екологічного підприємництва, ані критеріїв віднесення їх діяльності до «зеленої» економіки, ані особливостей правового статусу та спеціального режиму господарювання, що ускладнює належне правове забезпечення повоєнного екологічного відновлення та реалізації державної екологічної політики. В умовах війни та післявоєнної відбудови особливої актуальності набуває потреба у формуванні цілісної моделі спеціального правового режиму екологічного підприємництва, здатного поєднати екологічні пріоритети, економічні стимули та інструменти державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах екологічне підприємництво та «зелена» економіка розглядаються здебільшого через економічний та організаційний аспекти, тоді як правовий вимір залишається фрагментарно опрацьованим. Наприклад, Г. Купалова зосереджується на змістовних критеріях екологічної діяльності та проблемах класифікації природоохоронних товарів [1], тоді як О. Корчинська та В. Маховка аналізують організаційно-правові

форми екологічного туризму [2; 3]. Післявоєнний розвиток екобізнесу та його соціальна роль досліджуються в працях Л. Северин-Мрачківської та К. Давидкової [4]. Економічні інструменти стимулювання екологічної діяльності обґрунтовано висвітлені у роботах Г. Буканова, Е. Буна та В. Крутякової [5; 6; 7]. Правові підходи до спеціальних режимів господарювання аналізує С. Серебряк [8], проте комплексна модель правового режиму екологічного підприємництва все ще потребує подальшого наукового обґрунтування.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування екологічного підприємництва як комплексного правового феномену, з'ясування його місця в системі спеціальних правових режимів господарювання та визначення юридично значимих властивостей екологічного господарювання, зокрема щодо організаційно-правових форм, обсягу правосуб'єктності, критеріїв оцінки екологічного ефекту діяльності, класифікації суб'єктів та інструментів державного стимулювання в умовах розбудови «зеленої» економіки та повоєнного відновлення довкілля.

Виклад основного матеріалу. Стратегічні напрями розбудови «зеленої» економіки в Україні отримали нормативне закріплення у низці законодавчих актів, що визначають засади сталого розвитку та формування екологічно-орієнтованої моделі господарювання. Як зазначає

Д. Д. Задихайло, власне правовий механізм екологічного господарювання є найважливішою комплексною складовою такого багатаспектного за своїм масштабом та змістом економіко-правового механізму [9, с. 98-99]. Одним із ключових векторів є розвиток альтернативної енергетики, правові основи якої встановлені законами України «Про альтернативні джерела енергії» [10] та «Про альтернативні види палива» [11]. Законодавець визначає альтернативні джерела енергії через перелік відновлюваних ресурсів – сонячної, вітрової, геотермальної енергії, біомаси, біогазу тощо (ст. 1 Закону «Про альтернативні джерела енергії»). Такий підхід свідчить про орієнтацію держави на розширення використання екологічно-безпечних енергетичних технологій і створення умов для розвитку відповідних видів підприємницької діяльності, зокрема через механізм «зеленого» тарифу.

Правове регулювання у сфері альтернативної енергетики ґрунтується на принципах нарощування частки відновлюваної енергії, зменшення залежності від імпортованих ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та стимулювання інвестиційного середовища (ст. 3 означеного Закону). Це формує нормативне підґрунтя для активізації підприємницьких ініціатив, спрямованих на впровадження «зелених» технологій і створення ринку екологічно-орієнтованих послуг.

Суттєве значення у структурі «зеленої» економіки має також транспортна сфера. Національна транспортна стратегія України до 2030 року визначає екологізацію транспорту одним із ключових пріоритетів, передбачаючи дотри-

мання екологічних стандартів при плануванні та будівництві транспортної інфраструктури, розвиток електромобільності, використання альтернативних видів палива, зменшення викидів та створення стимулів для впровадження енергозберігаючих технологій [12]. Відтак нормативно-правова база формує умови для розвитку підприємницької діяльності в галузях «зеленого» транспорту, зарядної інфраструктури, екомобільності та логістичних екосистем.

Не менш значущим напрямом є правове забезпечення управління відходами. Значні обсяги накопичених відходів та відсутність ефективного механізму їх перероблення обумовлюють необхідність формування сучасної системи циркулярної економіки. Закон України «Про управління відходами» визначає основні цілі державної політики: захист здоров'я людей і довкілля, дотримання ієрархії управління відходами, запровадження розширеної відповідальності виробника (ст. 3) [13]. Реалізація цих положень передбачає активну участь суб'єктів підприємництва у сферах перероблення, повторного використання ресурсів, екологічних інновацій та «замкнених» виробничих циклів.

Узагальнюючи, можна констатувати, що законодавча база, яка охоплює енергетичну, транспортну та відходозберігаючу політику, формує цілісний нормативний фундамент «зеленої» економіки. Водночас саме підприємницький сектор виступає ключовим носієм та драйвером реалізації екологічних цілей держави.

З огляду на це екологічне підприємництво проявляється у

кількох взаємопов'язаних вимірах: як об'єкт правового регулювання, що охоплює систему норм, спрямованих на організацію та обмеження його діяльності; як інструмент реалізації екологічної політики держави, оскільки через ринкові механізми втілюються засади сталого розвитку; а також як суб'єкт господарювання зі спеціальним правовим режимом, що функціонує в умовах пріоритетності екологічних стандартів, «зелених» стимулів та нормативних вимог системи сталого розвитку.

Саме необхідність окреслення й диференціації цих аспектів і зумовлює подальший аналіз поділу екологічного підприємництва в системі правового регулювання та визначення його ролі у розбудові «зеленої» економіки [14].

Екологічне підприємництво як об'єкт правового регулювання охоплює сферу господарської діяльності, спрямованої на виробництво товарів, виконання робіт чи надання послуг із мінімальним впливом на довкілля або з прямою екологічною користю. Законодавче регулювання у цій сфері визначає вимоги до екологічних стандартів, лімітів використання природних ресурсів, норм викидів та критеріїв екологічної безпеки, яким мають відповідати суб'єкти такої діяльності. Як об'єкт правового впливу, екологічне підприємництво включає встановлення механізмів державного контролю, екологічного аудиту, ліцензування та дозвільних процедур. Норми, які регулюють цю сферу, також передбачають економічні стимули — «зелені» тарифи, податкові преференції, грантові та інвестиційні програми для екологічно-орієнтованих бізнесів. Крім того, правове регулювання визначає

відповідальність за порушення екологічних вимог, що забезпечує дотримання принципів сталого розвитку. Таким чином, екологічне підприємництво як об'єкт правового регулювання постає комплексним інститутом, що інтегрує екологічні, економічні та управлінські інструменти для забезпечення збалансованої взаємодії бізнесу з навколишнім природним середовищем.

У 2022 році «Глобальний договір ООН в Україні» спільно з державними та бізнесовими інституціями провів опитування щодо готовності підприємств модернізувати виробництво відповідно до Директиви 2010/75/ЄС, що передбачає впровадження найкращих доступних технологій та методів управління (далі –НДМТ) [15]. Зібрані дані показали низький рівень поінформованості бізнесу про технології, які забезпечують зменшення промислового забруднення: лише 15,7% підприємств розуміють зміст НДМТ, тоді як 84,3% не володіють необхідною інформацією. Така ситуація свідчить про обмежені можливості бізнесу реалізовувати екологічні вимоги держави, що безпосередньо впливає на ефективність екологічної політики.

Хоча певні галузі – сільське господарство, машинобудування, промисловість та телекомунікації – демонструють вищий рівень обізнаності, значна частина підприємств потребує інформаційної та інституційної підтримки для переходу до екологічно-безпечних технологій [15]. Активне впровадження НДМТ, модернізація обладнання та адаптація виробництва до стандартів ЄС є ключовими передумовами розвитку екологічного підприємництва,

оскільки саме через інноваційні технології реалізуються стратегічні цілі державної екологічної політики.

Підтримка з боку держави посилює можливості бізнесу щодо переходу до екологічних стандартів. Міністерство захисту довкілля та профільні інституції ініціювали низку рішень, спрямованих на зниження регуляторного навантаження під час воєнного стану: запроваджено мораторій на планові екологічні перевірки, спрощено процедури отримання дозволів, продовжено строки подання екологічної звітності, відтерміновано нові нормативи для окремих галузей, а підприємства з територій активних бойових дій звільнено від сплати екологічного податку [16]. Такі заходи не лише зменшують тиск на бізнес, а й формують умови для активнішої участі суб'єктів господарювання у природоохоронній діяльності.

Законодавчі новації у сфері управління відходами та екологічного контролю – ухвалення закону про управління відходами (імплементация Директиви 2008/98/ЄС), створення Національного реєстру викидів і перенесення забруднювачів (Регламент ЄС № 166/2006) та цифровізація дозвільних процедур – створюють комплексне нормативне середовище, яке підсилює роль підприємств у досягненні екологічних цілей [16]. Правила, що зближують Україну з європейською моделлю екологічного управління, спрямовані на те, щоб господарюючі суб'єкти не лише виконували вимоги, а й ставали активними учасниками екологічних трансформацій.

Темпи «екологізації» бізнесу все ще залишаються повільними. За результатами опитування, на мо-

дернізацію впливають зниження попиту, економічна непередбачуваність, обмежений доступ до кредитів, нестача капіталу та високе податкове навантаження [15]. Попри це, саме екологічне підприємництво забезпечує практичну реалізацію державної екологічної політики, адже сприяє впровадженню природоохоронних технологій, зменшенню промислового забруднення та формуванню національної моделі «зеленої» економіки [17].

Спеціальний правовий режим господарювання посідає важливе місце у механізмі державного регулювання й може запроваджуватися як на визначений, так і на невизначений строк, на всій території держави або в окремих її частинах. Його застосування, зокрема у період дії надзвичайного чи воєнного стану, передбачає використання специфічного поєднання правових засобів — обмежень, дозволів, заборон і стимулів, що дають змогу гнучко регулювати діяльність суб'єктів у визначених галузях або видах господарювання. Такий підхід забезпечує можливість сфокусовано коригувати економічні процеси відповідно до пріоритетів державної політики, включно з екологічною сферою.

Формування та трансформація спеціальних правових режимів господарювання здійснюється з урахуванням особливостей певної діяльності, умов її провадження та суспільної значущості її результатів. У сфері екологічного підприємництва ці режими покликані створювати умови для реалізації екологічних інновацій, переходу до низьковуглецевих технологій, підвищення енергоефективності та зменшення техногенного наванта-

ження на довкілля. Водночас зміни економічної, соціально-екологічної чи політичної ситуації можуть потребувати як модернізації таких режимів, так і повного припинення їх дії, що особливо характерно для тимчасових пільгових режимів, запроваджених на окремих територіях.

З огляду на це, подальший аналіз має бути присвячений з'ясуванню змісту та ролі спеціального правового режиму господарювання у контексті екологічного підприємництва, оскільки саме він визначає межі, умови та стимули розвитку «зеленої» економіки й впливає на можливість досягнення цілей державної екологічної політики [8].

Угода про асоціацію між Україною та ЄС визначає стратегічні орієнтири розвитку національного законодавства, зокрема у сфері екологічної безпеки та «зеленої» економіки. Виконання її положень створює не лише нові можливості, а й значні ризики для українських виробників, передусім через недостатню відповідність продукції екологічним стандартам ЄС. Одним із шляхів подолання такої проблеми є розвиток екологічного підприємництва, орієнтованого на охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів та впровадження екологічно безпечних технологій. Цей напрям господарювання здатний підвищувати конкурентоспроможність держави, покращувати якість життя населення та посилювати експортний потенціал.

Попри окремі позитивні зрушення, правове забезпечення екологічного підприємництва в Україні залишається фрагментарним. Загальні засади здійснення такого виду діяльності визначені низкою законів

про інноваційну, інвестиційну, енергетичну та природоресурсну сфери. Водночас ці акти не формують цілісної моделі правового регулювання екологічного підприємництва й потребують уточнення з урахуванням його специфіки. Окремі питання врегульовано також законами «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи», «Про аквакультуру», «Про альтернативні джерела енергії», «Про екологічний аудит» тощо, проте вони не забезпечують комплексності правового режиму.

Підзаконні акти – зокрема розпорядження Кабінету Міністрів України про підтримку Платформи зеленої промисловості – охоплюють лише окремі аспекти екологічного підприємництва та не визначають його як самостійний правовий інститут. Таким чином, правовий режим цієї сфери наразі не відзначається системністю та завершеністю.

Розвиток екологічного підприємництва потребує формування спеціального правового режиму господарювання, що враховував би екологічні пріоритети держави та особливості функціонування суб'єктів «зеленої» економіки. Доцільною є розробка спеціального закону «Про екологічне підприємництво», який би визначав правовий статус суб'єктів, види екологічного підприємництва, економіко-правові механізми діяльності (фінансування, оподаткування, кредитування, субсидювання, ціноутворення), а також інструменти державного та місцевого регулювання.

Застосування спеціальних правових засобів – поєднання обмежень і стимулів, пільгового оподаткування, підтримки екологічної модерні-

зації, сертифікації та інформування – сприятиме залученню ресурсів і впровадженню екологічних інновацій. Важливою особливістю такого режиму є забезпечення балансу публічних і приватних інтересів: держава реалізує свій обов'язок щодо створення безпечного довкілля, а суб'єкти господарювання отримують умови для ефективної діяльності та прибутковості, зокрема в межах державно-приватного партнерства.

Впровадження спеціального правового режиму для екологічного підприємництва дозволить посилити позиції українських виробників на міжнародних ринках, зменшити залежність від імпорту, забезпечити раціональне природокористування та підвищити рівень екологічної безпеки держави [18].

Узагальнення особливостей становлення спеціального правового режиму екологічного підприємництва дає підстави перейти до аналізу його ключових юридично значимих властивостей. Для повноцінного функціонування суб'єктів «зеленої» економіки важливими є не лише загальні засади регулювання, а й чітка правова характеристика організаційно-правових форм, меж та обсягу їх правосуб'єктності, специфіки здійснюваної діяльності та інструментів державної підтримки. Значущою є також проблема встановлення критеріїв оцінки екологічного ефекту від діяльності таких суб'єктів, адже саме від реальних показників впливу на довкілля залежить обґрунтоване застосування стимулів, преференцій чи обмежень.

Особливу увагу необхідно приділити класифікації суб'єктів екологічного господарювання залежно від характеру діяльності, ступеня її

впливу на навколишнє природне середовище, комерційного або некомерційного спрямування, а також територіальної специфіки. В умовах масштабного пошкодження екосистем унаслідок воєнних дій окремої концептуалізації потребують суб'єкти, що здійснюють діяльність у сферах повоєнного відновлення довкілля, рекультивації, реабілітації природних комплексів та ліквідації шкоди.

Розроблення юридично значимих властивостей екологічного господарювання дасть можливість сформувати комплексну модель правового статусу екологічних суб'єктів та забезпечити ефективне застосування спеціального правового режиму з урахуванням екологічних пріоритетів держави.

Чинне законодавство України – зокрема, Закони «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про аквакультуру», «Про відходи» та інші нормативні акти – не визначає види суб'єктів екологічного підприємництва, не встановлює вимоги до їх правового статусу та не окреслює можливі організаційно-правові форми його провадження. Наукові дослідження також підтверджують відсутність єдиного підходу до визначення кола таких суб'єктів. Так, на думку Г. І. Купалової, суб'єктами екологічного підприємництва можуть бути юридичні особи будь-яких форм власності та фізичні особи-підприємці, а також інші учасники господарської діяльності, що виробляють продукцію, виконують роботи чи надають природоохоронні послуги. При цьому дослідниця підкреслює, що ані на міжнародному, ані на національному рівні не існує єдиних критеріїв віднесення продукції

чи діяльності до природоохоронних, а також не розроблено їх класифікації [1, с. 38].

Проблема визначення організаційно-правових форм характерна і для окремих видів екологічного підприємництва. Наприклад, у сфері сільського зеленого туризму О. О. Корчинська вважає можливими організаційно-правовими формами агроосель юридичні особи, фізичних осіб-підприємців та особисті селянські господарства [2, с. 82]. В. М. Маховка, у свою чергу, пропонує ширший підхід, відносячи до суб'єктів екологічного туризму як господарські об'єднання (товариства, акціонерні товариства, асоціації, громадські організації, кластери), так і індивідуальні форми діяльності, включно з незареєстрованими приватними особами [3].

Таким чином, у юридичній доктрині відсутня узгоджена позиція щодо визначення суб'єкта екологічного підприємництва та його організаційно-правової форми. В умовах необхідності розвитку «зеленої» економіки особливого значення набуває формування системи ознак суб'єкта екологічного підприємництва, які дозволяти б віднести певного учасника ринку до цієї категорії. Доцільно законодавчо визначити змістовні критерії такої діяльності – виробництво екологічної продукції, обсяг реалізації, рівень екологічного ефекту тощо, – не обмежуючи при цьому свободу вибору організаційно-правової форми господарювання, встановлену загальними нормами законодавства.

Екологічне підприємництво може здійснюватися у будь-яких організаційно-правових формах, передбачених законодавством для

підприємницької діяльності – юридичними особами, фізичними особами-підприємцями, кооперативами, господарськими об'єднаннями тощо. У рамках «зеленої» економіки важливо не обмежувати суб'єктів спеціальною формою організації, а, навпаки, забезпечити можливість здійснення екологічно орієнтованої діяльності у різних організаційних моделях. Такий підхід забезпечує гнучкість правового статусу суб'єкта та сприяє поширенню екологічних практик у широкому спектрі галузей.

Правосуб'єктність у сфері екологічного підприємництва має охоплювати не лише загальні можливості здійснення господарської діяльності, але й додаткові права та обов'язки, пов'язані з екологічною специфікою виробництва. До них можуть належати: право на отримання державних екологічних стимулів; обов'язок дотримання підвищених вимог екологічної безпеки; право на спрощені процедури екологічної сертифікації та доступ до природних ресурсів за умови впровадження найкращих доступних технологій; обов'язок забезпечувати прозорість даних про вплив виробництва на довкілля. Така розширена правосуб'єктність забезпечує реальне підпорядкування діяльності суб'єктів принципам сталого розвитку.

Однією з фундаментальних юридично значимих властивостей екологічного господарювання є необхідність встановлення критеріїв вимірювання його впливу на довкілля. Оцінка екологічного ефекту включає: скорочення викидів забруднюючих речовин; зниження рівня споживання енергетичних та природних ресурсів; обсяг відновлених або повторно використаних ма-

теріалів; екологічну ефективність продукції; рівень впровадження еко-технологій. Законодавче визначення таких критеріїв дозволяє відмежувати суб'єктів екологічного підприємництва від загального масиву господарюючих суб'єктів, а також формувати підстави для надання податкових, кредитних та інвестиційних стимулів.

Післявоєнний розвиток України потребує чіткої державної концепції відновлення довкілля та природоохоронної стратегії, що має стати підґрунтям для діяльності суб'єктів екологічного господарювання. Формування екологічної стратегії бізнесу за підтримки держави створює передумови для сталого соціально-економічного розвитку та відповідає підходу, згідно з яким сталий розвиток забезпечує збереження сукупних природних, людських і соціальних ресурсів для майбутніх поколінь [5]. У сучасних умовах приватний сектор відіграє ключову роль у фінансуванні природоохоронних проєктів, однак його участь можлива лише за наявності гарантованих економічних стимулів та правової визначеності [6].

Юридично значимими властивостями екологічного господарювання виступають, зокрема, механізми державної підтримки суб'єктів цієї діяльності. До таких механізмів належать: фінансові стимули, доступ до довгострокового кредитування, податкові пільги, спрощення дозвільних процедур, гарантії прав власності та захист інвестицій у природоохоронні технології. Державна підтримка в поєднанні з міжнародною технічною допомогою та кредитними лініями здатна забезпечити модернізацію вироб-

ництва та впровадження екологічно чистих технологій.

Суттєве значення мають також економічні інструменти стимулювання: система екологічних субсидій, пільгове кредитування, зменшення податкового навантаження, підтримка споживачів екологічної продукції. Як показує міжнародний досвід, збалансоване поєднання обмежувальних і стимулювальних регуляторів формує ефективне середовище для розвитку екологічних технологій та становлення екоіндустрії [19].

Важливою юридично значимою властивістю екологічного господарювання є класифікація його суб'єктів та напрямів діяльності. У повоєнний період особливого значення набувають суб'єкти, орієнтовані на відновлення екосистем, рекультивуацію територій, створення природоохоронних екопарків, притулків для видів, що постраждали від війни, або підприємств з виробництва екологічно чистих товарів. В окрему групу можуть бути віднесені суб'єкти, що працюють у депресивних регіонах, забезпечуючи відновлення довкілля та створення робочих місць [20].

Важливим аспектом є й взаємодія екологічного та соціального підприємництва, яка посилює інноваційність та суспільну орієнтованість екологічних проєктів. Соціальні підприємства здатні залучати додаткові ресурси через гранти, фандрейзинг та імпакт-інвестиції, що забезпечує стійкість екологічних ініціатив та підтримує їх масовість.

Загалом державна природоохоронна політика та розвиток екологічного господарювання мають базуватися на інтеграції економічних, правових і соціальних ін-

струментів. Взаємозв'язок економіки та довкілля, який у науковій літературі розглядається як нова парадигма розвитку, визначає необхідність спрямування підприємництва на екологічно безпечні та ресурсозберігальні моделі діяльності. Такий підхід формує фундамент для розвитку національної екоіндустрії, зменшення техногенного навантаження та підвищення конкурентоздатності України на міжнародних ринках [4].

Суб'єктів екологічного господарювання доцільно класифікувати за кількома взаємопов'язаними критеріями, що відображають характер та результати їх діяльності. По-перше, за видами діяльності можна виокремити виробників екологічної продукції, надавачів природоохоронних послуг, суб'єктів відтворювальної діяльності (рекультивация, лісовідновлення) та розбудови екологічної інфраструктури, оскільки саме зміст їх операцій визначає специфіку правового статусу та обсягу відповідальності. По-друге, за екологічним ефектом суб'єкти поділяються на тих, що створюють прямий ефект шляхом зменшення забруднення, опосередкований – через інновації, консалтинг чи аудит, або комплексний – поєднуючи виробничі й природоохоронні функції, що дозволяє оцінити їхній реальний внесок у захист довкілля. По-третє, за комерційною спрямованістю виділяють комерційні підприємства, некомерційні організації та соціально-екологічні гібридні структури, діяльність яких спрямована водночас на досягнення екологічного результату і соціального ефекту. По-четверте, за територіальною специфікою виокремлюються суб'єкти, що

працюють на територіях, постраждалих від бойових дій, зосереджуючись на очищенні, реабілітації та відновленні екосистем; суб'єкти відновлення природних ресурсів; а також ті, що створюють нову екологічну інфраструктуру у депресивних та звільнених регіонах. Така класифікація дозволяє розглядати екологічне господарювання як багаторівневу систему, у якій поєднуються вид діяльності, екологічний результат, економічна мотивація та просторові умови, що у підсумку створює комплексне бачення суб'єктного складу «зеленої» економіки і дозволяє сформулювати правові підходи до їхнього регулювання та державної підтримки.

В Україні інструменти державного стимулювання «зеленої» господарської діяльності перебувають на етапі активного формування, хоча низка економічних механізмів уже застосовується в межах екологічної політики. Нині переважають бюджетно-фіскальні засоби, такі як екологічне оподаткування, збори та платежі, екологічне нормування й штрафні санкції, однак саме вони мають обмежений стимуляційний потенціал, адже спрямовані переважно на обмеження негативної діяльності, а не на її трансформацію. Закон України «Про основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» визначає необхідність переходу до ширшої системи фінансово-економічного стимулювання, включаючи екологічну модернізацію промислових підприємств шляхом зниження ставок екологічного податку або через механізми компенсації, що має забезпечити стабільне фінансування природоохоронної діяльності

та підтримку розвитку екологічного підприємництва. У цьому контексті ключовими інструментами державного впливу мають стати: контроль за забрудненням, правове регулювання відповідно до стандартів ЄС, міжсекторне партнерство, екологічний моніторинг, впровадження стратегічної екологічної оцінки та екоменеджменту. Розвиток системи стимулювання потребує інституційної модернізації державного екологічного управління на засадах сталого розвитку, а також створення дієвого фінансово-кредитного механізму, який передбачатиме пільгове кредитування, податкові стимули, інвестиційну підтримку проектів із впровадження чистих технологій та продукції з вторинної сировини. Серед перспективних інструментів варто виокремити зниження податку на прибуток для підприємств, що переходять до маловідходних технологій, інвестують у відновлювані ресурси або виробляють екологічно безпечні товари. Важливим напрямом стала й необхідність встановлення реальної повної вартості природних ресурсів, що дозволить сформулювати справедливую систему екологічних платежів і підвищити відповідальність природокористувачів. Розробка комплексної системи державного стимулювання «зеленої» господарської діяльності має охоплювати і законодавче удосконалення, і адаптацію національних стандартів до європейських вимог, що дасть змогу створити економічні умови для розвитку екологічно орієнтованого бізнесу та циркулярної економіки [7].

Вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на програмування етапів та глибини запровадження «зеленої»

економіки має комплексний характер і формує правові рамки, у межах яких здійснюється екологізація господарської діяльності. До зовнішніх чинників передусім належать міжнародні зобов'язання України у сфері охорони довкілля, вимоги Угоди про асоціацію з ЄС, імплементація директив щодо промислових викидів, управління відходами, кліматичної політики та енергоефективності. Міжнародні стандарти задають орієнтири, що визначають темпи, черговість і зміст державних програм переходу до «зеленої» економіки, а також впливають на гармонізацію законодавства та перегляд національних екологічних нормативів. Значним зовнішнім чинником є й глобальний ринок «зеленої» продукції, доступ до якого потребує правового закріплення підвищених вимог до екологічності виробництва, впровадження сертифікації, маркування та прозорих процедур контролю.

Серед внутрішніх чинників ключову роль відіграє соціально-економічний стан держави, рівень інноваційного розвитку, інвестиційна привабливість екологічних проектів та спроможність бюджетної системи підтримувати зелений перехід. Значення мають також внутрішні екологічні виклики, включаючи наслідки війни, забруднення територій, деградацію природних ресурсів, що зумовлює потребу формувати глибші та швидші етапи екологізації у певних секторах. Важливим чинником є рівень екологічної свідомості суспільства та готовність бізнесу до модернізації, оскільки саме ці аспекти визначають реалістичність імплементації правових норм.

У правовому аспекті програмування етапів розвитку «зеленої» економіки залежить від здатності держави адаптувати законодавство до цих чинників: створити гнучкі механізми регулювання, передбачити поетапне впровадження стандартів, забезпечити економічні стимули, а також запровадити спеціальні правові режими у сферах, що потребують пріоритетного втручання. Глибина екологізації буде визначатися тим, наскільки збалансовано законодавство поєднає міжнародні зобов'язання, економічну спроможність держави, інтереси бізнесу та потреби відновлення довкілля.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що становлення «зеленої» економіки в Україні відбувається в умовах поступового формування нормативного фундаменту та усвідомлення стратегічної ролі екологічного підприємництва у реалізації цілей сталого розвитку. Законодавчі акти у сферах альтернативної енергетики, транспорту, управління відходами, а також імплементація європейських директив закладають рамки екологічно орієнтованої моделі господарювання, у межах якої підприємницький сектор виступає ключовим носієм екологічних трансформацій.

Водночас правове регулювання екологічного підприємництва все ще має фрагментарний характер: відсутні чітко визначені види суб'єктів, критерії віднесення їх до «зеленого»

сектору, класифікація видів діяльності та усталена система оцінки екологічного ефекту. Це зумовлює необхідність формування спеціального правового режиму екологічного підприємництва, який би комплексно поєднував вимоги екологічної безпеки, економічні стимули, механізми державної підтримки та інституційні гарантії для розвитку «зеленої» економіки.

Разом із тим, ефективність такого режиму безпосередньо залежить від врахування зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на програмування етапів та глибини екологізації господарської діяльності. Міжнародні зобов'язання, європейські стандарти, глобальна конкуренція на ринках «зеленої» продукції, з одного боку, та наслідки війни, стан екосистем, рівень інвестиційної привабливості, екологічна свідомість суспільства й готовність бізнесу до модернізації – з іншого, формують складний контекст, у якому мають застосовуватися правові інструменти.

Подальший розвиток екологічного господарювання вимагає не лише удосконалення законодавства і розширення системи фінансово-економічних стимулів, а й чіткої юридичної конкретизації статусу суб'єктів «зеленої» економіки, їх класифікації, пріоритетів повоєнного відновлення довкілля та узгодження публічних і приватних інтересів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел

1. Купалова Г. І. Екологічне підприємництво як невід'ємна складова сталого розвитку України. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2011. № 26. С. 36–39.

2. Корчинська О. О. Організаційно-економічне та інституційне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму. *Агросвіт*. 2015. № 5. С. 80–83.
3. Маховка В. М. Сучасні організаційно-правові аспекти організації підприємств сільського (зеленого) туризму в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 1217–1221.
4. Северин-Мрачковська Л., Давидкова К. Екобізнес в Україні: сучасний стан та розвиток у післявоєнний період (соціально-філософський вимір). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*. 2025. № 12. С. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-18/23>.
5. Бун Е. Система екологічного менеджменту на підприємстві. *Механізм регулювання економіки*. 2001. № 1-2. С. 25–37.
6. Крутякова В. І. Ринковий механізм розвитку екологічного підприємництва в Україні. *Екологічні інновації*. 2001. № 12. С. 240–245.
7. Буканов Г. Економічні інструменти реалізації державної екологічної політики. *Public administration aspects*. 2020. Т. 8, № 5. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.15421/152088>.
8. Серебряк С. В. Сутнісні аспекти поняття «спеціальний правовий режим господарювання». *Юридичний науковий та електронний журнал*. 2023. № 2. С. 253–257. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/57>.
9. Задихайло Д. Д. Екологічне господарювання у системі екологічних відносин: проблема правової інституціалізації. *Проблеми законності*. 2016. № 135. С. 95–103.
10. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15>. (дата звернення: 28.11.2025).
11. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 р. № 1391-XIV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14>. (дата звернення: 28.11.2025).
12. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p>. (дата звернення: 28.11.2025).
13. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>. (дата звернення: 28.11.2025).
14. Оверковська Т., Оверковський К. Правові аспекти забезпечення «зеленої» економіки. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 4(22). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4\(22\)-684-697](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-4(22)-684-697).
15. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення: результати опитування. CID. 2022. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-businesses-for-post-recovery-ecological-recovery-survey-results>. (дата звернення: 28.11.2025).
16. Бойко О. Законодавство про екологію: що змінилося протягом 2022 року. *Mind*. 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20251329-zakonodavstvo-pro-ekologiyu-shcho-zminilosya-protyagom-2022-roku>. (дата звернення: 28.11.2025).
17. Поясник Г. Роль екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-11>.
18. Бобкова А. Щодо правового режиму екологічного підприємництва у контексті договору про асоціацію України з ЄС. URL: <https://files.core.ac.uk/download/pdf/132412575.pdf>. (дата звернення: 28.11.2025).

19. Механізм структурних зрушень в економіці України / В. Кононенко та ін. ; ред. В. Кононенко. Київ : Інститут економіки НАН України, 2002. URL: <https://surl.li/zzopr>.

20. Porter M. *On Competition*. Updated and expanded edition. Boston : *Harvard Business Review Press*, 2008.

Vereshchuk Alina, PhD Student of the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0009-0006-4008-7691

Environmental Management as a Driving Force of the Green Economy (Legal Aspect)

The article provides a comprehensive analysis of the legally significant features of environmental management as a structural element in the development of Ukraine's "green" economy. The study examines the normative foundations of environmental entrepreneurship, covering energy, transport, and waste management policies, and analyses their correlation with European approaches to environmental safety. It is demonstrated that the current legal framework remains fragmented and requires systematic modernization in light of contemporary ecological challenges, including the consequences of war and the obligations arising from the implementation of EU directives.

The article identifies three key dimensions of environmental entrepreneurship: as an object of legal regulation, which includes environmental standards, restrictions, and control procedures; as an instrument for implementing state environmental policy through market, incentive, and administrative mechanisms; and as an economic actor requiring a special legal regime due to the specific nature of environmentally oriented activities.

Criteria for assessing ecological impact are formulated, including emission reduction, resource efficiency, the introduction of environmentally friendly technologies, and the restoration of natural resources. Significant attention is paid to the classification of environmental management actors based on types of activity, the nature of environmental impact, commercial or non-commercial orientation, and territorial specifics, particularly in the context of post-war recovery.

The article further analyses the influence of external and internal factors on the development of legal mechanisms for economic greening, including the role of international obligations, the level of innovation potential, and public environmental awareness. It is substantiated that the effectiveness of the "green" transformation depends on the state's ability to ensure a balanced regulatory environment and effective incentives for business.

Keywords: *environmental entrepreneurship; green economy; legal regime; legal capacity; ecological impact; sustainable development; state support; eco-technologies; environmental policy; post-war recovery.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.13
УДК [349.2:364] (477)

Івахненко О. А.,
кандидат юридичних наук, докторант
Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-5494-8512

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПОМІЖНИМИ ЗАСОБАМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

Наукова стаття присвячена адміністративно-правовим засадам забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни. Досліджено законодавчі та підзаконні акти, які регулюють соціальний захист ветеранів війни та реабілітацію осіб з інвалідністю. Вивчено праці науковців, які досліджували проблеми соціального захисту військовослужбовців та реабілітації осіб з інвалідністю.

Визначено, що адміністративно-правове регулювання забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни – це встановлення у нормативно-правових актах умов та порядку визнання колишнього військовослужбовця особою з інвалідністю внаслідок війни та одержання ним допоміжних засобів реабілітації. Вказано, що статус особи з інвалідністю внаслідок війни встановлюється місцевими структурними підрозділами з питань ветеранської політики. Наголошено, що військово-лікарська комісія може визнати військовослужбовця непридатним до військової служби та надати висновок про необхідність забезпечення допоміжними засобами реабілітації. Зауважено, що експертна команда з оцінювання повсякденного функціонування особи поряд із рішенням про встановлення інвалідності в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю може зазначити рекомендації щодо забезпечення громадянина допоміжними засобами реабілітації. Зроблено висновок, що структурні підрозділи з питань соціального захисту місцевих державних адміністрацій мають повноваження відносно надання допоміжних засобів реабілітації особам з інвалідністю.

Доведена необхідність внесення змін до національного законодавства у сфері соціального захисту та реабілітації осіб з інвалідністю. Зокрема, запропоновано закріпити у положеннях про Міністерство охорони здоров'я України та про Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України необхідно обов'язок забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засо-

бами для реабілітації з метою узгодження підзаконного регулювання з вимогами законодавчих актів. Також обґрунтовано доцільність передання повноважень щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни від місцевих органів соціального захисту до місцевих підрозділів з питань ветеранської політики.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, забезпечення, особа з інвалідністю внаслідок війни, соціальний захист військовослужбовців, реабілітація, визнання особою з інвалідністю, допоміжні засоби реабілітації, ветеранська політика, інвалідність.

Постановка проблеми. Триваюча збройна агресія, розв'язана проти України, зумовлює мобілізацію великої кількості громадян для участі у бойових діях. Унаслідок отриманих поранень значна частина військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, може бути визнана особами з інвалідністю внаслідок війни. З огляду на специфічний характер бойових травм для реабілітації цієї категорії осіб з інвалідністю виникає підвищена потреба у допоміжних засобах реабілітації. У зв'язку з цим вивчення адміністративно-правових засад забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання соціального захисту та реабілітації військовослужбовців і осіб з інвалідністю внаслідок війни досліджені у низці наукових праць вітчизняних і чужинських вчених. Зокрема, К. О. Спицька вивчала сучасні проблеми соціально-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні [1]. В. І. Теремецький та С. Г. Кельба проаналізували правові засади соціального захисту військовослужбовців в Україні [2]. Проблеми реабілітації військовослужбовців, які зазнали поранень, травм і контузій, стали предметом наукових досліджень С. В. Трачук, В. В. Хмари,

Р. В. Підлетьчука та С. М. Сиротюка [3].

У науковій літературі одним із важливих заходів соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни обґрунтовується забезпечення таких осіб допоміжними засобами реабілітації. Особливості соціальної роботи з особами з інвалідністю внаслідок війни висвітлено у працях А. В. Дулі, М. М. Лехолетової та Т. Л. Лях [4]. Загальні проблеми соціального захисту осіб з інвалідністю незалежно від причин її настання досліджували М. В. Чічкань та М. В. Баштова [5]. У зазначених наукових працях порушується питання права осіб з інвалідністю на отримання допоміжних засобів реабілітації, однак воно не виступало предметом самостійного наукового дослідження. Відтак проблеми адміністративно-правових засад забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації досі не були предметом спеціального комплексного наукового аналізу.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення адміністративно-правових засад забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації. Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення таких завдань: проаналізувати нор-

мативно-правові акти, що регулюють порядок і умови визнання особи особою з інвалідністю; з'ясувати порядок і умови визнання військовослужбовця непридатним до військової служби, встановлення інвалідності та набуття статусу особи з інвалідністю внаслідок війни; визначити порядок і умови забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації; розробити рекомендації щодо вдосконалення законодавства, яке регулює забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації.

Виклад основного матеріалу.

Адміністративно-правові засади забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації закріплені у системі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів України, які визначають правовий статус осіб з інвалідністю та встановлюють заходи їх соціального захисту. Згідно з абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (далі – Закон № 2961-IV) інвалідністю визнається ступінь втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою або її наслідками, або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи. Внаслідок обмеження життєдіяльності особи держава зобов'язана створити для неї умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист [6].

Як зазначено в абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» (далі – Закон № 1053-IX), особою з інвалідністю визнається повнолітня особа зі стійким обмеженням життєдіяльно-

сті, якій в порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність [7]. Отже, інвалідність полягає в стійкому обмеженні життєдіяльності особи, що зумовлюється порушенням функцій організму та призводить до необхідності соціального захисту і реабілітації. Таке обмеження життєдіяльності може бути наслідком захворювань, травм або вроджених вад.

Особливу категорією осіб з інвалідністю складають особи з інвалідністю внаслідок війни. Згідно з п. 11 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» до осіб з інвалідністю внаслідок війни належать військовослужбовці різних воєнізованих формувань України, які стали особами з інвалідністю під час бойових дій (далі – Закон про статус ветеранів війни). Зокрема, це колишні військовослужбовці, яким встановлено інвалідність внаслідок травми, пов'язаної з пораненням, контузією або каліцтвом, захворюванням, одержаним під час участі в бойових діях [8].

К. О. Спицька наголошує, що особа з інвалідністю внаслідок війни – це особа, яка отримала інвалідність через поранення, контузію, каліцтво або захворювання, спричинені безпосередньою участю у бойових діях, а також особи, які зазнали інвалідності внаслідок катувань під час перебування в полоні в період збройної агресії проти України [1, с. 154]. Тож встановлення інвалідності у таких осіб пов'язано з одержанням поранень або каліцтва внаслідок участі у бойових діях. Закріплення у законодавстві цієї особливої категорії осіб з інвалідністю пов'язано із особливими причинами для встановлення інвалідності, які полягають у вико-

нанні суспільно важливих завдань військовослужбовцем.

Підзаконним актом встановлено спеціальний порядок набуття статусу особи з інвалідністю внаслідок війни. Згідно з п. 20.3 Положення про військово-лікарську експертизу у Збройних силах України (далі – Положення про ВЛЕ), затвердженого наказом Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402, військово-лікарська комісія (далі – ВЛК) може прийняти рішення про непридатність військовослужбовця до служби. Згідно з п. 6.17 Положення про ВЛЕ військовослужбовці, які визнані непридатними до служби, можуть бути звільнені з лав Збройних Сил України [9]. С. В. Трачук наголошує, що військовослужбовець, який визнаний непридатним до служби внаслідок поранення, каліцтва або контузії, повинен бути обов'язково звільненим зі служби [3, с. 165]. Водночас Положення ВЛЕ, регламентуючи питання встановлення непридатності до військової служби, не містить положень щодо порядку встановлення інвалідності колишнім військовослужбовцям.

Проведення оцінювання повсякденного функціонування особи всім громадянам України незалежно від причини встановлення інвалідності регулюється спеціальним наказом МОЗ України, який регулює забезпечення проведення оцінювання повсякденного функціонування особи [10]. Окрема постанова уряду України передбачає перелік документів, які слід надати для встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни. Відповідні документи повинні підтверджувати факт інвалідності та участі у бойових діях. Повноваження щодо надання такого

статусу покладені на місцеві структурні підрозділи з питань ветеранської політики [11]. Тож для підтвердження статусу особи з інвалідністю внаслідок війни колишній військовослужбовець повинен надати необхідні документи до місцевого структурного підрозділу з питань ветеранської політики.

Колишні військовослужбовці, яким надано статус особи з інвалідністю внаслідок війни, мають право на особливі заходи соціального захисту. Зокрема, відповідно до ст. 13 Закону про статус ветеранів війни пільги для осіб з інвалідністю внаслідок війни включають безоплатне одержання ліків, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації, першочергове забезпечення санаторно-курортним лікуванням [8]. Отже, одним із заходів соціального захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни є безоплатне забезпечення допоміжними засобами реабілітації.

Теоретичні засади соціального захисту осіб з інвалідністю відображені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. В. І. Теремецький і С. Г. Кельбя розуміють соціальний захист військовослужбовців як систему гарантій, які забезпечують задоволення матеріальних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі [2, с. 257]. М. В. Чічкань визначає соціальний захист осіб з інвалідністю як систему заходів, встановлених багатьма законодавчими актами, які покликані гарантувати особам з інвалідністю можливість вести повноцінний спосіб життя, реалізуючи свої права і свободи на рівні з іншими громадянами [5,

с. 95]. А. В. Дуля разом з іншими науковцями стверджують, що соціальна робота з особами з інвалідністю внаслідок війни полягає у забезпеченні соціальної реабілітації таких осіб, створенні умов для працевлаштування, забезпеченні соціального захисту, доступу до освіти, створенні умов для участі у культурному житті суспільства [4, с. 44]. Тож наукові підходи до соціального захисту осіб з інвалідністю характеризуються різноманіттям видів соціального захисту та напрямів соціальної роботи, що свідчить не лише про плюралізм наукових позицій, а й про комплексний характер соціального захисту.

Надання допоміжних засобів особам з інвалідністю є одним із різновидів соціальної реабілітації таких осіб. Згідно з абз. 6 ч. 1 ст. 1 Закону № 2961-IV реабілітація осіб з інвалідністю становить собою систему медичних, психологічних, педагогічних, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових та інших заходів. Метою реабілітаційних заходів є досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності осіб з інвалідністю, трудової адаптації та інтеграції в суспільство. Крім того, реабілітація осіб з інвалідністю передбачає забезпечення допоміжними засобами реабілітації і медичними виробами [6]. Отже, одним із елементів реабілітації осіб з інвалідністю є забезпечення їх необхідними допоміжними засобами реабілітації. Такі засоби є важливими й для осіб з інвалідністю внаслідок війни, оскільки сприяють відновленню та покращенню їх життєдіяльності.

Законодавчі та підзаконні акти визначають поняття і види допоміжних засобів реабілітації. Згідно з абз. 13 ч. 1 ст. 3 Основ законодавства про

охорону здоров'я України (далі – Основи) допоміжні засоби реабілітації належать до компенсаторів повсякденного функціонування особи. Вони призначаються медичними працівниками або фахівцями з реабілітації. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Основ законодавства України про охорону здоров'я держава сприяє виробництву допоміжних засобів реабілітації [12]. Зазначений законодавчий акт є основою для формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Водночас він не містить нормативного визначення допоміжних засобів реабілітації, що ускладнює однозначне тлумачення їх правової природи.

Відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону № 1053-IX допоміжними засобами реабілітації визнаються будь-які зовнішні вироби, спеціально виготовлені або загальнодоступні, основною метою яких є підтримка або поліпшення функціонування та незалежності особи та сприяння її добробуту. Наведена норма уточнює, що різновидами допоміжних засобів є пристрої, обладнання, прилади чи програмне забезпечення, які потрібні особам з інвалідністю [7]. Таким чином, допоміжними засобами реабілітації є певні технічні пристрої, які потрібні особам з інвалідністю для організації повноцінної життєдіяльності.

Різновиди допоміжних засобів реабілітації встановлені підзаконними актами. Відповідно до п. 2 Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07.12.2023 р. (далі – Порядок забезпечення допоміжними засобами реабілітації), встановлено окремі види допоміж-

них засобів реабілітації, якими можуть забезпечуватися особи з інвалідністю. Зокрема, серед таких засобів підзаконний акт називає протезно-ортопедичні вироби, спеціальні засоби для самообслуговування та догляду, допоміжні засоби для особистої рухомості, переміщення та підйому, для пересування, спеціальні засоби для орієнтування та спілкування [13]. Перелічені технічні засоби призначені для вдосконалення життєдіяльності осіб з інвалідністю, які мають ті або інші травми.

Законодавство передбачає повноваження низки органів влади у сфері забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації. Згідно з ч. 2 ст. 19 Основ держава забезпечує реалізацію державних цільових програм пріоритетного розвитку медичної, біологічної та фармацевтичної промисловості, виробництва медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації [12]. Наведена норма встановлює правові засади державної підтримки виробництва допоміжних засобів реабілітації.

Конкретні повноваження окремих органів влади у сфері забезпечення населення допоміжними засобами реабілітації встановлені в окремих нормативно-правових актах. Зокрема, згідно зі ст. 9 Закону № 2961-IV центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення має низку повноважень у сфері забезпечення засобами реабілітації осіб з інвалідністю. Зокрема, до його функцій належить організація роботи щодо забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації, здійснення контролю за výro-

бництвом таких засобів, визначення напрямів фінансування для забезпечення потреби у таких засобах [6]. Також важливо зазначити, що відповідно до ч. 4 ст. 4 Закону № 1053-IX центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення, повинен забезпечувати осіб, які потребують реабілітації, допоміжними засобами реабілітації для постійного користування [7]. Тобто законодавчі акти, які регулюють правовідносини у сфері реабілітації осіб з інвалідністю, встановлюють повноваження Міністерства соціальної політики України як ключового суб'єкта у таких відносинах.

Водночас норми Положення про Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України (далі – Мінсоцполітики України) звужують повноваження цього міністерства порівняно зі ст. 9 Закону № 2961-IV та ч. 4 ст. 4 Закону № 1053-IX. Зокрема, у пунктах 18, 19, 25 і 26 Положення про Мінсоцполітики України передбачено, що міністерство організовує заходи щодо реабілітації осіб з інвалідністю, визначає потребу в утворенні установ соціальної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю, здійснює контроль за виробництвом технічних засобів реабілітації [14]. Отже, порівнюючи норми ст. 9 Закону № 2961-IV та Положення про Мінсоцполітики, можна зробити висновок, що вони передбачають одне спільне завдання міністерства – здійснення контролю за виробництвом технічних засобів реабілітації. Вважаємо, що в Положенні про Мінсоцполітики варто закріпити його функцію відносно забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації, що буде відповідати

нормам ст. 9 Закону № 2961-IV та ч. 4 ст. 4 Закону № 1053-IX.

Також варто зауважити, що у ч. 4 ст. 4 Закону № 1053-IX передбачено обов'язок МОЗ України забезпечити осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації для тимчасового користування [7]. Але відповідної норми не передбачено у Положенні про МОЗ України, яке затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. (далі – Положення про МОЗ України). Згідно з пп. 10 п. 4 Положення про МОЗ України міністерство здійснює організацію медичної реабілітації, затверджує перелік дозволених для застосування методів реабілітації, затверджує порядок надання реабілітаційних послуг [15]. Вважаємо, що обов'язок МОЗ України забезпечити осіб з інвалідністю допоміжними засобами для реабілітації слід закріпити в Положенні про МОЗ України, що буде відповідати нормам ч. 4 ст. 4 Закону № 1053-IX.

Умови та порядок надання допоміжних засобів реабілітації врегульовано декількома законодавчими і підзаконними актами України. Наприклад, згідно з п. 1.3. Положення про ВЛЕ до завдань такої експертизи належить формування висновку про необхідність забезпечення особи з обмеженнями повсякденного функціонування допоміжними засобами реабілітації [9]. Отже, висновок про забезпечення військовослужбовця, який постраждав внаслідок бойових дій, допоміжними засобами реабілітації, може бути прийнято військово-лікарською комісією (далі – ВЛК).

Водночас рішення про необхідність надання допоміжних засобів реабілітації може бути прийнято експертною командою з оцінювання

повсякденного функціонування особи (далі – ЕКОПФО). Згідно з п. 20 Переліку відомостей, які містяться в рішенні ЕКОПФО, в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю можуть бути зазначені рекомендації щодо забезпечення особи допоміжними засобами реабілітації та найменування таких засобів [10]. Відповідні рекомендації надаються разом із прийняттям рішення про встановлення особи інвалідності під час оцінювання ступеня обмеження повсякденного функціонування особи.

Після одержання відповідних рекомендацій щодо надання допоміжних засобів реабілітації від ВЛК або ЕКОПФО громадянин, якому встановлено інвалідність, повинен звернутися до уповноважених органів влади. Згідно з п. 12 Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації відповідна заява може бути подана або до структурного підрозділу з питань соціального захисту місцевої державної адміністрації, або до центру надання адміністративних послуг, або через електронний кабінет особи з інвалідністю на соціальному порталі Мінсоцполітики [13]. До заяви додаються всі необхідні документи, які підтверджують встановлення інвалідності та рекомендації щодо забезпечення допоміжними засобами реабілітації. Можна зробити висновок, що ключову роль у забезпеченні осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації відіграють підрозділи соціального захисту Мінсоцполітики.

Можливість подання заяви про забезпечення допоміжними засобами реабілітації в електронній формі є важливою, адже особи з інвалідністю можуть мати труднощі у пересуван-

ні. Водночас для покращення доступу осіб з інвалідністю внаслідок війни до вказаних засобів вважаємо доцільним передати відповідну функцію від місцевих органів соціального захисту до місцевих підрозділів з питань ветеранської політики. При цьому особи з інвалідністю, яким відповідний статус було встановлено внаслідок загального захворювання або виробничої травми, будуть продовжувати отримувати допоміжні засоби реабілітації у місцевих органах соціального захисту.

Висновки. Адміністративно-правові засади забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації включають нормативно-правову та організаційну складові, спрямовані на для створення передумов для компенсації втрачених функцій, полегшення пересування, самообслуговування та покращення якості життя, створюючи безбар'єрне середовище для таких осіб.

Адміністративно-правове регулювання забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни – це встановлення у нормативно-правових актах умов та порядку визнання колишнього військовослужбовця особою з інвалідністю внаслідок війни та одержання ним допоміжних засобів реабілітації.

Особливості адміністративно-правового регулювання забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації полягають у такому:

1. Статус особи з інвалідністю внаслідок війни встановлюється уповноваженими місцевими структурними підрозділами з питань ветеранської політики у порядку, визначеному законодавством.

2. Військово-лікарська комісія приймає рішення щодо придатності або непридатності військово-службовця до військової служби та у межах своєї компетенції може надавати висновки щодо потреби в реабілітаційних заходах, у тому числі із застосуванням допоміжних засобів реабілітації.

3. Експертна команда з оцінювання повсякденного функціонування особи, приймаючи рішення про встановлення інвалідності, в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю може визначати рекомендації щодо забезпечення цієї особи допоміжними засобами реабілітації.

4. Нормативно-правові акти у сфері реабілітації осіб з інвалідністю закріплюють повноваження МОЗ України та Мінсоцполітики України щодо формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації.

5. Безпосереднє забезпечення допоміжними засобами реабілітації осіб з інвалідністю покладається на структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевих рад у межах делегованих повноважень.

З метою вдосконалення правового регулювання забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації обґрунтовується доцільність внесення таких змін до підзаконних нормативно-правових актів:

1. Передбачити у Положенні про МОЗ України обов'язок міністерства забезпечити осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації, що відповідатиме положенням ч. 4

ст. 4 Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я».

2. Встановити у Положенні про Мінсоцполітики України обов'язок міністерства забезпечити осіб з інвалідністю допоміжними засобами реабілітації, що узгоджуватиметься з положеннями ст. 9 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні».

3. Закріпити на нормативному рівні можливість отримання допоміжних засобів реабілітації особами з інвалідністю внаслідок війни не від місцевих органів соціального захис-

ту, а через місцеві підрозділи з питань ветеранської політики як новий механізм реалізації відповідного права.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з удосконаленням адміністративних процедур, порядку та умов забезпечення осіб з інвалідністю внаслідок війни допоміжними засобами реабілітації, а також із визначенням оптимальної моделі розподілу повноважень між суб'єктами публічної адміністрації у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Спицька К. О. Сучасні проблеми соціально-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні. *Молодий вчений*. 2025. № 1 (132). С. 152–156. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-1-132-31>
2. Теремецький В. І., Кельбя С. Г. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2024. Вип. 16. С. 253–259. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-253-259>
3. Трачук С. В., Хмара В. В., Підлетьчук Р. В., Сиротюк С. М. Проблеми реабілітації та відновлення військовослужбовців за особливих умов. *Науковий часопис Українського державного університету імені М. П. Драгоманова*. 2024. Вип. 4 (174). С. 163–168. DOI: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4\(177\).34](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.4(177).34)
4. Дуля А. В., Лехолетова М. М., Лях Т. Л. Особливості соціальної роботи з особами з інвалідністю внаслідок війни. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2024. Вип. 98. С. 42–46. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.98.08>
5. Чічкань М. В., Баштова М. В. Соціальний захист осіб з інвалідністю під час воєнного стану: державна політика та міжнародне співробітництво. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 9. С. 94–97. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/19>
6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
7. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
8. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 26.11.2025).
9. Положення про військово-лікарську експертизу у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008 № 402. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08> (дата звернення: 26.11.2025).

10. Деякі питання забезпечення проведення оцінювання повсякденного функціонування особи : наказ МОЗ України від 10.12.2024 № 2067. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1925-24> (дата звернення: 26.11.2025)

11. Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх проведення, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 685. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-п> (дата звернення: 26.11.2025).

12. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

13. Деякі питання забезпечення допоміжними засобами реабілітації : постанова Кабінету Міністрів України від 07.12.2023 № 1306. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2023-п#Text> (дата звернення: 26.11.2025).

14. Положення про Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України : постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2025 № 904. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/904-2025-п> (дата звернення: 26.11.2025).

15. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України : постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 267. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-п> (дата звернення: 26.11.2025)

Ivakhnenko Oleksandr, PhD in Law, doctoral student Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0005-5494-8512

Administrative and Legal Principles of Providing Assistive Devices for the Rehabilitation of Persons with Disabilities as a Result of War

This scientific article explores the administrative and legal principles governing the provision of assistive devices for the rehabilitation of individuals who have acquired disabilities as a result of war. It analyzes legislative and regulatory acts concerning the social protection of war veterans and the rehabilitation of persons with disabilities. Additionally, it reviews scholarly research addressing the challenges of social protection for military personnel and the rehabilitation of individuals with war-related disabilities.

The article concludes that administrative and legal regulation requires the establishment of clear conditions and procedures within legislative and regulatory acts for recognizing former military servicemen as persons with disabilities due to

war and for facilitating their access to assistive rehabilitation devices. It clarifies that the status of a person with a war-related disability is determined by local government units responsible for veteran affairs. The military medical commission determines a serviceman's unfitness for duty and provides recommendations for rehabilitation aids. Furthermore, an expert team may include assistive devices in an individual's rehabilitation program. The responsibility for supplying rehabilitation aids rests with the social protection departments of local state administrations.

The need to amend national legislation in the field of social protection and rehabilitation of persons with disabilities has been proven. In particular, it has been proposed to enshrine in the provisions on the Ministry of Health of Ukraine and the Ministry of Social Policy, Family and Unity of Ukraine the obligation to provide persons with disabilities with assistive devices for rehabilitation in order to bring subordinate legislation into line with the requirements of legislative acts. The expediency of transferring powers to provide rehabilitation aids to persons with disabilities resulting from war from local social protection authorities to local departments for veteran policy has also been justified.

Keywords: *administrative and legal regulation, provision, person with disabilities as a result of the war, social protection of military personnel, rehabilitation, recognition as a person with disabilities, aids for rehabilitation, veteran policy, disability.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.14
УДК 35.746

*Кудрявський І. В.,
докторант, Міжрегіональна Академія
управління персоналом
ORCID: 0009-0009-5167-7648*

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМУ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У ХОДІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ТА ОЦІНКИ ПРИЙНЯТИХ РІШЕНЬ

У ході попередніх досліджень розроблено, описано та апробовано на реальних прикладах, що мали місце останніми роками, алгоритм підтримки прийняття рішень під час реалізації механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору. Результати досліджень демонструють, що рекомендації алгоритму за відповідних вихідних даних цілком корелюють із рішеннями, які в реальній обстановці приймалися досвідченими професійними спеціалістами з питань мінімізації (нейтралізації) наслідків деструктивного інформаційно-психологічного впливу.

У висновках зазначається, що за результатами дослідження сформульовано методику застосування (інструкцію) до алгоритму підтримки прийняття рішень в ході реалізації державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору та оцінки ефективності прийнятих рішень. Дана методика (інструкція) у випадку її впровадження дозволить спеціалістам у сфері захисту безпеки інформаційного простору за наявності відповідної теоретичної підготовки у максимально короткі терміни (від трьох до шести місяців) набути практичного досвіду, навчитися застосовувати його максимально ефективно та набути практичної спроможності виконувати свої службові обов'язки і завдання за посадою. За відсутності фахової підготовки методика її не замінить, але дозволить сформувати загальне розуміння процесів, які відбуваються в інформаційному просторі, свідомо виконувати завдання за призначенням, узагальнити власний практичний досвід, значно полегшить майбутню теоретичну підготовку на базі спеціалізованих навчальних закладів та скоротить ресурси, включно з фінансовими, і час на проведення такої підготовки.

Крім того, застосування алгоритму підтримки прийняття управлінських рішень у комплексі з методикою їх оцінки дозволить оптимально розподілити наявні ресурси (фінансові, технічні, програмні, кадрові, час та інші), зокрема у питаннях визначення доцільності вжиття заходів, що включають активні інформаційні дії, змісту та характеру власних інформаційних повідомлень, а також визначення максимально ефективних каналів поширення інформації, визначення доцільності адаптації формату та змісту влас-

них інформаційних повідомлень для каналів поширення інформації, де такі повідомлення виявилися менш ефективними.

Загалом методика, у випадку її впровадження, покликана без суттєвих додаткових ресурсних витрат підвищити ефективність роботи механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору в умовах дефіциту ресурсів, характерного для обставин ведення оборонної війни, зокрема і її інформаційної складової, проти значно чисельнішого та краще забезпеченого за всіма напрямками противника.

Ключові слова: державне управління, інформаційний простір, інформаційна війна, стратегічні комунікації, російська агресія, інформаційно-психологічний вплив.

Постановка проблеми. За результатами попередніх досліджень розроблено алгоритм підтримки прийняття рішень посадовими особами, які беруть участь у практичній реалізації механізмів державного управління захистом безпеки інформаційного простору. Алгоритм перевірено на реальних ситуаціях, коли в інформаційному просторі з'являлися повідомлення (серії повідомлень), які мали суттєвий деструктивний інформаційно-психологічний вплив на аудиторії та могли створювати несприятливі умови для здійснення професійної (службової) діяльності відповідними посадовими особами, для виконання завдань державних та інших інституцій. З метою нейтралізації вказаних негативних наслідків у досліджуваних ситуаціях приймали рішення та діяли підготовлені досвідчені спеціалісти, які розуміють особливості послаблення (нівелювання) наслідків та ефектів деструктивного інформаційно-психологічного впливу. Як показали результати дослідження, рекомендації алгоритму при відповідних вхідних даних цілком корелюють із рішеннями, які приймалися у відповідних ситуаціях реальними людьми – професіоналами у своїй справі. На даний момент,

враховуючи важливість реалізації практичної складової досліджень, постає питання у формуванні методики застосування (прикладної інструкції) до алгоритму прийняття рішень у ході здійснення державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: історичний, порівняльного аналізу, ретроспективного аналізу, аналізу та синтезу, дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційний матеріал, необхідний для аналізу, міститься: в іноземних та українських нормативно-правових актах [9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]; в офіційних оголошеннях та рекламаціях [1; 2; 3; 4; 5; 6]; відкритих загальнодоступних пошукових системах [7; 8].

Постановка завдання. Мета запропонованого дослідження – підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору шляхом розробки методики використання (інструкції) алгоритму підтримки прийняття управлінських рішень і методики оцінки результатів прийнятих управлінських

рішень у сфері захисту безпеки інформаційного простору. Завдання дослідження полягає у створенні простої інструкції з використання алгоритму підтримки прийняття управлінських рішень та методики оцінки результатів управлінських рішень у сфері захисту безпеки інформаційного простору для прикладного застосування відповідними спеціалістами.

Виклад основного матеріалу.

Методика застосування алгоритму підтримки прийняття рішень в ході реалізації механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору

1. Визначити ключові слова, які будуть застосовуватися для пошуку. В окремих випадках можуть застосовуватися додаткові ключові слова, зображення, якщо це обумовлено обстановкою в інформаційному просторі.

2. Здійснити пошук за ключовими словами із застосуванням однієї із автоматичних систем моніторингу інформаційного простору, наприклад LOOQME, Semantic Force, Semantrum, Attack index, Ecosap, SoMo bot, [1; 2; 3; 4; 5; 6]. За відсутності доступу до таких систем застосувати пошук у доступній пошуковій системі, наприклад Google, визначивши параметри за вкладками «Інструменти» – «Будь-коли» – «за 24 години» [7]. За необхідності – додати пошук за зображенням (відео), застосувавши сервіс Google Lens [8] або аналогічний.

3. За результатами пошуку обрати результати (інформаційні повідомлення), які можуть мати деструктивний інформаційно-психологічний вплив на важливі для спеці-

аліста (державної інституції) цільові аудиторії, створювати негативні умови для виконання завдань посадової особи, структурного підрозділу, організації, відомства або створювати негативний вплив на імідж держави за напрямком відповідальності структурного підрозділу.

а. За відсутності таких результатів повторити пошук за періоди: «тиждень», «місяць» та «будь-коли» (без обмежень у часі). У разі відсутності відповідних повідомлень не витрачати час на нейтралізацію наслідків деструктивного інформаційно-психологічного впливу, а зосередитися на інших завданнях, наприклад, висвітленні діяльності та просуванні іміджу організації.

б. У разі виявлення відповідних повідомлень – перейти до дій за наступними етапами методики.

4. Визначити, чи дійсно інформаційне повідомлення за своїм змістом створює негативні умови для виконання завдань організації (структурного підрозділу) або чи погіршує імідж держави перед цільовими аудиторіями за напрямком відповідальності структурного підрозділу, а також чи може бути частиною серії повідомлень, які в результаті багатоетапної комбінації можуть мати такий ефект.

а. У випадку негативних відповідей – діяти за методом «Тиша» за термінологією доктрини НАТО з психологічних операцій [9] – не здійснювати ніяких активних інформаційних дій.

б. У випадку негативної відповіді в реальному часі, але позитивної відповіді чи сумніву щодо

можливості матеріалу здійснити негативний вплив на умови в інформаційному просторі для виконання завдань організації у поєднанні з іншими матеріалами – не здійснювати ніяких активних дій але відстежувати ситуацію протягом наступних трьох – семи днів.

с. У випадку позитивної відповіді – перейти до дій за рекомендаціями наступних етапів алгоритму.

5. Визначити, чи здатне повідомлення за характером каналів донесення інформації та загального охоплення аудиторії чинити суттєвий вплив на ситуацію в інформаційному просторі, чи може мати за технічними показниками поширення суттєвий інформаційний і будь-який фізичний ефект.

а. У випадку негативної відповіді – не здійснювати ніяких дій, але стежити за поширенням (новими публікаціями) повідомлення протягом наступних трьох – семи днів.

б. У випадку позитивної відповіді – перейти до дій, рекомендованих наступними етапами алгоритму.

6. Оцінити анонімність/відкритість джерела інформації за параметрами:

а. Біле джерело інформації – канал поширення інформації не приховує джерела інформації, і ці відомості відповідають дійсності. У такому випадку діяти відповідно до табл. 1.

б. Сіре джерело інформації – канал поширення інформації приховує конкретне джерело інформації, але дає достатньо його характеристик, і ці відомості з високою вірогідністю відповідають дійсності. У такому випадку діяти відповідно до табл. 2.

с. Чорне джерело інформації – канал поширення інформації приховує джерело інформації або подає у якості джерела інформації завідомо хибну особу (організацію), що не має відношення до публікації. У такому випадку діяти відповідно до табл. 3.

7. Визначити, чи достовірна опублікована інформація (навіть за умов маніпулятивного трактування фактів), чи факти, викладені в інформаційному повідомленні, є дезінформацією.

8. Визначити, чи відомі і чи співпадають автор інформаційного повідомлення та актор (особа або організація, від імені якої озвучується повідомлення).

9. Визначити, який метод використовується автором інформаційного повідомлення – переконання чи навіювання. Переконання спрямоване зазвичай на аудиторію з певним рівнем критичного мислення і характерне наведенням чіткої логічної або псевдологічної аргументації. Навіювання – намагання викликати сильні емоції. Відповідно, необхідно охарактеризувати повідомлення як переважно раціональне чи емоційне. Застосування обох цих методів може поєднуватися, але один із них буде пріоритетним і його не складно визначити в ході аналізу інформаційного повідомлення.

10. Вжити заходів, за необхідності активних інформаційних дій, відповідно до четвертого рядка таблиць 1, 2, 3. У випадку, якщо необхідна додаткова інформація або роз'яснення термінології, – скористатися доктринами НАТО зі стратегічних комунікацій, з інформаційних операцій та з психологічних операцій [10, 11, 9], відповідно до яких

наведені в Алгоритмі терміни та поняття.

Методика оцінки ефективності прийнятих управлінських рішень у сфері захисту безпеки інформаційного простору

1. Якщо було прийнято рішення діяти за методом «тиша» (активні дії в інформаційному просторі не здійснювалися), рішення можна вважати вірним у випадку, коли інформаційне повідомлення не мало фізичного ефекту а інформаційний ефект не відстежується в ході моніторингу у пошуку «за добу», через три – чотири доби та у пошуку «без обмежень у часі» – через три – сім діб. Якщо це твердження не вірне – значить, необхідно повторно провести оцінку інформаційного повідомлення відповідно до алгоритму, визначити, на якому етапі допущена помилка та вжити заходів відповідно до повторного аналізу з урахуванням змін в обстановці.

2. Якщо вживалися активні дії в інформаційному просторі, потрібно провести оцінку ефективності інформаційних дій:

а. Здійснити моніторинг поширення власних інформаційних повідомлень.

б. Визначити середнє арифметичне показників охоплення та залученості аудиторій через канали поширення інформації, які дають такі дані щодо цільового (свого) інформаційного повідомлення, двох повідомлень, опублікованих перед ним, та двох, опублікованих після нього.

с. Порівняти показники охоплення цільових аудиторій та їх залученості з відповідними середніми показниками у різних каналах поширення інформації.

d. Якщо показник охоплення та залученості цільових аудиторій до цільового власного інформаційного повідомлення вищий, аніж середній за каналом поширення інформації у всіх або більшості каналах, через які поширювалося цільове повідомлення, – це свідчить про високу ефективність та розуміння особливостей цільової аудиторії авторським колективом, який формував власне цільове інформаційне повідомлення.

е. Якщо показники охоплення та залученості аудиторій власного цільового інформаційного повідомлення нижчі, аніж середні за відповідними каналами поширення інформації, – це свідчить про недостатню пропрацьованість цільових матеріалів відповідними авторськими колективами або невірно прийняті управлінські рішення у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

ф. Якщо на одних каналах поширення інформації показники охоплення аудиторій та залученості аудиторій до власних цільових інформаційних матеріалів істотно вищі, аніж середні за каналом поширення інформації, а на інших каналах поширення інформації – навпаки, – це свідчить про необхідність коригувати комплект каналів поширення інформації і пріоритетно спрямувати зусилля на більш ефективні з них, а також вжити заходів щодо адаптації власних інформаційних повідомлень для їх сприйняття аудиторіями менш ефективних каналів поширення інформації.

3. У випадку реалізації інформаційних дій за методами «непрямого спростування», «інформаційної диверсії», «ініціативного

обману», «випередження» та «мінімізації», якщо через три – сім днів після публікації власних інформаційних повідомлень пошук за ключовими словами без обмежень у часі, а також за відповідний період, що пройшов з моменту публікації повідомлення, яке має деструктивний інформаційно-психологічний вплив (доба, тиждень, місяць), не видає посилань на матеріали деструктивного інформаційно-психологічного впливу, і при цьому не спостерігається фізичних ефектів у вигляді наслідків такого впливу, – прийняті управлінські рішення та реалізовані інформаційні дії можна вважати успішними, без огляду на результати аналізу за п. 2 даної методики. При цьому результати аналізу за п. 2 варто врахувати з метою підвищення ефективності майбутніх власних інформаційних дій.

Загальне застереження. За відсутності невідкладних завдань, пов'язаних з інформаційними повідомленнями, які реально здатні істотно негативно впливати на виконання завдань структурного підрозділу (підприємства, установи, організації, відомства, держави в цілому чи посадової особи), спеціалістам, задіяним у реалізації механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору, рекомендується застосовувати свої зусилля та ресурси своїх підрозділів максимально ефективно – тобто з метою іміджевої підтримки організації і підтримки постійної активної позиції в інформаційному просторі, не відволікаючись на малозначні (слабо поширені, які не матимуть резонансу протягом тривалого часу) ін-

формаційні повідомлення, навіть якщо вони номінально містять елементи деструктивного інформаційно-психологічного впливу.

Така діяльність у цілому відповідає вимогам керівних документів, які регламентують питання захисту безпеки інформаційного простору в Україні, зокрема стратегіям національної безпеки, інформаційної безпеки, кібербезпеки України, доктринам зі стратегічних комунікацій Збройних Сил і Національної гвардії України та іншим [12; 13; 14; 15; 16], і дозволяє вести ініціативну діяльність, формуючи ситуацію в інформаційному просторі, що завжди більш ефективно, аніж реагування на обстановку за фактом.

Висновки. За результатами дослідження сформульовано методику застосування (інструкцію) до алгоритму підтримки прийняття рішень в ході реалізації державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору та оцінки ефективності прийнятих рішень. Дана методика (інструкція) у випадку її впровадження дозволить спеціалістам у сфері захисту безпеки інформаційного простору за наявності відповідної теоретичної підготовки у максимально короткі терміни (від трьох до шести місяців) набути практичного досвіду, навчитися застосовувати його максимально ефективно та набути практичної спроможності виконувати свої службові обов'язки і завдання за посадою. За відсутності фахової підготовки методика її не замінить, але дозволить сформувати загальне розуміння процесів, які відбуваються в інформаційному просторі, свідомо виконувати завдання за

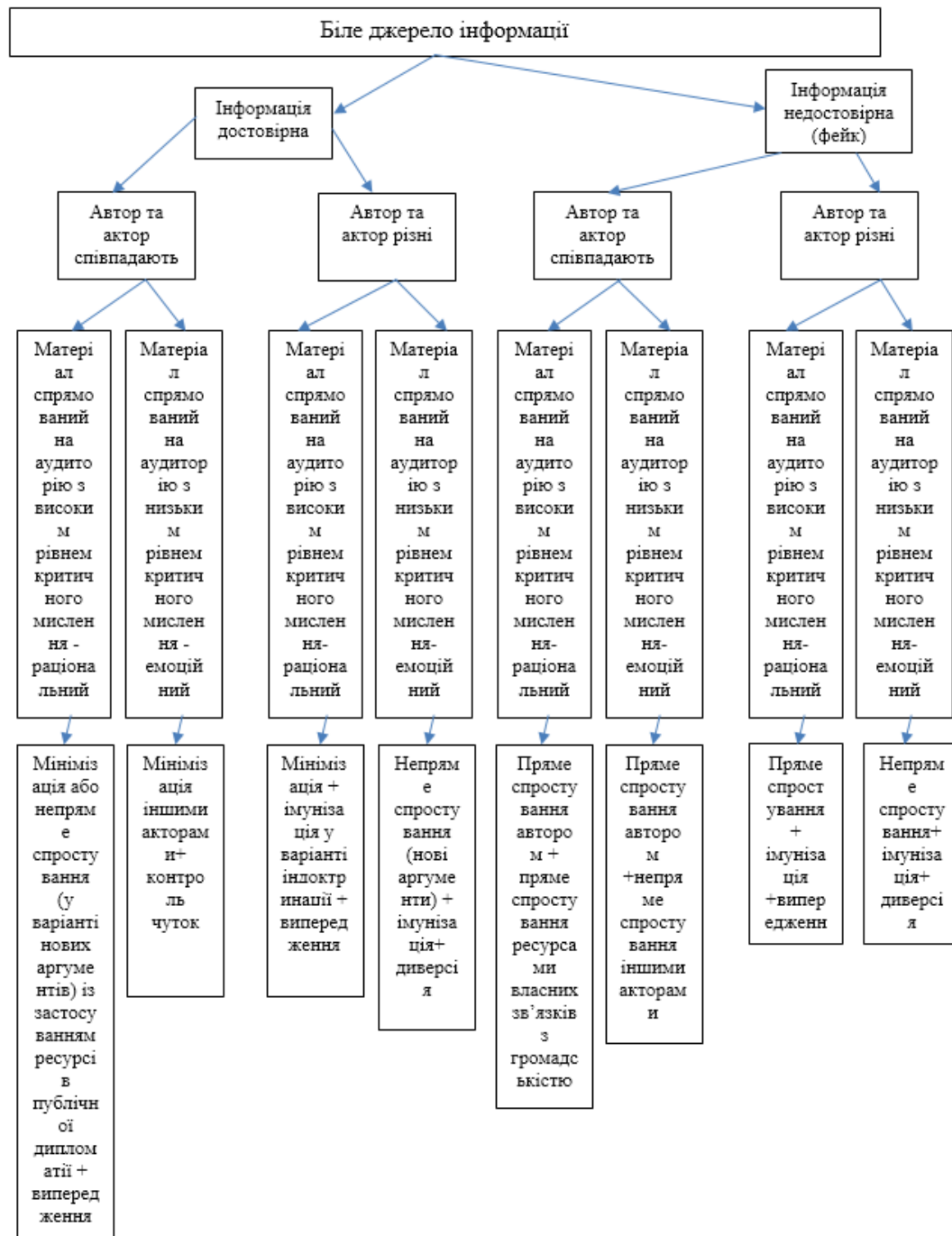
призначенням і узагальнити власний практичний досвід, що значно полегшить майбутню теоретичну підготовку на базі спеціалізованих навчальних закладів та скоротить ресурси, включно з фінансовими, і час на проведення такої підготовки.

Крім того, застосування алгоритму підтримки прийняття управлінських рішень у комплексі з методикою їх оцінки дозволить оптимально розподілити наявні ресурси (фінансові, технічні, програмні, кадрові, час та інші), зокрема у питаннях визначення доцільності вжиття заходів, що включають активні інформаційні дії, змісту та характеру власних інформаційних повідомлень, а також визначення максимально ефективних каналів поши-

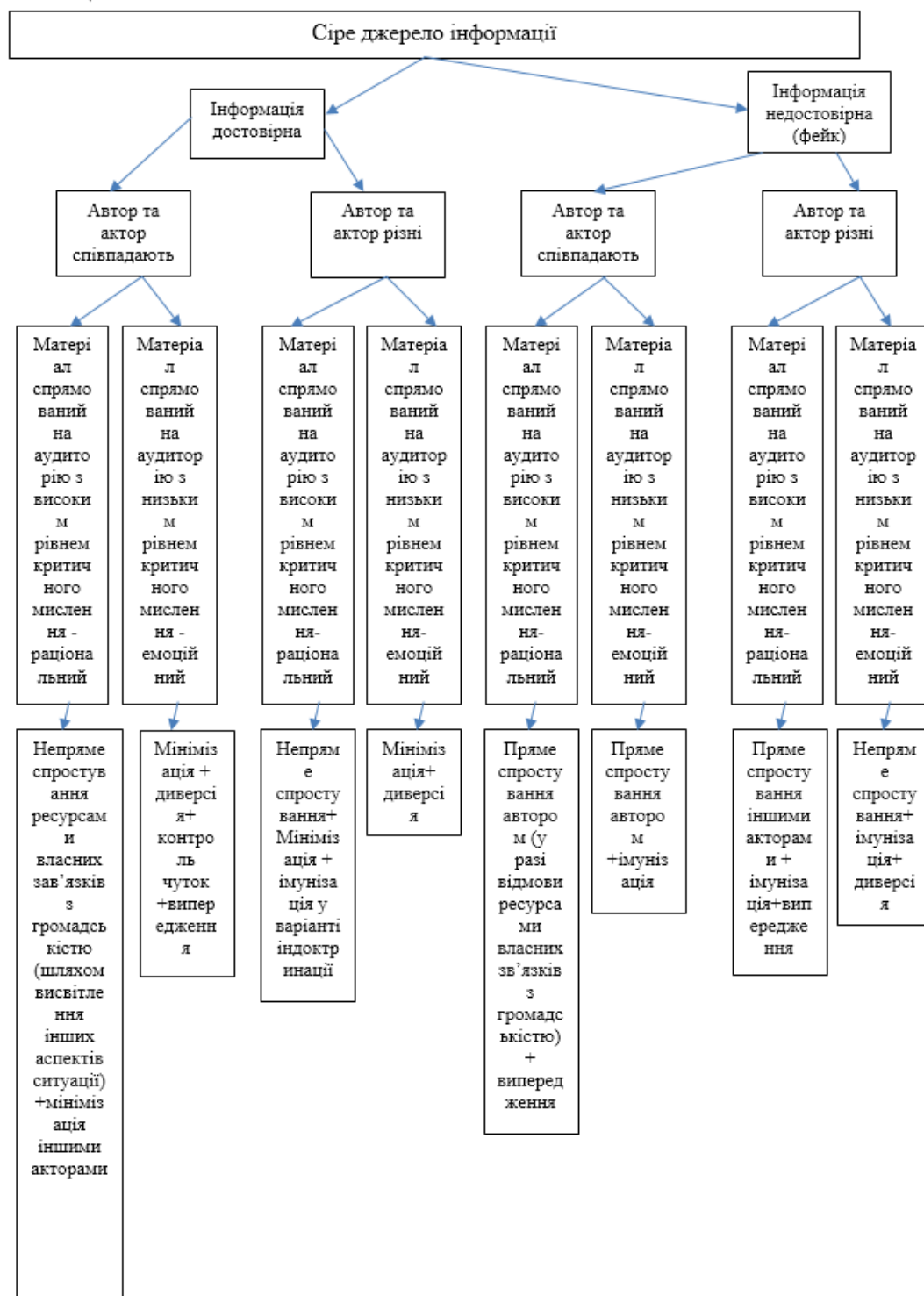
рення інформації, визначення доцільності адаптації формату та змісту власних інформаційних повідомлень для каналів поширення інформації, де такі повідомлення виявилися менш ефективними.

Загалом методика, у випадку її впровадження, покликана без суттєвих додаткових ресурсних витрат підвищити ефективність роботи механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору в умовах дефіциту ресурсів, характерного для обставин ведення оборонної війни, зокрема і її інформаційної складової, проти значно чисельнішого та краще забезпеченого за всіма напрямками противника.

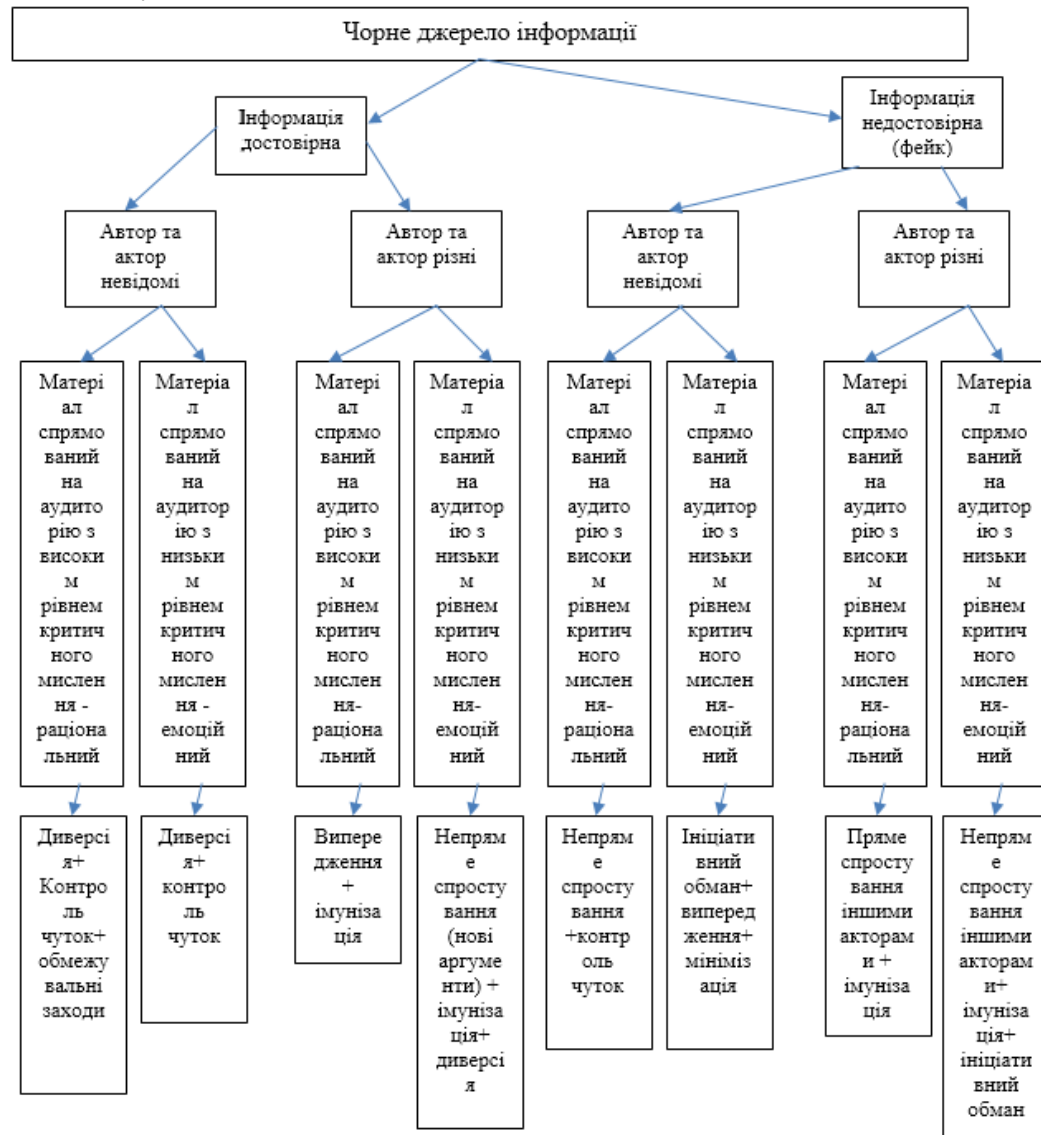
Таблиця 1

Таблиця 2

Таблиця 3|

Список використаних джерел

1. LOOQME. URL: <https://www.looqme.io/about-us> (дата звернення 02.08.2025).
2. Semantic Force. URL: <https://semanticforce.ai/ua/company/about-us> (дата звернення 02.08.2025).
3. Semantrum. URL: <https://www.promo.semantrum.net/aboutus> (дата звернення 02.08.2025).
4. Attack index. URL: <https://attackindex.com/uk/golovna-attakindex/> (дата звернення 02.08.2025).
5. Ecosap. URL: <https://ecosap.media/> (дата звернення 02.08.2025).
6. SoMo bot. URL: <https://cityhost.ua/uk/blog/somo-bot-bot-dlya-sbora-i-analiza-informacii-iz-media.html> (дата звернення 02.08.2025).
7. Ключове слово, результати пошуку Google. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B5+%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE&sca_esv=2e740b31309555e0&sxsrf=AE3TifPRZULKkXMuaKDR2XXICtGcj3vLcQ:1754164336485&source=Int&tbs=qdr:d&sa=X&ved=2ahUKEwjArJ2x8-yOAX3BNsEHUoJLgUQpwV6BAgDEAs&biw=1440&bih=683&dpr=2 (дата звернення 02.08.2025).
8. Google-об'єктив // URL: <https://lens.google/intl/uk/> (дата звернення 02.08.2025).
9. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. October 2007. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> (дата звернення 02.08.2025).
10. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. March 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf (дата звернення: 02.08.2025).
11. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. January 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (дата звернення: 02.08.2025).
12. Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28.12.2021 року № 685/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> (дата звернення: 02.08.2025).
13. Про Стратегію національної безпеки України : Указ президента України від 14.09.2020 р. № 392/220 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 02.08.2025).
14. Про стратегію кібербезпеки України: Указ президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021/print> (дата звернення: 02.08.2025).
15. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 року № ВКП 10-00(49).01. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/ВКП-10-0049.01-Доктрина-зі-стратегічних-комунікацій.pdf> (дата звернення: 02.08.2025).
16. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України ВКП НГУ. Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541 / Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikaczij-ngu.pdf.pdf> (дата звернення: 02.08.2025).

References

1. LOOQME. Website. <https://www.looqme.io/about-us> [in Ukrainian].
2. Semantic Force. <https://semanticforce.ai/ua/company/about-us> [in Ukrainian].
3. Semantrum. <https://www.promo.semantrum.net/aboutus> [in Ukrainian].
4. Attack index. <https://attackindex.com/uk/golovna-attakindex/> [in Ukrainian].
5. Ecosap. <https://ecosap.media/> [in Ukrainian].
6. SoMo bot. <https://cityhost.ua/uk/blog/somo-bot-bot-dlya-sbora-i-analiza-informacii-iz-media.html> [in Ukrainian].
7. Kliuchove slovo, rezultaty poshuku Google. [Keyword, Google search results.]. https://www.google.com/search?q=%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%BE%D0%B2%D0%B5+%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE&sca_esv=2e740b31309555e0&sxsrf=AE3TifPRZULKkXMuaKDR2XXICtGCj3vLcQ:1754164336485&source=Int&tbs=qdr:d&sa=X&ved=2ahUKEwjArJ2x8-yOAxX3BNsEHUoJLgUQpwV6BAgDEAs&biw=1440&bih=683&dpr=2 [in Ukrainian].
8. Google Lens. <https://lens.google/intl/uk/> [in Ukrainian].
9. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. October 2007. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> [in English].
10. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. March 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf [in English].
11. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. January 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf [in English].
12. Pro Stratehiiu informatsiinoi bezpeky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 roku № 685/2021. [On the Information Security Strategy: Decree of the President of Ukraine of December 28, 2021 No. 685/2021]. Verkhovna Rada Ukrainy. – [Verkhovna Rada of Ukraine.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print>. [in Ukrainian].
13. Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Ukaz prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. № 392/220. [On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of September 14, 2020, No. 392/220]. Verkhovna Rada Ukrainy. [Verkhovna Rada of Ukraine.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>. [in Ukrainian].
14. Pro stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy: Ukaz prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 r. № 447/2021. [On the cybersecurity strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of August 26, 2021, No. 447/2021]. Verkhovna Rada Ukrainy. – [Verkhovna Rada of Ukraine.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021/print>. [in Ukrainian].
15. Doktryna zi stratehichnykh komunikatsii Zbroinykh Syl Ukrainy: nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy vid 12.10.2020 roku № VKP 10-00(49).01. [Doctrine on Strategic Communications of the Armed Forces of Ukraine: Order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine of 12.10.2020 No. VKP 10-00(49).01.]. Syly terytorialnoi oborony ZSU. – [Territorial Defense Forces of the Armed Forces of Ukraine.]. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/BKP-10-0049.01-Doktryna-zi-strategichnykh-komunikatsiy.pdf> [in Ukrainian].
16. Doktryna stratehichnykh komunikatsii Natsionalnoi hvardii Ukrainy VKP NHU. Nakaz komanduvacha Natsionalnoi hvardii Ukrainy vid 22.11.2021 № 541. [The Doctrine of Strategic Communications of the National Guard of Ukraine of the NGU. Order of the Commander of the National Guard of Ukraine of 22.11.2021 No. 541]. Natsionalna hvardiia Ukrainy. – [The National Guard of Ukraine.]. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf>. [in Ukrainian].

Kydriavskiy Ivan, Doctoral student, Interregional Academy of Personnel Management

ORCID: 0009-0009-5167-7648

Methodology for Using the Decision-Making Support Algorithm in the Application of State Administration Mechanisms in the Field of Information Security and Evaluation of Decisions made

In previous studies, an algorithm for supporting decision-making during the implementation of public administration mechanisms in the field of information space security has been developed, described, and tested on real-life examples from recent years. The results of the research demonstrate that the algorithm's recommendations, based on the relevant initial data, fully correlate with the decisions that were made in real situations by experienced professionals in the field of countering destructive information and psychological influence.

The conclusions state that, based on the results of the study, a methodology (instruction) has been formulated for applying the algorithm to support decision-making in the implementation of public administration in the field of information space security and the assessment of the effectiveness of decisions made. If implemented, this methodology (instructions) will enable specialists in the field of information space security, provided they have the relevant theoretical training, to gain practical experience in the shortest possible time (three to six months), learn how to apply it as effectively as possible, and acquire the practical ability to perform their official duties and tasks. In the absence of professional training, the methodology will not replace it, but it will allow for the formation of a general understanding of the processes taking place in the information space, the conscious performance of assigned tasks, and the generalization of practical experience, which will greatly facilitate future theoretical training at specialized educational institutions and reduce resources, including financial and time resources for such training.

In addition, the use of an algorithm for supporting management decisions in combination with a methodology for evaluating them will allow for the optimal allocation of available resources (financial, technical, software, human, time, and others), particularly in determining the feasibility of measures involving active information activities, the content and nature of their own information messages, as well as determining the most effective channels for disseminating information and the feasibility of adapting the format and content of their own information messages for channels where such messages have proven to be less effective.

In general, if implemented, the methodology is designed to improve the effectiveness of public administration mechanisms in the field of information space security without significant additional resource costs in conditions of resource scarcity characteristic of a defensive war, including its information component, against a significantly more numerous and better equipped enemy in all areas.

Keywords: *public administration, information space, information warfare, strategic communications, Russian aggression, information and psychological influence.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.15
УДК 342.9:351.74

*Сіротов О. А.,
доктор філософії, докторант
відділу аспірантури (ад'юнктури)
і докторантури Харківського
національного університету
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4818-385X*

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В АСПЕКТІ ОТРИМАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ

Встановлено загально-етимологічний та юридичний підхід до визначення терміну «гарантії». Проведено детальний аналіз наукової літератури та визначено основні вчені підходи щодо змісту та сутності правових гарантії. Звертається увага на існуючі класифікації юридичних гарантії. Представлено нове, авторське визначення правових гарантії забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій. Пропонується під правовими гарантіями забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій розуміти визначені Конституцією та законодавством України умови, засоби та принципи, існування яких забезпечує реалізацію та захист прав поліцейських в рамках процедури отримання статусу учасника бойових дій.

Констатовано, що ці гарантії в сучасних умовах розвитку національного законодавства включають в себе чотири ключові групи заходів, умов та принципів отримання статусу УБД. Зокрема вказується, що правові гарантії забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій у сучасних умовах розвитку національного законодавства включають в себе: 1) конституційні гарантії; 2) поширення на працівників НПУ положень спеціального Закону України від 22.10.1993 №3551-ХІІ; 3) процедурно-правові гарантії отримання статусу УБД уніфіковані; 4) спеціальні відомчі гарантії. Проаналізовано кожний класифікаційний різновид гарантії.

Ключові слова: учасник бойових дій, статус учасника бойових дій, порядок отримання статусу учасника бойових дій, Національна поліція України, правові гарантії, гарантії отримання УБД.

Постановка проблеми. Повномасштабний напад російської федерації на Україну у 2022 році зумовив мобілізацію всього державного ресурсу на протидію наступу. Багато органів публічної влади було залу-

чено до відсічі агресії, що в окремих випадках жодним чином не співвідносилось з їх цільовими сферами діяльності. Натомість, Національна поліція України (далі – НПУ) показала себе, як поліфункціональний ор-

ган, який не тільки протидії злочинності, але й ефективно виконує бойові завдання. Проте, даний момент зумовив додаткові ризики для життя та здоров'я поліцейських, які приймають участь у воєнних операціях, внаслідок чого потребують додаткових обсягів юридичного захисту, зокрема, за рахунок набуття статусу учасників бойових дій (далі – УБД). Останній має важливе значення у системі соціального забезпечення працівників НПУ, тому процес його отримання має бути гарантований.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гарантії трудових та соціальних прав на сьогоднішній день виступають одними з найбільш актуальних проблем, вирішенню яких присвячуються численні наукові праці. Зокрема, вони аналізувались в роботах Л.С. Головка, Е.В. Горян, Л.І. Дідківської, Л.В. Котова, О.М. Руєва та інших. Попри викладене, зміст та перелік правових гарантій досліджено науковцями далеко не в усіх сферах суспільно-правових відносин. Так, поза увагою вченої спільноти залишається проблема гарантій забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій.

Постановка завдання. Метою статті визначається встановлення змісту та переліку гарантій забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій. Реалізація поставленої мети вимагає виконання наступного кола завдань: 1) встановлення сутності правових гарантій; 2) побудови дефініції правових гарантій забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій;

3) проведення дослідження таких гарантій за видами.

Наукова новизна дослідження. Стаття є першою науковою роботою в якій за рахунок опрацювання законодавства України в сфері діяльності Національної поліції України, а також теоретико-наукових джерел вперше виділено зміст та перелік гарантій забезпечення прав поліцейських при отриманні правового статусу учасника бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Починаючи дослідження з оцінки змісту правових гарантій зауважимо, що етимологічно слово «гарантія» – це порука в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують усіх чого-небудь [1, с. 29].

В юридичній літературі мають місце різні підходи до визначення сутності гарантій, наприклад: а) закріплені в юридичних нормах правові засоби, які безпосередньо спрямовані на забезпечення правомірної поведінки учасників тих чи інших суспільних відносин або нормального функціонування того чи іншого інституту; б) засоби, способи й умови забезпечення реального здійснення наданих громадянам демократичних прав і свобод; в) сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення фактичної реалізації прав громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного чи неналежного здійснення, захист прав від будь-яких порушень тощо [2, с. 132; 3, с. 10; 4, с. 204].

Як пише в своїй дисертації Е.В. Горян, в широкому сенсі поняттям «гарантії» охоплюється вся сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, які спрямовані, перше, на реалізацію прав та свобод

людини та громадянина, по-друге, на усунення можливих причин та перешкод їх повного, належного здійснення, і, зрештою, на захист від порушень. Хоча ці чинники є різними, але по відношенню до процесу реалізації прав та свобод людини та громадянина вони виступають в якості умов, засобів, способів та методів правильного їх здійснення. Тому під гарантіями необхідно розуміти умови та засоби, що здійснюють позитивний вплив на реалізацію прав і свобод, та також забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону і захист основних прав та свобод людини та громадянина [5].

Наступну точку зору обстоює Є.В. Білозьоров: «За змістом правові гарантії – це система правових умов, засобів і способів, які спрямовані на реалізацію прав і свобод людини та громадянина. Роль і значення правових гарантії визначається тим, що вони створюють необхідні умови для перетворення закріплених в законодавстві прав і свобод людини та громадянина з можливостей на реальність». Автор підкреслює, що метою правових гарантії є: 1) юридичне закріплення прав, свобод і обов'язків людини та громадянина; 2) створення ефективної системи охорони й захисту державою прав і свобод людини, яка могла б забезпечити реалізацію цих прав та захистити від будь-яких посягань; 3) формування у громадян правової культури; 4) здійснення державного і громадського контролю за станом забезпечення прав і свобод [6, с. 10; 7, с. 57].

Не менш розгорнутим є визначення правових гарантії запропоноване А.М. Юшко. На думку вченої, це встановлені законом засоби забезпечення, використання, дотримання,

виконання і застосування норм права. Дія правових гарантії спрямована передусім на забезпечення конституційного ладу, верховенства права, конституції і закону, утвердження правопорядку, охорону прав та свобод людини і громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади і місцевого самоврядування. Правові гарантії можуть бути матеріальними (нормативні приписи, що визначають умови реалізації прав та свобод), ідеальними (презумпція невинуватості, юридичні фікції), процесуальними (інститути нагляду, касації, процедура припинення і припинення повноважень суддів), техніко-юридичними (конструкції цивільно-правових позовів, договорів) [8, с. 141].

Натомість, В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко і М.І. Сірий уточнюють, що правові гарантії – це закріплені нормами межі прав, у тому числі шляхом конкретизації свобод та обов'язків громадянина; юридичні факти, з якими пов'язана їх реалізація; процесуальні форми здійснення прав; засоби примусу та стимулювання (заохочення) правомірної реалізації прав і свобод людини [9, с.40].

В.Й. Пашинський вважає, що юридичні (правові) гарантії – це надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони і захисту конституційних прав і свобод громадян [10, с. 81].

Враховуючи викладене, правові гарантії забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій – це визначені Конституцією та законодавством України умови, засоби та принципи, існування яких забезпечує реалізацію та захист прав поліцейських в рамках процедури отримання статусу учасника бойових дій.

Першою гарантією можна виокремити конституційне закріплення обов'язку держави захищати соціальні права правоохоронців, що у тому числі стосується питання отримання статусу УБД. Так, згідно статті 46 Конституції України від 28.06.1996 №254к/96-ВР всі громадяни України мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Водночас, згідно статті 17 захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей [11].

Наступними є гарантії, які визначено Законом України «Про ста-

тус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 №3551-ХІІ та підзаконними актами в даній сфері. Відповідно до Закону учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. До цієї групи осіб відносяться: а) особи, які у складі груп піротехнічних робіт (груп розмінування) залучалися до безпосереднього виконання завдань щодо розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на території України, та особи, які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних і нейтральних водах у воєнний і повоєнний час; б) військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Дер-

жавної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, особи, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [12].

Процедурно-правові гарантії отримання УБД уточнено в постанові КМУ від 20.08.2014 №413, яка затверджує Порядок, що визначає процедуру надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпе-

ки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України [13].

Окрім визначеного, ряд спеціальних гранатній окреслено Законом України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII, яким встановлено умови участі поліцейських у заходах та операціях, що надають підстави для отримання ними статусу УБД. Згідно із Законом, НПУ – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Поліція відповідно до покладених на неї завдань: 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміні-

стративні правопорушення; 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події і таке інше [14].

Натомість, відповідно до статті 24 Закону у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять до системи поліції, відповідно до законодавства України беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. Під час дії воєнного стану поліція особливого призначення в ході відсічі збройної агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим з керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України [14].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, правові гарантії забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій варто розуміти як визначені Конституцією та законодавством України умови, засоби та принципи, існування яких забезпечує реалізацію та захист прав поліцейських в рамках процедури отримання статусу учасника бойових дій.

У сучасних умовах розвитку національного законодавства право-

ві гарантії забезпечення прав поліцейських в аспекті отримання правового статусу учасника бойових дій включають в себе: 1) Конституційні гарантії забезпечення державою соціального захисту поліцейських, як представників правоохоронного сектору; 2) поширення на працівників НПУ положень Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 №3551-ХІІ де визначено зміст статусу УБД, а також юридичні засади його отримання; 3) процедурно-правові гарантії отримання статусу УБД уніфіковані Постановою КМУ «Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» від 20.08.2014 №413; 4) спеціальні відомчі гарантії, які покладають на поліцію додаткові повноваження реалізація яких дає підстави для отримання поліцейськими статусу УБД.

Реалізація цих гарантій має важливе значення у системі соціального забезпечення працівників НПУ, а їх розвиток й удосконалення мають стати одним з пріоритетів соціальної політики держави у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Білодід І. К. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. 700 с.
2. Юридичний словник. за ред.: Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. Київ : ГУРЕ, 1983. 375 с.
3. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
4. Пунтус Д. А. До питання правових гарантій працівників при масовому вивільненні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. №3(90). С.203–210.
5. Горян Е. В. Органи місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України : дис... канд. юрид. наук. : 12.00.02. Київ. 2005. 216 с.
6. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : автореф... дис.. канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ, 2008. 30 с.
7. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : дис.. канд. юрид. наук. : 12.00.01. Київ, 2008. 192 с.
8. Юшко А. М. Переведення на іншу роботу : дис... канд. юрид. наук. : 12.00.05. Харків, 2002. 188 с.
9. Погорілко В. Ф. Права і свободи людини і громадянина в Україні. В. Ф. Погорілко, В. В. Головченко, М. І. Сірий ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К. : Ін Юре, 1997. 52 с.
10. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис...канд. юрид. наук. :12.00.02. Київ, 2007. 201 с.
11. Конституція України : Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст. 2598.
12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон від 22.10.1993 №3551-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.
13. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 №413. *Офіційний вісник України*. 2014. №73. Ст.2068.
14. Про Національну поліцію: закон від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №40-41. Ст.379.

Siroto Olexandr, PhD, Doctoral Candidate at the Department of Postgraduate (Adjunct) and Doctoral Studies of Kharkiv National University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-4818-385X

Legal Guarantees for Ensuring the Rights of Police Officers in Terms of Obtaining the Legal Status of a Participant in Hostilities

The general etymological and legal approach to the definition of the term "guarantees" is established. A detailed analysis of the scientific literature is

conducted and the main scientific approaches to the content and essence of legal guarantees are identified. Attention is drawn to the existing classifications of legal guarantees. A new, author's definition of legal guarantees for ensuring the rights of police officers in terms of obtaining the legal status of a participant in hostilities is presented. It is proposed that legal guarantees for ensuring the rights of police officers in terms of obtaining the legal status of a participant in hostilities are understood as the conditions, means and principles defined by the Constitution and legislation of Ukraine, the existence of which ensures the implementation and protection of the rights of police officers within the framework of the procedure for obtaining the status of a participant in hostilities.

It is stated that these guarantees in the modern conditions of development of national legislation include four key groups of measures, conditions and principles for obtaining the status of a UBD. In particular, it is indicated that legal guarantees for ensuring the rights of police officers in terms of obtaining the legal status of a participant in hostilities in the modern conditions of development of national legislation include: 1) constitutional guarantees; 2) extension to employees of the National Police of the provisions of the special Law of Ukraine dated 22.10.1993 No. 3551-XII; 3) procedural and legal guarantees for obtaining the status of a UBD are unified; 4) special departmental guarantees. Each classification type of guarantees is analyzed.

Keywords: *combatant; combatant status; procedure for obtaining combatant status; National Police of Ukraine; legal guarantees; guarantees for obtaining combatant status.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.16
УДК 342.95

*Трунілін М. О.,
аспірант кафедри галузевого права
та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних
відносин ЗВО «Відкритий
міжнародний університет розвитку
людини «Україна»
ORCID: 0009-0007-5956-9874*

СТАНОВЛЕННЯ І ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ (МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ)

У статті досліджується питання стрімкого розвитку технологій та архітектура побудови системи захисту персональних даних (міжнародні аспекти) у законодавстві Європейського Союзу (далі – ЄС). Розглянуто історію розвитку інформаційних ресурсів та змін у правовому регулюванні відносин між країнами учасниками міжнародних конвенцій, трансформацію інформації про людину в окрему галузь персональних даних, яка у сучасних умовах набуває ще найбільшу цінність, потребує надійного захисту та окремої уваги при удосконаленні архітектури її правового регулювання.

У статті проаналізовано, що технологічні дослідження та відкриття, а також історичні зміни норм міжнародного права у сфері захисту персональних даних, дали підґрунтя для розвитку та удосконалення національних законодавств у цій сфері у окремих країнах ЄС, а напрацювання кейсів судової практики Європейського суду по правам людини та Суду справедливості Європейського союзу, довели висновок авторів, що у Європейській економічній зоні (скорочено - ЄЕЗ) динамічно зростає тенденція до накладення штрафів за порушення вимог Загального регламенту про захист даних (англ. General Data Protection Regulation (скорочено – GDPR)).

У міжнародних конвенціях, що діють на даний час, зокрема у GDPR, визначаються основоположні принципи, яких дотримуються країни-учасники при прийнятті своїх локальних законодавчих актів, тому що розвиток та зміни у технологіях автоматизованої обробки персональних даних відбувається занадто швидко.

Запровадження у деяких країнах ЄС прозорих механізмів регулювання та контролю у системі захисту персональних даних: від фундаменту – наглядового органу, до даху - контролера даних, у взаємозв'язку з якісною цеглою – професійними фаховими спеціалістами із захисту даних, «створили якісний архітектурний об'єкт», де розмежовуються та захищаються права суб'єктів персональних даних, права та обов'язки органів адміністрування, контролерів, володільців та розпорядників персональних даних. Вивчення досвіду таких країн, їх законодавства у цій сфері та практичних рекомендацій його за-

стосування, може значно скоротити час у процесі гармонізації законодавства України з GDPR.

У статті використані історичний, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання.

Автори роблять висновок, що в сучасних умовах зростання кількості воєнних конфліктів у світі, стало очевидним, що сфера захисту персональних даних стала надзвичайно важливою складовою питання національної безпеки будь-якої країни світу.

За результатами проведеного дослідження запропоновано удосконалення архітектури національного законодавства країни у сфері персональних даних та їх захисту згідно міжнародних конвенцій ЄС, європейського курсу розвитку України.

Ключові слова: технологічні процеси, історія архітектури, міжнародні конвенції ЄС, персональні дані, захист персональних даних, ідентифікація осіб, передання даних, міжнародний ринок праці, ринок ІТ.

Постановка проблеми. У сучасному світі майже кожна людина користується електронними пристроями, стикаючись з постійним оновленням їх технічних, технологічних та програмних продуктів, файлів. Зазвичай це супроводжується повідомленнями про оновлення політики конфіденційності, та/або згодою на використання «Cookie» (наприклад, на платформі <https://meta.ua/uk/about/privacy-policy/>) де було зазначено: «Ми та наші партнери (868 ІАВ партнери, 309 Google партнери) зберігаємо та/або отримуємо доступ до інформації на пристрої, який ви використовуєте, наприклад унікальних ідентифікаторів у файлах cookie для обробки ваших персональних даних.».

Усьому причина, необхідність приведення та дотримання законодавства про захист персональних даних, зокрема РЕГЛАМЕНТ Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви

95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) (англ. General Data Protection Regulation) від 27 квітня 2016 року (далі – GDPR або Регламент) [1].

Регламент це результат трансформації та удосконалення законодавства ЄС у сфері захисту фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних та вільним рухом таких даних. Регламент було ухвалено на заміну Директиви 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних» від 24.10.1995 р. (далі - Директива) [2].

Сучасні провідні юристи практики GDPR та захисту персональних даних О. Колченогова та О. Слободянюк охарактеризували відмінності GDPR та Директиви так: «На відміну від GDPR, Директивою було встановлено право кожного з 28 членів ЄС ухвалити й адаптувати законодавство відповідно до потреб своїх громадян. Натомість Регламент вимагає його повного ухвалення усіма 28 країнами без будь-якої свободи дій. Тоб-

то GDPR вимагає від усіх 28 країн ЄС відповідати положенням Регламенту. Директиву було скасовано через те, що її положення не охоплювали того, як дані потрібно зберігати, збирати й передавати в сьогоdnішніх реаліях цифрової епохи. Як і багато інших нормативно-правових актів, ці нормативні акти не встигають за темпами технологічного прогресу.» [3].

На відміну від технологій кінця ХХ століття, на сьогодні, фактично персоналізація (електронна ідентифікація) вже відбувається завдяки застосуванню сукупності новітніх технологій розпізнання індивідуальних ознак персональних речей, належних персонально особі електронних пристроїв та персональних даних, при цьому деякі з яких ще не визначено законодавством, як окремі об'єкти персональних даних громадян (посмішка губ, роги́виця ока, голос та ін.).

Дослідження історичних аспектів побудови та формування міжнародної системи охорони персональних даних у ХХ-ХХІ столітті є предметом досліджень багатьох науковців та є важливими для аналізу сучасного стану архітектури законодавства щодо передачі, обробки і захисту персоніфікованих даних фізичних осіб.

В сучасних умовах зростання кількості воєнних конфліктів у світі, стало очевидним, що сфера захисту персональних даних є надзвичайно важливою складовою питання національної безпеки будь-якої країни світу у цьому столітті, а отже існує необхідність постійного удосконалення та гармонізації національного законодавства кожної окремої країни ЄС з міжнародними конвенціями, зокрема з GDPR.

Українське законодавство, яке ґрунтується на нині скасованій Директиві, значно відстає від сучасних тенденцій у регулюванні захисту даних.

Тому, зміна архітектури та гармонізація національного законодавства країни з міжнародними нормами GDPR є нагальною потребою в Україні, є актуальним завданням для багатьох країн ЄС та світу, можливість у майбутньому уникнути накладання штрафів за порушення GDPR, становить не лише науковий інтерес, а й практичний сенс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказаним питанням у тій чи іншій мірі приділяли увагу О. Тимошенко, М. Бем, І. Городиський, Г. Саттон, О. Родіоненко, І. Сопілко, К. Врублевська-Місюна, В. Тичина, В. Брижко, М. Різак, Р. Стефанчук, А. Авраменко та багато ін. Разом із цим, зважаючи на велику кількість нормативно-правових актів та їх розбіжностей у визначенні понятійно-категоріального апарату, механізмів застосування стандартів захисту інформації про особу, велике коло питань у цій сфері відносин на сьогодні є не вирішеними, у зв'язку із чим актуальним є їх розгляд, дослідження та систематизація.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності таких понять, як «інформація про особу», «персональні дані», «ідентифікація», «персоналізація», аналіз дії у часі та прийняття нових міжнародних норм у сфері захисту, обробки та передання персональних даних про фізичну особу та забезпечення захисту прав людини, аналіз змін у часі вимог міжнародного законодавства та повноважень національних наглядових органів, судових справ щодо практи-

чних кейсів, виявлення динаміки, сутності та специфіки сучасного правового регулювання у галузі захисту персональних даних, зокрема GDPR.

Виклад основного матеріалу.

Формування системи охорони персональних даних бере свій початок із середини ХХ ст. Так, Загальна декларація про права людини 1948 р. у ст. 12 закріпила захист персональної інформації як невід'ємного права людини на захист особистого життя, у свою чергу, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1953 р. у ст. 8 зазначила, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Наразі, беручи до уваги стрімкі процеси глобалізації, розвиток високих технологій, та як наслідок появи нової форми міжнародного тероризму – кібертероризму, суспільство потребує формування нових підходів та визначення нових стандартів сучасної системи персональних даних. [4]

Серед нормативно-правових актів європейської системи законодавств, що регулюють питання пов'язані із захистом персональних даних необхідно виокремити наступні: Конвенція Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28.01.1981 р. (далі – Конвенція № 108); Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних від 08.11.2001 р.; Директива 97/66/ЄС «Про обробку персональних даних і захист прав осіб у телекомунікаційному просторі» від 15.12.1997 р. та ін. [4]

Конвенція № 108 Ради Європи передбачає дуже важливий момент,

згідно з яким збирання, накопичення, зберігання і поширення персональних даних може здійснюватися лише з дозволу особи, дані про яку обробляються. Крім того, на думку Сопілко І. М., позитивним моментом даного акту є його спрямованість на об'єднання країн світу для визначення основних вимог до передачі індивідуальної інформації про людину у всесвітньому електронному просторі, тобто створення ряду процедур і правил, які стають обов'язковими при обробці персональних даних та відповідно забезпечує захист від їх порушень [5; с. 72].

Врублевська-Місюна К. М., Тичина В. П. у статті «Міжнародно-правові стандарти захисту інформації про особу», зазначили що Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27.04.2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних (GDPR), що прийшов на заміну рамкової Директиви про захист персональних даних 95/46/ЄС від 1995 р. (Директива) став одним з найбільш жорстких та довгоочікуваних нормативно-правових актів у сфері захисту приватності особи за останні 20 років. Прийняття вказаного документу викликало неабиякий інтерес та обговорення у суспільстві, адже він встановлює більш сувору відповідальність за порушення у сфері дотримання законності обробки персональних даних та орієнтує на необхідність запровадження якомога більшого обсягу персональних даних, що підлягають захисту.

GDPR визначає «персональні дані як будь-яку інформацію, що стосується фізичної особи, яку ідентифіковано чи можна ідентифікувати

(«суб'єкт даних»); фізична особа, яку можна ідентифікувати, є такою особою, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, за такими ідентифікаторами як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місце перебування, онлайн-ідентифікатор або за одним чи декількома факторами, що є визначальними для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної сутності такої фізичної особи. [4]

Окрім того, GDPR встановлює нові європейські стандарти, серед яких можна виокремити наступні:

1) щодо територіальної сфери застосування. На відміну від положень Директиви, положення якої стосувались тільки суб'єктів, що перебувають в інших країнах, Правила GDPR відповідно до ст. 3 застосовують також до суб'єктів, що знаходяться в інших країнах світу. Разом з тим, кожен хто перебуває на території Європейського Союзу автоматично отримує право на захист своїх даних по GDPR;

2) щодо отримання згоди. п. 2 ст. 7 визначає, що якщо суб'єкт даних надає згоду в контексті письмової декларації, що також стосується інших питань, запит на надання згоди необхідно подавати у формі, що чітко відрізняється від інших питань, у зрозумілій та доступній формі, з використанням чітких і простих формулювань. Будь-яка частина такої декларації, що становить порушення цього Регламенту, не є зобов'язальною. Тобто, відтепер запит на отримання згоди на передавання персональних даних має бути чіткий за змістом та доступним для розуміння кожного;

3) щодо прав суб'єктів даних. У цьому аспекті GDPR значно розширив

права тих осіб, чиї дані обробляються, що детально визначено у ст. 13-22. Відповідно до вказаних положень за суб'єктом закріплено право отримувати інформацію щодо особи та контактних даних контролера; цілі опрацювання, для досягнення яких призначено персональні дані; інформацію щодо періоду зберігання персональних даних; право на запит від контролера щодо доступу до персональних даних та її виправлення, стирання, обмеження опрацювання щодо суб'єкта даних тощо. Таким чином, можна зробити висновок, що основою концепції згоди на обробку даних є те, що вона має бути вільною та існування реальної можливості її вільного відкликання;

4) п. 85 Преамбули Регламенту встановлює, що як тільки контролеру стає відомо про порушення захисту персональних даних, він повинен повідомити наглядовий орган про порушення захисту персональних даних без неналежної затримки та, за можливості, не пізніше ніж за 72 годин після того, як йому стало про це відомо, за винятком якщо контролер може довести, згідно з принципом підзвітності, що порушення захисту персональних даних мало ймовірно створить ризик для прав і свобод фізичних осіб;

5) щодо відповідальності. Відповідно до статті 83 Регламенту за порушення положень Регламенту сума штрафу може становити до 4% річного обороту або до 20000000 євро. Окрім зазначених вище пунктів, новели стосуються питань пов'язаних з питаннями політики конфіденційності, оцінкою ризиків, встановлення відповідальних осіб. [4].

Сучасні провідні юристи практики GDPR та захисту персональних

даних О. Колченогова та О. Слободянюк, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини в питаннях захисту персональних даних дослідили декілька цікавих прикладів застосування санкцій наглядовим органом Польщі до порушників GDPR є ситуація з компанією "Bisnode", яка надає рішення з цифрового бізнесу, маркетингу та кредитної інформації, з головним офісом у Стокгольмі. Навесні 2019 року польський орган із захисту даних призначив свій перший штраф для цієї фірми в розмірі 220 тисяч євро за невиконання її зобов'язань щодо прав суб'єкта даних, передбачених ст. 14 GDPR. Справа в тому, що Bisnode збирала дані про осіб із відкритих джерел, не повідомляючи їх про мету та строк обробки. Наглядовий орган зобов'язав компанію зв'язатися з шістьма мільйонами людей, чия інформація компанія зберігає чи іншим чином обробляє, щоб виконати вимоги щодо інформаційного повідомлення згідно з Регламентом.

Свою чергою Bisnode аргументувала відмову тим, що вона не володіє електронними адресами більшості суб'єктів даних, а направляти поштою – це значні витрати для компанії. Зрештою за відмову виконати припис наглядового органу та, як наслідок, порушення Регламенту компанія дістала фінансове покарання [3].

Згадаємо, що 1 січня 2011 року набрав чинність Закон України «Про захист персональних даних» № 2297-VI від 1 червня 2010 року [6], який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'яз-

ку з обробкою персональних даних. Цей Закон ґрунтується на нині скасованій Директиві, тому не відповідає сучасному законодавству ЄС, зокрема GDPR.

Задля виконання умов Договору про Асоціацію України з ЄС щодо належного рівня захисту персональних даних, у Верховній Раді зареєстровані проекти Закону України "Про захист персональних даних" за номерами № 5628 від 02.06.2021 [7] та № 8153 від 25.10.2022 [8], а також проект Закону України «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації» № 6177 від 18.10.2021 [9], що розроблені відповідно до норм та вимог GDPR, для приведення у відповідність до стандартів ЄС, які до цього часу розглядаються у парламенті.

Протилежний позитивний приклад роботи наглядового органу Франції досліджував та аналізував Мирослав Хмарський, партнер юридичною фірми Avitar, зазначивши, що 16 листопада 2021 року французький наглядовий орган із захисту даних Франції (CNIL) опублікував практичне керівництво для спеціаліста із захисту даних (DPO). Керівництво надає додаткову інформацію та практичні рекомендації організаціям, що призначають DPO, стосовно вимог GDPR і Закону про захист даних Франції. [10]. Цей досвід цікавий тим, що справді незалежний спеціаліст із захисту даних (DPO), виконуючи свої обов'язки повинен звітувати керівництву організації, де DPO працює та відповідає за організацію роботи із захисту персональних даних, але DPO не несе відповідальності в разі недотримання Закону про захист даних, а відповідальність продовжує нести організація. DPO є

ключовою контактною особою для регулювального органу (CNIL) та суб'єктів даних. DPO може допомогти представникові організації відповісти на запитання, спираючись на свій досвід. Крім того, CNIL не відповідає на запити організацій, які не проконсультувалися зі своїм DPO щодо цього конкретного питання.

Висновки. На даний час всі країни ЄС, зобов'язані мати окремий незалежний наглядовий орган, який наділений функціями формування та реалізації внутрішньої державної політики країни в сфері захисту персональних даних, має повноваження контролю за дотриманням національного Закону про захист персональних даних та GDPR.

Кожний наглядовий орган повинен володіти компетенцією на території своєї держави-члена для реалізації повноважень та виконання завдань, покладених на нього згідно з Регламентом [Преамбула (122); 1].

Про необхідність утворення та функціонування нового органу – На-

ціональної комісії з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації, як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, було також визначено у законопроекті № 6177 [9].

Тому автори приходять до висновку, що архітектура законодавства України у сфері захисту персональних даних, доступу до них, їх передачі та обробки - не є структурованою в розумінні GDPR.

Національне правове регулювання країн-членів ЄС та України, повинно відповідати GDPR, враховувати досвід та судову практику, забезпечити дотримання предмету та цілей Регламенту, що установлює норми щодо захисту фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і норми про вільний рух персональних даних, а також захищає фундаментальні права і свободи фізичних осіб, зокрема їхнє право на захист персональних даних.

Список використаних джерел

1. Про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних : Регламент 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27.04.2016 р. (GDPR). *Офіційний вісник Європейського Союзу*, UA L 119/1, 04.05.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення 01.08.2025).
2. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних : Директива 95/46/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.10.1995 р. *Official Journal*, L 281, 23/11/1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242#Text (дата звернення 01.08.2025).
3. Колченогова О., Слободянюк О. Практика вирішення спорів щодо захисту даних у контексті GDPR (порівняльний аналіз). *Електронне видання Ліга:Закон, "Юрист & Закон"*. 2021. № 49. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/EA015304?land=UA&context=UA> (дата звернення 01.08.2025).
4. Врублевська-Місюна К. М., Тичина В. П. Міжнародно-правові стандарти захисту інформації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2022. № 74. Ч. 2. С. 149-154. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.58>
5. Сопілко І. М. Міжнародно-правовий досвід захисту персональних даних: напрямки вдосконалення для України. *Юридичний вісник*. 2014. №4 (33). С. 70-75.

6. Про захист персональних даних : Закон України VI від 1.06.2010 року № 2297-VI (з останніми змінами та доповненнями, станом на 15.02.2025). *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2010, № 34, ст. 481.

7. Про захист персональних даних : Проект Закону України від 07.06.2021 № 5628. URL: https://zakon-pro.ligazakon.net/document/JI05379I?ed=2021_06_02&land=UA&context=UA&an=3 (дата звернення 01.08.2025).

8. Про захист персональних даних : Проект Закону України від 25.10.2022 р. № 8153. URL: https://zakon-pro.ligazakon.net/document/JI08275I?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.30614719.1427238797.1754334496-769865409.1708683360&land=UA&context=UA&an=1 (дата звернення 01.08.2025).

9. Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації : Проект Закону України від 18.10.2021 № 6177. URL: https://zakon-pro.ligazakon.net/document/JI06201I?ed=2021_10_11&land=UA&context=UA&an=3 (дата звернення 01.08.2025).

10. Хмарський М. DPO: як упровадити цю функцію в Україні на основі європейського досвіду. Електронне видання Ліга:Закон, "Юрист & Закон". 2021. № 50. URL: <https://zakon-pro.ligazakon.net/document/EA015326?land=UA&context=UA> (дата звернення 01.08.2025).

Trunilin Mykhailo, *Postgraduate student of the Department of industry law and general legal disciplines, Institute of Law and Public Relations Open International University of Human Development "Ukraine"*
ORCID: 0009-0007-5956-9874

Establishment and Further Development of the System of Legislation in the Field of Personal Data Protection (International Aspects)

This article examines the rapid development of technology and the architecture of personal data protection systems (international aspects) in European Union (EU) legislation. It considers the history of the development of information resources and changes in the legal regulation of relations between countries participating in international conventions, the transformation of information about individuals into a separate field of personal data, which in modern conditions is becoming increasingly valuable, requires reliable protection, and deserves special attention in improving the architecture of its legal regulation.

The article analyzes how technological research and discoveries, as well as historical changes in international law norms in the field of personal data protection, have provided the basis for the development and improvement of national legislation in this area in individual EU countries. and the development of case law by the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union has led the authors to conclude that in the European Economic Area (abbreviated as EEA), there is a dynamically growing trend towards imposing fines for violations of the requirements of the General Data Protection Regulation (abbreviated as GDPR).

International conventions currently in force, in particular the GDPR, define the fundamental principles that participating countries adhere to when adopting their local legislation, because developments and changes in automated personal data processing technologies are happening too quickly.

The introduction of transparent regulatory and control mechanisms in the personal data protection system in some EU countries: from the foundation – the supervisory authority – to the roof – the data controller, in conjunction with high-quality bricks – professional data protection specialists – have created a high-quality architectural object where the rights of personal data subjects, the rights and obligations of administrative bodies, controllers, owners, and managers of personal data are delineated and protected. Studying the experience of such countries, their legislation in this area, and practical recommendations for its application can significantly reduce the time required to harmonize Ukrainian legislation with the GDPR.

The article uses historical, dialectical, systemic-structural, formal-logical, sociological, and comparative-legal methods of cognition.

The authors conclude that, given the current increase in the number of military conflicts around the world, it has become clear that personal data protection has become an extremely important component of national security for any country.

Based on the results of the study, it was proposed to improve the architecture of the country's national legislation in the field of personal data and their protection in accordance with EU international conventions and Ukraine's European development course.

Keywords: *technological processes, history of architecture, EU international conventions, personal data, personal data protection, identification of individuals, data transfer, international labor market, IT market.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.17
УДК 342.9

Філіпенко Н. Є.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-9469-3650

Спіцина Г. О.,
докторка юридичних наук, професорка,
перший заступник директора
Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
ORCID: 0000-0002-6677-6915

Лукашевич С. Ю.,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-8386-6237

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОБІГУ ЗБРОЇ ТА ПОВОДЖЕННЯ З НЕЮ

У дослідженні розглядаються міжнародні стандарти у сфері запобігання незаконному виготовленню, обігу та використанню вогнепальної зброї, зокрема положення Протоколу ООН проти незаконного обігу вогнепальної зброї, Договору про торгівлю зброєю (АТТ), Програми дій ООН щодо стрілецької та легкої зброї (UN PoA), а також Директиви (ЄС) 2021/555. Автори аналізують ключові механізми міжнародного контролю: маркування, реєстрацію, простежуваність, обмін інформацією, знищення нелегальної зброї та міжнародну співпрацю.

Особливу увагу приділено оцінці відповідності українського законодавства цим стандартам, а також визначенню прогалин у національній нормативно-правовій базі. Зокрема у статті проаналізовано проекту Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» № 5708 8 як спробу комплексного врегулювання цивільного обігу вогнепальної зброї в Україні. Обґрунтовано, що попри значний нормативний потенціал, його положення не повною мірою відповідають міжнародним стандартам у цій сфері, зокрема Протоколу ООН проти незаконного обігу вогнепальної зброї, Програмі дій ООН (UN PoA) та Директиві (ЄС) 2021/555.

У статті обґрунтовується необхідність імплементації міжнародних підходів у сфері запобігання незаконному виготовленню, обігу та використанню вогнепальної зброї до національного законодавства, зокрема в контексті післявоєнного врегулювання обігу зброї, посилення контролю та запобігання її незаконному використанню. Запропоновано низку рекомендацій щодо гармонізації українського законодавства з міжнародними зобов'язаннями, з урахуванням безпекових викликів, спричинених збройною агресією проти України, які є передумовою формування прозорої та безпечної системи контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї й важливим чинником європейської інтеграції України.

Ключові слова: міжнародні стандарти, незаконний обіг зброї, Протокол ООН, АТТ, UN PoA, Директива ЄС 2021/555, Україна, контроль за зброєю, гармонізація законодавства, безпека.

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України питання контролю над обігом зброї, боєприпасів та вибухових речовин набуває особливої ваги. Війна спричинила безпрецедентне зростання кількості одиниць зброї в обігу, зокрема внаслідок масового постачання озброєння для потреб оборони, що, своєю чергою, створює ризики витоку зброї до нелегального сектору. У цих умовах запобігання незаконному поводженню зі зброєю та її частинами стає не лише питанням кримінальної політики, а й елементом національної безпеки.

Особливу загрозу становить контрабанда зброї та її компонентів, яка може бути використана для терористичних актів, організованої злочинності або дестабілізації ситуації в окремих регіонах. Виявлення, попередження та криміналізація таких діянь потребують чіткої нормативної бази, ефективної міжвідомчої координації та адаптації національного законодавства до сучасних викликів.

Надзвичайно актуальним є вивчення міжнародних стандартів у

сфері запобігання незаконному обігу зброї, боєприпасів і вибухових речовин, зокрема положень Директиви (ЄС) 2021/555, Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, а також керівних принципів ОБСЄ. Гармонізація українського законодавства з цими документами є необхідною умовою для реалізації євроінтеграційного курсу держави, зокрема в межах виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В контексті дослідження міжнародних стандартів у сфері запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також гармонізації українського законодавства з європейськими підходами, варто зазначити, що окремі аспекти кримінологічного, кримінально-правового та безпекового регулювання обігу зброї вже стали предметом ґрунтовного аналізу вітчизняних науковців. Зокрема, вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних засад протидії незаконному обігу зброї зробили такі дослідники, як С. М. Буряк, А. П. Гетьман, І. В. Гловюк, В. В. Голіна, В. А. Журавель,

О. В. Капліна, І. В. Козаченко, О. І. Кучинська, О. М. Литвинов, М. І. Панова, В. І. Терентьев, В. П. Тихий, Н. Є. Філіпенко, В. Ю. Шепітько, І. В. Шмаров та інші. У їхніх працях розглядаються питання криміналізації незаконного обігу зброї, кваліфікації відповідних злочинів, кримінологічної характеристики суб'єктів таких правопорушень, а також проблеми ефективності кримінально-правових і превентивних механізмів.

До кола авторитетних зарубіжних фахівців, чиї дослідження суттєво вплинули на формування міжнародних стандартів у сфері контролю за обігом зброї, належать такі науковці, як Keith Krause, Nicolas Florquin, Eric Berman, Glenn McDonald, Brian Wood, Peter Batchelor, James Bevan, Pablo Dreyfus, Sarah Parker, Aaron Karp, Frank Slijper, Guy Lamb, та Holger Anders. Їхні праці охоплюють широкий спектр питань – від аналізу глобального ринку стрілецької зброї та боєприпасів до розробки індикаторів ризику, оцінки ефективності національних систем контролю, а також імплементації Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, Програми дій ООН щодо стрілецької зброї (UN PoA) та Директиви (ЄС) 2021/555.

У світлі євроінтеграційного курсу України, а також з огляду на безпекові виклики, спричинені повномасштабною війною, особливої актуальності набуває завдання адаптації національного законодавства до положень зазначених міжнародних документів. Такий вектор розвитку вимагає не лише оновлення правових норм, а й переосмислення ролі кримінального права, міжвідомчої координації та міжнародної співпраці у забезпеченні ефективно-

го контролю над обігом зброї, боєприпасів і вибухових речовин в умовах гібридних загроз.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародних стандартів у сфері запобігання незаконному поводженню зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, а також оцінка стану їх імплементації в українське законодавство з урахуванням безпекових викликів, спричинених збройною агресією РФ та євроінтеграційним курсом України.

Виклад основного матеріалу. Держава як гарант прав і свобод людини, зобов'язана забезпечувати ефективну охорону природних і невід'ємних прав кожного громадянина, зокрема права на життя, особисту безпеку, тілесну недоторканність і захист від насильства. Ці права мають найвищу юридичну силу, закріплену в Конституції України (статті 3, 27, 28) [1], а також у міжнародних актах, ратифікованих Україною, зокрема Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції з прав людини тощо. Однак, попри формальне закріплення цих прав у законодавстві, на практиці вони не завжди забезпечуються належним чином. Існуючі правові механізми, зокрема інститути поліції, суду, системи охорони правопорядку, часто виявляються неефективними або надто повільними в реагуванні на реальні загрози життю та безпеці громадян. Як зазначають фахівці, «це особливо відчутно в умовах зростання рівня злочинності, поширення незаконного обігу зброї, вибухових пристроїв та речовин, організованої злочинності, домашнього насиль-

ства, де держава не завжди здатна забезпечити захист» [2, С. 28]. Крім того, в умовах війни, коли мільйони громадян опинилися в ситуації прямої загрози життю, а правоохоронна система зосереджена на воєнних завданнях, питання особистої безпеки набуває особливої гостроти. У таких обставинах громадяни часто залишаються сам на сам із небезпекою, не маючи реальних інструментів для самозахисту, навіть у стані крайньої необхідності.

Це свідчить про те, що формального закріплення прав недостатньо – держава має створити дієві, доступні та передбачувані механізми реалізації цих прав. Одним із таких механізмів є законодавче врегулювання права на володіння і використання вогнепальної зброї для самозахисту, що дозволить громадянам ефективно захищати себе та інших у ситуаціях, коли державна допомога є недоступною або несвоєчасною.

Сучасні виклики, зокрема зростання рівня злочинності, наслідки війни, а також загрози, пов'язані з організованими злочинними угрупованнями, вимагають від держави переосмислення підходів до гарантування права на самозахист. Одним із ключових кроків у цьому напрямі є ухвалення спеціального закону, який би комплексно врегулював питання реалізації громадянами права на активний особистий захист свого життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб у стані крайньої необхідності – зокрема, із застосуванням вогнепальної зброї.

Такий закон має не лише деталізувати умови, межі та процедури законного використання зброї для самозахисту, а й привести чинне нормативне регулювання у сфері

обігу зброї у відповідність до положень Конституції України, міжнародних стандартів у сфері прав людини та практики усталених демократій.

Водночас важливо враховувати, що вогнепальна зброя є об'єктом приватної власності, на який поширюється особливий правовий режим. Відповідно до принципу правової визначеності, регулювання обігу такої зброї, умов її набуття, зберігання, використання та вилучення має здійснюватися виключно на рівні закону – з чітким визначенням прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів.

Вогнепальна зброя, за умови належного правового регулювання та контролю, є одним із найефективніших інструментів реалізації громадянами свого конституційного права на самозахист. Водночас, упродовж тридцяти років незалежності питання цивільного обігу вогнепальної зброї залишалося поза межами системного законодавчого врегулювання. Відсутність спеціального закону призвела до правової невизначеності, фрагментарного регулювання через підзаконні акти МВС, а також до зростання тіньового обігу зброї.

Проекту Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» № 5708 [3], зареєстрований у Верховній Раді у 2021 році, є черговою спробою створити повноцінну законодавчу рамку для цивільного обігу вогнепальної зброї. Його мета – визначити правові підстави для набуття, зберігання, використання та обігу зброї громадянами України, а також забезпечити баланс між правом на самозахист і обов'язком держави гарантувати громадську безпеку.

Історично в Україні неодноразово ініціювалися законодавчі спроби легалізувати цивільну вогнепальну зброю. Ще у 2008, 2015 та 2017 роках до парламенту вносилися відповідні законопроекти, однак жоден із них не був ухвалений. Причинами були як політична нестабільність, так і відсутність суспільного консенсусу щодо доцільності легалізації зброї. Проте повномасштабна війна, розв'язана росією у 2022 році, докорінно змінила безпечний ландшафт країни.

Мільйони громадян стали свідками або учасниками бойових дій, отримали досвід поводження зі зброєю, а також усвідомили вразливість перед зовнішніми та внутрішніми загрозами. У цих умовах питання законного володіння зброєю для самозахисту набуло особливої актуальності. Водночас, післявоєнний період супроводжується ризиками неконтрольованого обігу зброї, контрабанди, зростання злочинності, що вимагає створення ефективної системи обліку, контролю та відповідальності.

Законопроект №5708 передбачає: створення Єдиного державного реєстру зброї; запровадження обов'язкового маркування та простежуваності кожної одиниці; встановлення чітких критеріїв доброчесності для власників; регламентацію умов зберігання, використання, передачі та знищення зброї; криміналізацію незаконного обігу частин, компонентів і боєприпасів; врегулювання транзиту, реекспорту та міжнародного обміну інформацією.

Окрему увагу приділено гармонізації його положень з міжнародними стандартами – Протоколом ООН проти незаконного обігу вогне-

пальної зброї (2001), Програмою дій ООН щодо стрілецької та легкої зброї (UN PoA), Директивою ЄС 2021/555, а також Договором про торгівлю зброєю (ATT). Це не лише підвищує ефективність державного контролю, а й сприяє виконанню зобов'язань України в межах євроінтеграційного курсу. ці документи становлять основу сучасної системи міжнародного контролю над обігом зброї та визначають орієнтири для держав, які прагнуть гармонізувати своє законодавство з міжнародними стандартами, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів. Україна, як держава, що перебуває в умовах збройного конфлікту та водночас активно просувається шляхом європейської інтеграції, має особливу потребу в ефективному впровадженні положень зазначених документів у національну правову систему.

Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Firearms Protocol, 2001) [4] є *першим і досі єдиним* універсальним міжнародно-правовим документом, що встановлює обов'язкові стандарти для держав у сфері контролю за вогнепальною зброєю. Він доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та тлумачиться виключно в її контексті. Протокол спрямований на: запобігання незаконному виготовленню та обігу зброї; сприяння міжнародній співпраці; гармонізацію національного законодавства; забезпечення простежуваності зброї.

Україна підписала Протокол у 2002 році, але досі його не ратифікувала. Це створює низку викликів: відсутність єдиного реєстру зброї; нерегульованість обігу частин і компонентів зброї; нестача уніфікованих стандартів маркування та простежуваності; обмеженість міжнародного обміну інформацією. У контексті війни та євроінтеграції ратифікація Протоколу є критично важливою для гармонізації законодавства, зміцнення контролю над зброєю та протидії її контрабанді.

Наступним документом, що має ключове значення для характеристики міжнародних стандартів у сфері запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, є Програма дій ООН щодо запобігання, боротьби та викорінення незаконного обігу стрілецької зброї у всіх його аспектах (UN PoA, 2001) [5].

Програма дій ООН щодо запобігання, боротьби та викорінення незаконного обігу стрілецької зброї у всіх її аспектах (далі – Програма) була ухвалена на Конференції ООН у липні 2001 року (A/CONF.192/15) є глобальним політичним зобов'язанням, що визначає рамки для національних, регіональних і міжнародних заходів у сфері контролю над стрілецькою зброєю. Вона не є юридично обов'язковою, але має значний вплив на формування політик і законодавства в державах-учасниках, зокрема в Україні.

Після 2022 року Україна здійснила низку важливих кроків у напрямі реалізації положень Програми дій ООН щодо запобігання, боротьби та викорінення незаконного обігу стрілецької зброї, зокрема в частині зміцнення прикордонного

контролю та протидії контрабанді зброї. На законодавчому та інституційному рівні було внесено зміни до низки нормативно-правових актів, зокрема законів «Про Національну поліцію», «Про прикордонну службу» та «Про боротьбу з тероризмом», що розширили повноваження силових структур у сфері виявлення та вилучення незаконної зброї. Державна прикордонна служба України (ДПСУ) отримала додаткові повноваження з контролю за переміщенням озброєння, особливо в зонах бойових дій та на деокупованих територіях.

Україна активізувала міжнародне співробітництво: налагоджено обмін інформацією та спільні операції з EUROPOL, FRONTEX, INTERPOL, а також з прикордонними а також з прикордонними службами Польщі, Словаччини, Румунії та Молдови. У 2023 році було проведено спільні операції з виявлення каналів контрабанди зброї, зокрема в межах ініціативи EMPACT (European Multidisciplinary Platform Against Criminal Threats). Україна бере участь у регіональних звітах щодо виконання Програми дій ООН (UN PoA) та отримує технічну допомогу в межах проєктів SEESAC та UNDP.

Директива (ЄС) 2021/555 про контроль за придбанням та володінням вогнепальною зброєю [6] є базовим нормативним актом, що встановлює мінімальні стандарти для контролю за придбанням і володінням вогнепальною зброєю в ЄС, і слугує орієнтиром для гармонізації українського законодавства у сфері обігу зброї.

Директива (ЄС) 2021/555 Європейського Парламенту та Ради від 24 березня 2021 року – це кодифікована версія Директиви Ради

91/477/ЄЕС про контроль за придбанням та володінням вогнепальною зброєю, яка була істотно переглянута після серії терактів у Парижі, Копенгагені та Брюсселі у 2015–2016 роках [7]. Ці події виявили серйозні прогалини в системі контролю за обігом зброї в межах Європейського Союзу, зокрема щодо простежуваності, доступу до напівавтоматичної зброї та обміну інформацією між державами-членами. У відповідь ЄС посилив вимоги до цивільного обігу зброї, що й було закріплено в оновленій редакції Директиви. Документ встановлює мінімальні стандарти для національного законодавства країн-членів ЄС у таких ключових сферах: придбання, зберігання, реєстрація, маркування, переміщення та контроль за вогнепальною зброєю, що перебуває у цивільному обігу [6].

Висновки. Підсумовуючи викладене хочемо підкреслити, що законопроект № 5708 має потенціал стати системним рамковим актом, який уперше на рівні закону врегулює цивільний обіг вогнепальної зброї в Україні. Його ухвалення може закласти підґрунтя для створення прозорої, контрольованої та безпечної системи володіння зброєю, що відповідатиме як національним потребам, так і міжнародним зобов'язанням України.

Водночас без урахування ключових міжнародних стандартів – зокрема Протоколу ООН проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї (2001), Програми дій ООН щодо стрілецької та легкої зброї (UN PoA, 2001), а також Директиви (ЄС) 2021/555 – законопроект ризикує залишитися фрагментарним, декларативним і малоефективним у

практичному застосуванні. Його положення потребують суттєвого доопрацювання для забезпечення повноцінної імплементації міжнародних норм, уніфікації процедур та інтеграції в європейську систему контролю за обігом зброї.

Вдосконалення законопроекту має ґрунтуватися на таких ключових принципах:

Прозорість і підзвітність: забезпечення відкритого доступу до узагальненої інформації про обіг зброї, регулярної звітності державних органів перед суспільством і міжнародними партнерами (зокрема, через щорічні звіти до UNODA), а також чіткого розмежування повноважень і відповідальності.

Єдиний реєстр зброї: закріплення в законі вимоги щодо створення електронного реєстру з повним функціоналом, доступного для правоохоронних органів, із можливістю інтеграції з іншими державними реєстрами (наприклад, психіатричних обліків, судимостей, боргів тощо).

Маркування та простежуваність: запровадження обов'язкового унікального маркування всіх основних частин зброї та створення цифрової системи простежуваності, яка фіксує повний життєвий цикл кожної одиниці – від виробництва до утилізації – з можливістю міжвідомчого та міжнародного обміну даними.

Превентивний контроль:

- встановлення чітких критеріїв доброчесності для власників зброї, включно з перевіркою на наявність судимостей, участі в організованих злочинних угрупованнях, фактів домашнього насильства;

- запровадження періодичного перегляду дозволів (наприклад, кожні п'ять років);

- деталізація технічних вимог до зберігання зброї (сейфи, сигналізація, окреме зберігання боєприпасів) та передбачення механізмів перевірки умов зберігання.

Міжнародна сумісність: гармонізація термінології, процедур і технічних стандартів із нормами ЄС та ООН, включно з класифікацією зброї, маркуванням, зберіганням, транскордонним обігом і міжнародною співпрацею.

Контроль за транскордонним обігом: врегулювання процедур тимчасового ввезення/вивезення зброї (наприклад, для спортивних змагань чи полювання), а також запровадження дозвільної системи для цивільного переміщення зброї через державний кордон.

Захист прав людини та громадської безпеки: забезпечення балансу між правом громадян на володіння зброєю та обов'язком держави гарантувати безпеку суспільства, запобігати збройному насильству, незаконному обігу та зловживанням.

Гармонізація із зазначеними міжнародними документами не лише підвищить ефективність державного контролю за обігом зброї, а й сприятиме: поступовій євроінтеграції України у сфері безпеки та правопорядку; зміцненню довіри громадян до державних інституцій через прозорі та справедливі процедури; профілактиці збройного насильства в умовах післявоєнного відновлення;

підвищенню міжнародної репутації України як відповідального суб'єкта глобальної безпеки.

Законопроект № 5708 є важливим кроком до впорядкування обігу цивільної зброї в Україні, однак у чинній редакції він не забезпечує повної відповідності міжнародним стандартам. Для ефективної гармонізації з Протоколом про зброю, Програмою дій ООН та Директивою ЄС 2021/555 необхідно: запровадити чітку класифікацію зброї за європейською моделлю; розширити вимоги до маркування та простежуваності; забезпечити повну функціональність Єдиного реєстру зброї; встановити механізми перевірки доброчесності власників; деталізувати вимоги до зберігання та контролю; закріпити обов'язкову звітність і міжнародну співпрацю; забезпечити цифровізацію всіх процедур. Тільки за умови комплексного доопрацювання законопроекту №5708 Україна зможе створити ефективну, прозору та безпечну систему контролю за обігом вогнепальної зброї, що відповідатиме як національним потребам, так і міжнародним зобов'язанням.

Таким чином, законопроект №5708 має стати не лише внутрішнім регулятором, а й інструментом зовнішньої відповідальності та інтеграції. Його вдосконалення – це не лише юридичне завдання, а стратегічна інвестиція в безпечне, правове та європейське майбутнє України.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
2. Правові та організаційно-тактичні основи попередження і розкриття злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових речовин чи бойових припасів:

монографія / Антонов К. В., Діденко С. В., Філіпенко Н. Є. Херсон : Вид. Чуєв С. М., 2007. 188 с.

3. Про право на цивільну вогнепальну зброю : Проект Закону № 5708 від 25.06.2021 р. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/27190> (дата звернення: 15.11.2025).

4. Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime: adopted on 31 May 2001, New York // United Nations Treaty Series. Electronic resource. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XVIII-12-c&chapter=18&clang=_en (дата звернення: 15.11.2025).

5. United Nations. Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects: adopted at the United Nations Conference on the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, New York, 9–20 July 2001. – A/CONF.192/15. New York: United Nations, 2001. 15 p. URL: <https://www.un.org/disarmament/convarms/salw/> (дата звернення: 15.11.2025).

6. European Union. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24 March 2021 on control of the acquisition and possession of weapons (codification). Official Journal of the European Union, L 115, 6.4.2021, p. 1–39. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021L0555> (дата звернення: 15.11.2025).

7. Commission Implementing Directive (EU) 2019/68 of 16 January 2019 establishing technical specifications for the marking of firearms and their essential components under Council Directive 91/477/EEC on control of the acquisition and possession of weapons. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir_impl/2019/68/oj/eng (дата звернення: 15.11.2025).

Filipenko Nataliia, Doctor of Law, Professor, Professor at the Law Department of National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

ORCID: 0000-0001-9469-3650

Hanna Spitsyna, Doctor of Law, Professor, First Deputy Director at National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute"

ORCID: 0000-0002-6677-6915

Lukashevych Serhii, Candidate of Law Sciences (PhD in Law), Professor, Professor at the Law Department of National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

ORCID: 0000-0001-8386-6237

International Standards for Weapons trafficking and Handling

The study examines international standards in the field of preventing the illicit manufacturing, circulation and use of firearms, in particular the provisions of the UN Protocol against the Illicit Trafficking in Firearms, the Arms Trade Treaty (ATT), the UN Programme of Action on Small Arms and Light Weapons (UN PoA), as well as Directive (EU) 2021/555. The authors analyze the key mechanisms of interna-

tional control: marking, registration, traceability, information exchange, destruction of illegal weapons and international cooperation.

Particular attention is paid to assessing the compliance of Ukrainian legislation with these standards, as well as identifying gaps in the national regulatory framework. In particular, the article analyzes the draft Law of Ukraine "On the Right to Civilian Firearms" No. 5708 8 as an attempt to comprehensively regulate the civilian circulation of firearms in Ukraine. It is substantiated that, despite the significant regulatory potential, its provisions do not fully comply with international standards in this area, in particular the UN Protocol against the Illicit Trafficking of Firearms, the UN Programme of Action (UN PoA) and Directive (EU) 2021/555.

The article substantiates the need to implement international approaches in the field of preventing the illicit manufacture, circulation and use of firearms into national legislation, in particular in the context of the post-war regulation of the circulation of weapons, strengthening control and preventing their illicit use. A number of recommendations are proposed for harmonizing Ukrainian legislation with international obligations, taking into account the security challenges caused by armed aggression against Ukraine, which are a prerequisite for the formation of a transparent and safe system of control over the circulation of civilian firearms and an important factor in Ukraine's European integration.

Keywords: *international standards, illicit arms trafficking, UN Protocol, ATT, UN PoA, EU Directive 2021/555, Ukraine, arms control, harmonization of legislation, security.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.18
УДК 342.951

*Циркуленко С. С.,
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2945-9099*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз поняття та видів адміністративної діяльності патрульної поліції як ключового компонента реалізації правоохоронної функції держави. Визначено, що адміністративна діяльність патрульної поліції має системний характер і охоплює зовнішній (правоохоронний, забезпечувальний, юрисдикційний) та внутрішньоорганізаційний (управлінський, кадровий, регламентаційний) аспекти, що зумовлює її комплексність та багатовимірність. На основі узагальнення доктринальних підходів сформульовано авторське визначення адміністративної діяльності патрульної поліції як підзаконної виконавчо-розпорядчої діяльності, спрямованої на охорону прав і свобод людини, забезпечення публічної безпеки та правопорядку, запобігання й припинення правопорушень, забезпечення безпеки дорожнього руху, а також належну організацію роботи поліцейських підрозділів.

Надано класифікацію основних видів зовнішньої адміністративної діяльності патрульної поліції, серед яких: охорона прав і свобод людини, забезпечення публічної безпеки та порядку, реалізація заходів адміністративного примусу, адміністративно-юрисдикційна діяльність, надання допомоги громадянам. Особливу увагу приділено внутрішньоорганізаційній діяльності як необхідній умові ефективності зовнішніх правоохоронних заходів. Підкреслено роль нормативно-правового забезпечення, яке формує межі повноважень патрульної поліції та визначає стандарти правомірності, пропорційності і поваги до прав людини під час здійснення адміністративних заходів.

Результати дослідження дозволяють сформулювати цілісне уявлення про структурно-функціональний зміст адміністративної діяльності патрульної поліції, що має важливе значення для удосконалення правозастосовної практики та розвитку теорії сучасного адміністративного права.

Ключові слова: адміністративна діяльність, патрульна поліція, публічна безпека, правопорядок, адміністративно-юрисдикційна діяльність, адміністративний примус, внутрішньоорганізаційна діяльність, повноваження поліції, запобігання правопорушенням, охорона прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Державою та суспільством на патрульну поліцію, як на суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави,

покладено значний спектр завдань, основними серед яких є завдання у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, про-

тидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку; завдання у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; завдання у сфері надання допомоги особам, які потребують такої допомоги; здійснення превентивної (профілактичної) та інформаційно – аналітичної діяльності. Крім названого патрульна поліція виконує завдання у сфері взаємодії з населенням та іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, а також допоміжні завдання у кримінально – процесуальній та оперативно-розшуковій сфері.

У той же час науковий аналіз вищевказаних завдань та доробків вчених- адміністративістів дає підстави стверджувати, що ключовим напрямом функціонування патрульної поліції є її адміністративна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і доктринальних публікацій. Основні засади адміністративної діяльності правоохоронних органів, у тому числі і органів Національної поліції, у різні часи були предметом дослідження таких вчених як С. М. Гусаров, О. І. Безпалова, А. Т. Комзюк, О. А. Присяжнюк, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурєнко та інших. Незважаючи на достатню розробленість означеної теми, велика кількість спірних аспектів адміністративної діяльності безпосередньо патрульної поліції є недостатньо розробленими та досі залишаються у колі жвавої дискусії науковців.

Постановка завдання. Метою дослідження є науковий аналіз адміністративної діяльності як правової категорії, її юридична характеристика у призмі функціонування

патрульної поліції, а також визначення відповідної класифікаційної піраміди видів адміністративної діяльності вказаного правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу.

Проблема визначення сутності адміністративної діяльності правоохоронних органів є досить розробленою у науковому полі, при цьому вчені єдині у висновку, що адміністративна правоохоронна діяльність вирізняється за обсягом і змістом виконуваних завдань відповідними органами та підрозділами вказаних органів.

Так, розмірковуючи над генезою адміністративної правоохоронної діяльності О. А. Присяжнюк зазначав, що за своєю сутністю – це специфічна виконавчо - розпорядча діяльність спеціально створених державних органів, їх апаратів, служб і підрозділів щодо організації та практичного здійснення завдань стосовно правоохорони в межах наданих їм повноважень на основі та для виконання законів й інших нормативно-правових актів [1, с. 189].

В свою чергу В. В. Конопльов, аналізуючи адміністративну правоохоронну діяльність, розглядав її як двокомпонентний процес – зовнішній та внутрішньоорганізаційний. Науковець зазначає, що зовнішня компонента означеного механізму уособлюється у врегульованій адміністративно-правовими нормами виконавчо-владній, розпорядницькій діяльності, яка спрямована на забезпечення виконання поставлених перед відповідними органами завдань щодо сприяння реалізації нормативно закріплених прав, сво-

бод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, їх охорону і захист, охорону громадського порядку й громадської безпеки, боротьбу з правопорушеннями тощо [2, с. 19]. Щодо внутрішнього напрямку цієї діяльності можна зауважити, що провідною її метою є упорядкування внутрішньосистемних відносин, які виникають із питань організації самої системи правоохоронних органів, забезпечення необхідних умов для її функціонування [1, с. 190].

Цікаву позицію у визначенні сутності адміністративної правоохоронної діяльності сформулювали П. М. Білий, І. П. Голосніченко та В. Д. Сущенко, які наголошували, що дефініція «адміністративна діяльність» охоплює виконавчо-розпорядчий характер, тому вдаліше було б назвати вказаний різновид діяльності не адміністративно-виконавчою, а правоохоронно-адміністративною. Це зумовлюється й тим, що основний зміст цієї діяльності зводиться до забезпечення функцій щодо охорони адміністративних правовідносин. І, незважаючи на те, що здійснюється правозастосовча діяльність, необхідно підкреслити, що її генеза полягає в обслуговувальному характері, вона виступає засобом забезпечення правоохоронної діяльності [3, с. 6].

Зауважимо, що більшість авторів розглядають адміністративну діяльність, все ж, у призмі поліцейстики, при цьому вона здійснюється в конкретних діях уповноважених на це суб'єктів, які знаходять своє вираження у певних формах реалізації. У юридичній літературі сформувався підхід до визначення форм управлінської діяльності як зовнішнього вираження конкретних

дій, що проводяться з метою практичного втілення поставлених завдань. З огляду на це, змістом кожної з форм діяльності поліції щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина буде сукупність однорідних, конкретних дій поліцейських, пов'язаних зі створенням найбільш оптимальних умов для використання людиною та громадянином своїх прав і свобод і їх належної охорони та захисту [4].

Звертає на себе увагу думка Р. В. Гречанюка, який вважає дещо некоректним безумовне віднесення категорії адміністративної діяльності до поліцейської, адже багато інших публічно-правових сфер наділені схожими ознаками, що свідчить про можливість екстраполяції змісту, ознак, процедур і самої теоретичної конструкції адміністративної діяльності на ці сфери. Автор наголошує, що адміністративна діяльність характеризує систему управлінських, а також похідних і суміжних із ними процедур, необхідних для якісного й ефективного внутрішньоорганізаційного упорядкування процесів персоналом, наділеного владними повноваженнями та компетенцією, спрямованих на реалізацію функцій, досягнення мети та завдань публічного адміністрування у певній сфері [5].

Враховуючи вказані вище наукові думки слід констатувати, що за своєю суттю адміністративна діяльність органів поліції – це задекларована адміністративно - правовими нормами специфічна, виконавчо-розпорядча, підзаконна, державно-владна діяльність з організації та здійснення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і по-

ряду. Метою означеної діяльності є: а) надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинам та іншим правопорушенням, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; б) впорядкування внутрішньосистемних поліцейських відносин та забезпечення чіткої організації і функціонування всієї системи підрозділів і служб Національної поліції України [6, с. 16].

Підтримаємо вчених, які основними ознаками адміністративної діяльності органів поліції, у тому числі і патрульної, виокремлюють наступне:

1) урегульованість цієї діяльності нормами адміністративного права. Предметом адміністративно – правового регулювання вказаних норм є суспільні відносини, пов'язані з функціонуванням органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів, уповноважених на здійснення функцій публічного управління. Ці норми права в переважній більшості мають імперативний характер;

2) державно-владний характер. Національна поліція реалізує надані їй повноваження як представник держави. Під час реалізації адміністративної діяльності, поліцейські уповноважені давати обов'язкові для виконання приписи, вказівки та застосовувати, за необхідності, примусові заходи вилучення, які надані державою;

3) організаційно-розпорядчий характер. Організаційна сутність адміністративної діяльності поліції - у спільній цілеспрямованій скоординованій діяльності уповноважених осіб органів поліції щодо вирішення завдань у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, а також функціонування системи органів поліції. Розпорядчий характер адміністративної діяльності полягає в тому, що уповноважені особи органів поліції мають право видавати обов'язкові для виконання підпорядкованими органами та підрозділами, а також фізичними та юридичними особами приписи, вказівки та розпорядження;

4) підзаконний характер. Національна поліція, реалізуючи надані їй повноваження, діє виключно на підставі та в рамках чинних законів та Конституції України. Усі форми та методи адміністративної діяльності органів поліції мають здійснюватися з урахуванням вимог чинного законодавства та відповідати йому;

5) соціальна спрямованість. Поліція, здійснюючи адміністративну діяльність, перш за все надає у визначених законом сферах поліцейські послуги та допомогу особам, які її потребують. Діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Крім того, планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад [7, с. 17].

У той же час В. М. Бесчасний видами адміністративної діяльності Національної поліції називає елементи, здійснення яких спрямоване на виконання конкретних завдань щодо упорядкування однорідних суспільних відносин, урегульованих окремими нормами адміністративного права і здійснюваних структурними підрозділами або окремими групами підрозділів.

За змістом адміністративну діяльність Національної поліції автор розподіляє на управлінську та юрисдикційну і зауважує, що управлінська адміністративна діяльність Національної поліції за обсягом повноважень і сферою впливу є ширшою за юрисдикційну. Вона пов'язана з організацією правоохоронної діяльності Національної поліції в цілому, тоді як юрисдикційна адміністративна діяльність Національної поліції стосується лише питань притягнення до адміністративної і дисциплінарної відповідальності, розгляду скарг громадян. [8, с. 10]

В свою чергу В. В. Сокурєнко зазначає, що адміністративна діяльність здійснюється за допомогою адміністративно-правових засобів і спрямована на охорону публічного порядку та забезпечення публічної безпеки, а також, на основі діючого законодавства, відносить до основних заходів щодо здійснення адміністративної діяльності органами Національної поліції України наступні:

- здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень;

- виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню адміністративних правопорушень, вжиття у

межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

- вжиття заходів з метою виявлення адміністративних правопорушень; припинення виявлених адміністративних правопорушень;

- вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

- здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

- у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечення їх виконання;

- доставлення у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

- вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

- регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

- видання відповідно до закону дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видання та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху;

- вжиття всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема

домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

- у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснення контролю за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

- вжиття заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї;

- здійснення контролю за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил і порядку зберігання та використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту й активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;

- вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб), а також вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю і здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснення приводу у виконавчому провадженні;

- здійснення розгляду звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Національної поліції, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління, тощо [7, с. 10].

Для ефективної реалізації адміністративної діяльності органами поліції, які і для будь-якого іншого виду державної діяльності, важливу роль відіграють принципи її реалізації, адже традиційно під ними закладені фундаментальні ідеї, доктринальні положення, якими відповідні суб'єкти керуються під час виконання службових обов'язків.

На сьогоднішній день на наукових юридичних просторах можна зустріти досить широкий спектр класифікацій принципів адміністративної діяльності Національної поліції, наприклад Д. С. Дронік у своєму дисертаційному дослідженні наводить класифікацію принципів адміністративної діяльності поліції деяких вчених, які пропонують наступний розподіл:

- за сферою правового регулювання, на яку поширюють вплив того чи іншого принципу діяльності; за характером нормативно-юридичного акта, у якому знайшов закріплення той чи інший принцип, за функціональним призначенням та об'єктом відображення; залежно від діалектичного виникнення; за способами правового впливу; залежно від системного обсягу правового впливу; за сферою, об'єктом правового впливу [9, с. 91; 10, с. 4];

- за спрямованістю дії та її впливу на ефективність діяльності; за ступенем деталізації принципів у

нормах чинних нормативно-правових актів [11; с. 132-133];

- на соціально-правові та організаційні [9, с. 91; 12, с. 293].

В свою чергу С. В. Чирик при класифікації принципів адміністративної діяльності патрульної поліції пропонує об'єднати їх за змістом і сферою поширення: загальноправові принципи – характерні для всіх галузей національного права, у т. ч. і адміністративного; міжгалузеві принципи – закріплені в нормах кількох галузей права, як правило, близьких за змістом; галузеві принципи – закріплені нормами лише адміністративного права [10, с. 20].

Підтримуючи в цілому вищевказану класифікацію деталізуємо, що до загальноправових принципів адміністративної діяльності патрульної поліції слід віднести принцип верховенства права; принцип законності; принцип рівності громадян перед законом; принцип поваги до прав і свобод людини; принцип гуманізму та справедливості; принцип відповідальності держави перед людиною тощо. При цьому до міжгалузевих та галузевих логічно вкладаються публічність, взаємодія з громадськістю, професіоналізм, політична нейтральність, пропорційність, оперативність реагування, субординація, підконтрольність, доцільність, превентивність, службова етика, заборона катувань; невідворотність дисциплінарної відповідальності тощо.

Аналізуючи систему правового регулювання адміністративної діяльності патрульної поліції слід констатувати, що вона має багаторівневу структуру.

На конституційному та законодавчому рівні правовою основою

виступають Конституція України; Закон України «Про Національну поліцію», Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП); Закон України «Про дорожній рух»; Закон України «Про звернення громадян»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

На підзаконному рівні важливу роль відіграють такі нормативно – правові акти як: наказ Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції» від 06.11.2015 № 73; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі» від 07.11.2015 № 1395; наказ МВС України «Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі» від 13.01.2020 № 13 тощо.

Важливим правовим підґрунтям реалізації адміністративної діяльності патрульної поліції є, також, міжнародні нормативно-правові акти, які ратифікувала Україна, зокрема, положення Європейської конвенції з прав людини (1950 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 р.), а також Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку (ООН, 1979 р.). Вказані документи засвідчують стандарти застосування сили, затримання осіб, дотримання принципу пропорційності та заборони катувань.

Як вже вище зазначалося, види та напрямки адміністративної діяльності поліції необхідно аналізувати у призмі її розшарування на внутрішньоорганізаційну та зовнішньоорганізаційну.

Внутрішньоорганізаційна діяльність органів поліції стосується регулювання внутрішньосистемних поліцейських відносин і забезпечення чіткої організації та функціонування всієї структури підрозділів і служб Національної поліції України, в тому числі і патрульної поліції. В її рамках реалізуються керівні дії, що направлені на якісний відбір та підготовку особового складу до виконання службових обов'язків, удосконалення їх діяльності, створення належних умов для виконання службових обов'язків та підвищення ефективності діяльності патрульної поліції. Як зазначає С. Чирик, ефективність зазначеної вище діяльності досягається дотриманням відповідних принципів: принципу законності у діяльності патрульної поліції, принципу професійної компетентності, принципу науковості, принципу соціального захисту працівників патрульної поліції, принципу прогнозування та плановості, структурно-організаційного принципу належної службової взаємодії [10].

Відзначимо, що внутрішня адміністративна діяльність патрульної поліції відіграє другорядну функцію та призначена забезпечити належну організацію функціонування внутрішньоорганізаційної системи органів та підрозділів вказаного суб'єкту Національної поліції для якісної та належної реалізації його основного виду діяльності – зовнішньої, у якій

згенеровано основні її завдання та функції, та яка поширюється на громадян та непідпорядковані органи й установи.

Розмірковуючи про значення зовнішньої адміністративної діяльності патрульної поліції, у нагоді станеться думка А. Т. Комзюка, який зазначав, що складна система вказаної діяльності правоохоронних органів реалізується у різних видах правозастосовних дій, а саме: правостановлюючих, правозабезпечувальних, правопримувальних та правовідновлювальних [13, с. 118].

З огляду на вказане та з урахуванням завдань патрульної поліції, які були проаналізовані у попередньому підрозділі, структурно до напрямів зовнішньої адміністративної діяльності патрульної поліції можна віднести наступні: 1) діяльність у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, профілактики та протидії правопорушень, забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) діяльність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; 3) діяльність у сфері надання допомоги особам, які потребують такої допомоги; 4) адміністративно – юрисдикційна діяльність.

Висновки. Проведений у статті науковий аналіз дає змогу констатувати, що адміністративна діяльність є ключовим напрямом функціонування патрульної поліції як суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави. Вказаний вид діяльності має дуальний характер – зовнішній та внутрішньоорганізаційний, що визначає її комплексність та системний вплив як на сферу публічної безпеки, так і на внутрішню ор-

ганізацію поліцейських підрозділів, що вивчаються.

Адміністративну діяльність патрульної поліції можна детермінувати як специфічну виконавчорозпорядчу, державно-владну та підзаконну діяльність, спрямовану на охорону прав і свобод людини, підтримання публічної безпеки, протидію правопорушенням та забезпечення належної організації функціонування органів і підрозділів патрульної поліції. Зміст вказаної діяльності реалізується через систему форм та методів, урегульованих адміністративно-правовими нормами та наповнених соціальною спрямованістю.

Система адміністративної діяльності патрульної поліції структурується за такими ключовими напрямками: охорона прав і свобод людини, забезпечення публічної безпеки і порядку, безпека дорожнього руху, надання допомоги особам у складних життєвих обставинах, адміністративно-юрисдикційна діяльність. При цьому внутрішньоорганізаційна діяльність вбачається хоч як і допоміжна, але необхідна умова ефективності зовнішньої діяльності, оскільки вона забезпечує належний кадровий, управлінський та організаційний потенціал патрульної поліції.

Список використаних джерел

Присяжнюк О. А. Адміністративно-правове регулювання дискреційних повноважень правоохоронних органів України. дис... док-ра юрид. наук. 12.00.07. Харків, 2025. 491 с.

2. Конопльов В. В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ : дис... д-ра юрид наук : 12.00.07. Харків, 2006. 414 с.

3. Білий П. М., Голосніченко І. П., Сущенко В. Д. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ та проблеми її правового регулювання. *Удосконалення правового регулювання адміністративної діяльності органів внутрішніх справ*. Київ: УАВС. 1995. С. 5–10.

4. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Основні форми та методи діяльності поліції у сфері забезпечення прав людини та громадянина України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 171–186.

5. Гречанюк Р. В. Адміністративна діяльність: Загальноконцептуальні аспекти розуміння. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 173–179.

6. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; [О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін.; передм. О. М. Бандурки]. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.

7. Адміністративна діяльність органів поліції України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В.В. Сокурєнка; [О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, В. А. Троян та ін.; передм. В. В. Сокурєнка]. Харків: ХНУВС, 2017. 432 с.

8. Адміністративна діяльність Національної поліції: загальна частина: навчальний посібник / [В. М. Бесчастний, О. М. Мердова, В. С. Тулінов та ін.]; за ред. В. М. Бесчастного. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. 188 с.

9. Дронік Д. С. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції в Україні. дис. док. ф-фії. 081. Право. Кропивницький. 2023. 241 с.

10. Чирик С. В. Принципи адміністративної діяльності патрульної поліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 22 с.

11. Скакун І. В. Принципи діяльності Національної поліції щодо протидії домашньому насильству. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 1 (26). Том 4. С. 131–134.

12. Шека Ю. Ю. До питання про класифікацію принципів адміністративної діяльності поліції України. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів в умовах воєнного стану: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції*. м. Харків, 22 черв. 2022 р. С. 492–495.

13. Комзюк А. Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 408 с.

Tsyrkulienko Sergii, *Postgraduate Researcher of Kharkiv National University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-2945-9099

Concept and Types of Administrative Activity of Patrol Police

The article provides a comprehensive scientific and theoretical analysis of the concept and types of administrative activity of the Patrol Police as a key component in the implementation of the state's law-enforcement function. It is determined that the administrative activity of the Patrol Police has a systemic nature and encompasses both external (law-enforcement, security, jurisdictional) and internal organizational (managerial, personnel-related, regulatory) dimensions, which determines its complexity and multidimensional character. Based on the generalization of doctrinal approaches, the author formulates a definition of the administrative activity of the Patrol Police as a subordinate executive-administrative activity aimed at protecting human rights and freedoms, ensuring public safety and order, preventing and stopping offences, ensuring road-traffic safety, and organizing the proper functioning of police units.

A classification of the main types of external administrative activity of the Patrol Police is provided, including the protection of human rights and freedoms, ensuring public safety and order, implementation of administrative coercive measures, administrative-jurisdictional procedures, and providing assistance to citizens. Particular attention is paid to internal organizational activity as an essential prerequisite for the effectiveness of external law-enforcement measures. The role of normative legal regulation is emphasized, as it defines the limits of police powers and establishes standards of legality, proportionality, and respect for human rights in the course of administrative actions.

The results of the study make it possible to form a coherent understanding of the structural and functional content of the administrative activity of the Patrol Police, which is significant for improving law-enforcement practice and advancing the theory of modern administrative law.

Keywords: *Patrol Police; administrative activity; public safety; public order; administrative coercion; administrative jurisdiction; internal organizational activity; police powers; prevention of offences; human rights protection.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.19

УДК 342.9:343.9:343.3:341.322.5(477)

*Гриценко Г. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри публічного та
приватного права Східноукраїнського
національного університету
імені Володимира Даля
ORCID: 0000-0001-6346-525X*

ПРОТИДІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА ТА ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ

У статті досліджено правові, організаційні та соціальні механізми запобігання домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правову базу, зокрема Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідні положення КУпАП (ст. 173²) та Кримінального кодексу (ст. 126¹), а також практику застосування термінових і обмежувальних приписів. Окреслено специфіку правозастосування під час повномасштабної війни, коли домашнє насильство ускладнюється наслідками воєнних злочинів, окупації та масових порушень прав людини.

Підкреслено, що ефективна протидія потребує не лише посилення відповідальності, а й міжвідомчої взаємодії поліції, прокуратури, соціальних служб, медичних установ і місцевого самоврядування. Визначено вплив війни на зростання домашнього насильства через посттравматичні розлади, економічні проблеми та переміщення населення. Запропоновано посилити координацію між органами влади, забезпечити підтримку притулків і кризових центрів, розвивати психологічні програми та цифрові інструменти повідомлення про насильство.

Наголошено на важливості практики ЄСПЛ (зокрема «Opuz v. Turkey» та «Levchuk v. Ukraine») для тлумачення обов'язків держави, а також на значущості імплементації Стамбульської конвенції для гармонізації законодавства з європейськими стандартами. Сформульовано пропозиції щодо посилення гарантій потерпілих, підвищення ефективності розслідування та розроблення післявоєнних програм реабілітації. Зазначено, що протидія домашньому насильству є важливою складовою національної безпеки та системи захисту прав людини в умовах війни й відновлення.

Ключові слова: воєнний стан, домашнє насильство; адміністративна відповідальність; кримінальна відповідальність; соціальний захист; збройний конфлікт; воєнні злочини; гендерна рівність; Стамбульська конвенція; права людини.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є серйозною соціальною проблемою, що потребує комплексної державної політики та активної взаємодії суспільства. Повномасштабна агресія проти України суттєво змінила підходи до захисту прав людини, підвищивши вразливість населення через психологічні травми, економічну нестабільність, переміщення та руйнування соціальної інфраструктури. У цих умовах домашнє насильство нерідко перетинається з воєнними злочинами — катуваннями, сексуальним насильством, жорстоким поводженням чи зловживанням владою, що потребує відповідної правової оцінки та належного захисту постраждалих.

Чинна нормативно-правова база, включно із Законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та кримінальними й адміністративними нормами, була орієнтована на мирний час і потребує адаптації до воєнних умов. Війна виявила недоліки у міжвідомчій координації, реагуванні на випадки насильства, роботі притулків і системі психологічної та правової підтримки, зокрема для військовослужбовців і їхніх сімей.

Особливо важливо дослідити взаємозв'язок між домашнім насильством і воєнними злочинами, що мають спільні соціально-психологічні чинники. Нестача наукових досліджень і аналізу практики ускладнює формування ефективної державної політики. Тому необхідне комплексне вивчення нормативної бази, особливостей її застосування та правового реагування в умовах збройного конфлікту — як передумова вдосконалення законодавства, його узгодження з міжнародними стандарта-

ми та створення дієвої системи підтримки постраждалих у період війни та відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які в тій чи іншій мірі зверталися до даної проблематики слід назвати С. М. Авраменко, Бисагу Ю. М., О. А. Канського, Л. В. Котову, С. С. Сороку, Г. В. Татаренко, та ін.

Постановка завдання. Проаналізувати сучасний стан правового регулювання, практику застосування та ефективність механізмів запобігання і протидії домашньому насильству в Україні в умовах воєнного стану та збройного конфлікту, виявити взаємозв'язок між проявами домашнього насильства й воєнними злочинами, визначити проблеми правозастосування і розробити пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини та гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. За оцінками Організації Об'єднаних Націй, понад 2,4 мільйона осіб в Україні – переважно жінки та дівчата – переживають або перебувають у зоні ризику гендерно зумовленого насильства й потребують підтримки [1]. Згідно з офіційною статистикою та аналітичними звітами, близько 76-80% постраждалих від домашнього насильства – жінки, а серед кривдників переважають чоловіки (близько 87-88%) [2]. Це свідчить, що домашнє насильство має чітко виражений гендерний характер і становить загрозу правам людини та громадській безпеці.

Особливо тривожним є те, що, за оцінками Програми розвитку ООН (UNDP) та правозахисних організацій, щороку внаслідок домашнього

насильства в Україні гине близько 600 жінок [3]. Ця невтішна статистика підкреслює суспільну небезпеку домашнього насильства та нагальну потребу в подальшому зміцненні системи захисту і профілактики цього явища.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» 2017 року визначає домашнє насильство як діяння чи бездіяльність фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру, вчинені в сім'ї або в межах близьких відносин, що призводять або можуть призвести до шкоди фізичному чи психічному здоров'ю, страждань або збитків постраждалій особі [4]. До форм домашнього насильства закон відносить: фізичне насильство (побиття, штовхання, спричинення тілесних ушкоджень тощо), психологічне насильство (приниження, образи, погрози, переслідування, залякування), економічне насильство (умисне позбавлення житла, їжі, грошей чи іншого майна, заборона працювати, фінансовий контроль) та сексуальне насильство (примушування до сексуальних дій, зґвалтування, будь-які сексуальні посягання щодо повнолітньої особи без її згоди) [4]. Важливо, що дитина, яка стала свідком насильства в сім'ї, за законом теж визнається постраждалою особою, навіть якщо стосовно неї прямо не застосовували силу [5]. Таким чином, українське законодавство зорієнтоване на широкий підхід до розуміння домашнього насильства як гендерно зумовленого явища, від якого страждають переважно жінки та діти, але жертвами можуть бути і чоловіки, особи похилого віку тощо.

Домашнє насильство є порушенням прав людини, що підриває

стабільність сім'ї та суспільства. Хоча тривалий час його сприймали як приватну сферу, з кінця XX століття проблема отримала міжнародне визнання як суспільно небезпечна. Україна пройшла шлях від ігнорування до формування правових механізмів протидії, особливо після масштабних законодавчих змін 2017 року.

Повномасштабна агресія РФ та запровадження воєнного стану загострили ризики: стрес, переміщення населення, економічна нестабільність, посттравматичні розлади у військових спричинили зростання випадків домашнього насильства. Паралельно держава фіксує та розслідує воєнні злочини, зокрема сексуальне насильство проти цивільних на окупованих територіях. Хоч такі діяння розглядаються окремо від домашнього насильства, загальний контекст війни вимагає не втрачати увагу до «тихого фронту» – насильства в українських сім'ях.

Державна політика протидії домашньому насильству в Україні оформилась на початку 2000-х років. Першим спеціальним актом був Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» 2001 року, який запровадив базові механізми реагування, зокрема поняття «насильство в сім'ї» та адміністративну відповідальність за нього. Відповідно, у 2003 році до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) було включено статтю 173², що встановлювала відповідальність за насильство в сім'ї (нині – «вчинення домашнього насильства») [6]. За статтею 173² КУпАП, вчинення домашнього насильства розглядається як умисне здійснення будь-яких дій або бездіяльності фізичного,

психологічного чи економічного характеру, що спричиняють шкоду фізичному або психічному здоров'ю потерпілої особи. До таких дій належать застосування насильства, яке не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи, переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, коштів чи іншого майна, на яке потерпіла особа має право.

Ключовим кроком у формуванні сучасної системи протидії домашньому насильству стало ухвалення наприкінці 2017 року комплексного пакета законодавчих актів – базового Закону № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4] та Закону України № 2227-VIII, яким внесено суттєві зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, закріпивши кримінальну відповідальність за домашнє насильство та запровадивши нові правові механізми захисту потерпілих [7]. Ці зміни набули чинності у січні 2019 року і передбачали довгоочікувану криміналізацію домашнього насильства. До Кримінального кодексу України було включено статтю 126¹ «Домашнє насильство», яка встановила кримінальну відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя, колишнього подружжя чи іншої особи, з якою винний перебуває або перебував у сімейних чи близьких відносинах. Такі дії, що призводять до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності чи істотного погіршення якості життя потерпілої особи, визнаються злочином проти особистої недоторканності та гідно-

сті людини. Санкція за цей злочин передбачає громадські роботи на строк від 150 до 240 годин, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до двох років.

Ключовою ознакою складу цього злочину є систематичність насильницьких дій, тобто вчинення не менше трьох актів насильства (фізичного, психологічного чи економічного) щодо тієї самої особи. Закон прямо визначає, що злочин вважається закінченим із моменту вчинення третього акту насильства, який спричинив хоча б один із зазначених у статті наслідків. Судова практика підтверджує, що для встановлення систематичності не обов'язково, щоб попередні два випадки були офіційно задокументовані або щоб за них уже наставала адміністративна відповідальність – достатньо наявності доказів повторюваності насильницької поведінки (свідчення потерпілих чи свідків, медичні довідки, висновки психологів, листування тощо). Таким чином, стаття 126¹ КК України є логічним продовженням адміністративних норм, зокрема статті 173² КУпАП, що передбачає відповідальність за одноразові прояви домашнього насильства. Якщо ж такі дії набувають систематичного характеру, вони кваліфікуються як кримінальний злочин. Така еволюція законодавства свідчить про прагнення держави посилити правовий захист жертв насильства, відмежувавши адміністративну відповідальність за поодинокі інциденти від кримінальної – за тривале, повторюване та небезпечне для життя і здоров'я людини насильство.

Раніше існувала хибна практика вимагати для порушення кримінальної справи наявності двох протоколів за ст. 173² КУпАП (за попередні епізоди), але Верховний Суд роз'яснив «міфічність» такої вимоги, наголосивши, що факт домашнього насильства доказывается всіма належними доказами, а не лише адміністративними протоколами [8]. Одночасно з упровадженням ст. 126¹ КК України було створено інші механізми захисту потерпілих та впливу на кривдників. Зокрема, у КК з'явилась стаття 91¹, що дозволяє суду при винесенні вироку за злочин, пов'язаний з домашнім насильством, застосувати до засудженого обмежувальні заходи на захист потерпілої особи. До таких заходів належать: заборона перебувати в місці спільного проживання з потерпілим, обмеження спілкування з дитиною, заборона наблизитися до певних місць або особи, направлення на проходження програми для кривдників тощо. Застосування обмежувальних заходів можливе на строк від 1 до 3 місяців з можливістю продовження до 12 місяців за рішенням суду. Особливу увагу привертає обов'язок проходження корекційної програми для кривдників, метою якої є виправлення агресивної поведінки. Судова практика вже напрацьовувала підходи до визначення строку проходження такої програми: Верховний Суд вказав, що мінімальний строк має відповідати вимогам Закону (не менше 3 місяців), оскільки коротший період не дозволяє охопити весь комплекс заходів програми. Таким чином, інститут корекційних програм запроваджений як додатковий спосіб запобігти рецидивам насильства через психологічну роботу з кривдником [9; 10].

Запровадження ст. 126¹ КК дозволило Україні виконати частину міжнародних зобов'язань у рамках підготовки до ратифікації Стамбульської конвенції. Криміналізація домашнього насильства була позитивно оцінена правозахисною спільнотою, хоча її реалізація висвітлює і нові виклики, зокрема доведення в суді факту систематичності та забезпечення балансу між реагуванням держави і правами сім'ї. За перші роки дії ст. 126¹ КК України суди напрацьовували прецеденти притягнення кривдників до відповідальності. У 2019 році, першому році дії статті 126¹ КК України, було зареєстровано 1 068 кримінальних проваджень за фактами домашнього насильства. У наступні роки кількість таких злочинів стабільно зростала: у 2020 році – 2213, у 2021 році – 2432. Водночас у 2022 році, через дестабілізуючий вплив повномасштабної війни, спостерігалось тимчасове зниження кількості зареєстрованих проваджень – до близько 1500. Проте вже у 2023 році цей показник знову зріс і становив 2705 кримінальних проваджень, що свідчить про відновлення правоохоронної активності у фіксації фактів систематичного насильства в сім'ях та підвищення суспільної чутливості до цієї проблеми [11].

У 2024 році кількість кримінальних проваджень за ст. 126¹ КК України продовжила зростати. За офіційними даними Офісу Генерального прокурора та аналітичних платформ, за 11 місяців 2024 року було відкрито 2777 кримінальних проваджень, а загалом за рік – 8185 кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством різних видів [11; 12]. За даними Національної поліції, приблизно 80 % таких справ

передаються до суду з обвинувальними актами, що свідчить про достатньо високий рівень документування та доказової бази. Окрім того, у 2024 році за статтею 173² КУпАП про адміністративну відповідальність за домашнє насильство було виявлено 149876 адміністративних правопорушень [13]. Така динаміка вказує на певну стабілізацію після воєнного спаду 2022 року та поступове відновлення системи реагування на випадки насильства в умовах воєнного стану.

Щодо 2025 року, наразі доступні лише часткові статистичні відомості. За перший квартал цього року в Україні зареєстровано 794 кримінальні провадження за статтею 126¹ КК України, а до поліції надійшло 32268 заяв і повідомлень про випадки домашнього насильства [13; 14]. Зменшення кількості звернень у 2025 році може пояснюватися одночасно кількома факторами: зниженням інтенсивності бойових дій на деяких територіях, релокацією значної частини населення, недостатнім доступом до служб допомоги у прифронтових регіонах та певною втомою суспільства від воєнного напруження. При цьому кількість адміністративних правопорушень за перші три місяці 2025 року склала 26076, що також менше порівняно з 41372 випадками за відповідний період 2024 року [15].

Загальна динаміка свідчить про те, що після початкового зниження у 2022 році правозастосовна практика за ст. 126¹ КК України поступово активізується. Це відображає не лише підвищення довіри громадян до правоохоронної системи, а й удосконалення міжвідомчої координації у сфері протидії домашньому

насильству, що залишається одним із найгостріших соціально-правових викликів сучасної України.

Закон № 2229-VIII заклав цілісну систему запобігання та протидії домашньому насильству, передбачивши не лише покарання для кривдників, але й низку захисних заходів для потерпілих. Ключовими інструментами негайного реагування є спеціальні приписи – термінові та обмежувальні. Терміновий заборонний припис є одним із ключових інструментів захисту потерпілих від домашнього насильства. Він виноситься працівниками Національної поліції у ситуаціях безпосередньої загрози життю чи здоров'ю потерпілої особи та діє строком до десяти діб. Припис може зобов'язати кривдника негайно залишити місце проживання сім'ї, заборонити наближатися до потерпілих, контактувати з ними або вчиняти інші дії, що створюють небезпеку.

Згідно з офіційними даними Національної поліції України, протягом 2022 року було винесено 43341 терміновий заборонний припис, а у 2023 році – вже 98947 приписів, що більш ніж удвічі перевищує показник попереднього року [16]. Ця тенденція свідчить як про посилення оперативного реагування правоохоронних органів, так і про зростання довіри громадян до системи захисту від домашнього насильства.

У 2024 році кількість таких приписів продовжила зростати, що підтверджується статистикою окремих підрозділів поліції. За повідомленнями Головного управління Національної поліції в Одеській області, лише за кілька місяців 2024 року в регіоні було винесено понад 380 термінових заборонних приписів [17].

Подібну активність демонструють і інші області: у Тернопільській області за перше півріччя 2024 року було видано 1244 приписи, тоді як загалом за цей період зафіксовано понад 3600 випадків домашнього насильства [18]. Такі регіональні приклади підтверджують посилення превентивних заходів та уваги поліції до проблеми.

Станом на перші чотири місяці 2025 року в Україні поліцейські внесли вже понад 27000 термінових заборонних приписів щодо кривдників [19]. Паралельно з цим, за перший квартал 2025 року було зареєстровано 32268 заяв і повідомлень про факти домашнього насильства, що майже удвічі менше порівняно з аналогічним періодом 2024 року, коли зафіксовано 55868 звернень [15]. Таке зниження може бути зумовлене як релокацією населення та зменшенням контактів у сімейному середовищі, так і покращенням профілактичної роботи правоохоронців. Проте стабільно високий рівень кількості термінових приписів підтверджує ефективність цього механізму як засобу швидкого реагування на загрозу життю та здоров'ю потерпілих.

Динаміка 2022–2025 років свідчить про посилення інституційних можливостей Національної поліції у сфері протидії домашньому насильству. Термінові заборонні приписи стали одним із ключових інструментів негайного захисту постраждалих, забезпечуючи оперативне втручання держави та превентивний вплив на кривдників.

Обмежувальний припис суду застосовується за заявою постраждалої особи і може діяти від 1 до 6 місяців (з можливим продовженням

до 12). Він передбачає заборону наближатися, контактувати чи розшукувати жертву, фактично виконуючи роль судового «захисного ордеру». Порушення вимог обох видів приписів тягне адміністративну відповідальність. Нерідко судові приписи діють паралельно з кримінальним провадженням, ізолюючи кривдника від постраждалої до ухвалення вироку. У першій справі щодо домашнього насильства проти України в ЄСПЛ – «Левчук проти України» (Levchuk v. Ukraine, 2020) – якраз розглядалося питання про виселення кривдника зі спільного житла [20]. Заявниця не могла домогтися виселення колишнього чоловіка з їхнього спільного житла, попри факти насильства. ЄСПЛ встановив, що національні органи не забезпечили їй ефективного захисту, відмовивши в обмежувальному приписі через формальне посилення на право власності чоловіка. Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, наголосивши, що безпека жертви може вимагати обмеження майнових прав кривдника. Це рішення стало поштовхом для вдосконалення українських процедур: у 2022–2023 роках уточнено порядок видачі обмежувальних приписів і розширено повноваження поліції щодо вилучення кривдника з житла навіть за його формального права власності.

Закон 2229-VIII передбачає систему соціальних та превентивних заходів: створення притулків для жертв насильства, кризових кімнат та консультативних служб. Мережа ще розвивається, але за підтримки донорів відкриваються притулки для жінок з дітьми, діють цілодобові гарячі лінії (наприклад, 116123). Омбудсман зазначив, що система виявилася не повністю готовою до викли-

ків війни: виникла потреба у притулках на деокупованих територіях, мобільних бригадах психологічної допомоги та кращій координації між поліцією, соціальними службами та громадами [21]. У 2022 р. запущено мобільний застосунок «Прихована кнопка SOS» для непомітного виклику поліції.

Окремо діє Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства, який веде МВС. Він фіксує звернення, приписів та результати розгляду справ, дозволяє відстежувати історію кривдника і потерпілої, а також координувати діяльність міжвідомчих суб'єктів, що реагують на насильство [22].

Паралельно із загальнодержавною базою даних, в окремих сферах, зокрема освітній, створюються внутрішні механізми обліку для виявлення та запобігання насильству. Так, відповідно до Порядку взаємодії суб'єктів, що реалізують заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 658 від 22 серпня 2018 р.), заклади освіти зобов'язані вести журнал реєстрації фактів виявлення (звернень) про випадки домашнього насильства або насильства за ознакою статі за встановленою формою (додаток 3).

Педагогічні працівники чи уповноважені особи мають фіксувати основні відомості (дату, особу, обставини) та протягом однієї доби повідомляти поліцію або службу у справах дітей про кожен виявлений випадок чи навіть підозру на насильство.

Такий подвійний облік - державний і локальний - створює єдину інформаційну екосистему реагування, забезпечує швидку взаємодію між

навчальним закладом, правоохоронними органами та соціальними службами, а також формує додатковий рівень захисту дітей і молоді в освітньому середовищі.

Таким чином, нині в Україні сформовано багаторівневу систему протидії домашньому насильству: від превентивної роботи та соціальних сервісів – до адміністративних стягнень і кримінального переслідування. Українське законодавство істотно зближене з європейськими стандартами, про що свідчить і ратифікація в 2022 році Стамбульської конвенції [23]. У цьому контексті логічним є перехід до міжнародного виміру проблеми, адже саме міжнародні стандарти задають рамку державним зобов'язанням і практикам захисту.

Домашнє насильство як явище привертає увагу міжнародного співтовариства з точки зору прав людини та гендерної рівності. Ще у 1993 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила Декларацію про ліквідацію насильства щодо жінок, де проголосила, що насильство в сім'ї є порушенням прав і основних свобод жінок [24]. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у Загальній рекомендації №19 (1992) вперше чітко визначив, що гендерне насильство (включно з домашнім) є формою дискримінації щодо жінок [25].

Ключовим міжнародним інструментом протидії домашньому насильству є Стамбульська конвенція (2011 р.), яка вперше встановила юридично зобов'язуючі норми криміналізації різних форм насильства (ст. 33–39) та зобов'язує держави забезпечити превенцію, підготовку фахівців, інфраструктуру допомоги та ефективне реагування на кожен

випадок. Україна підписала Конвенцію у 2011 р., але ратифікувала лише 20 червня 2022 р.; вона набула чинності 1 листопада 2022 р., а в 2022–2023 рр. ухвалено низку актів для імплементації та адаптації законодавства.

Війна потребує комплексного підходу: післявоєнні періоди супроводжуються зростанням насильства, тому вже зараз слід планувати програми психологічної адаптації ветеранів, навчання ненасильницькому вирішенню конфліктів, сімейне консультування та інші заходи первинної профілактики.

Зарубіжний досвід показує ефективні моделі: у США соціальні служби працюють із всією сім'єю, особливо якщо є діти-свідки насильства; створені спеціалізовані суди з питань домашнього насильства; широко застосовуються електронні браслети для контролю порушників охоронних ордерів. [27].

У Сполученому Королівстві діє так звана схема розкриття інформації про випадки домашнього насильства (*Domestic Violence Disclosure Scheme*), відома під неофіційною назвою «закон Клер» (*Clare's Law*) [28; 29]. Вона була запроваджена Міністерством внутрішніх справ Великої Британії у 2014 році після гучної справи Клер Вуд – жінки, яку вбив колишній партнер із попередніми судимостями за насильницькі злочини. Механізм передбачає, що будь-яка особа може звернутися до поліції з проханням дізнатися, чи має її партнер історію насильства (*Right to Ask*), або ж поліція може самостійно повідомити потенційну жертву про ризик (*Right to Know*). Ця процедура має на меті запобігти повторним актам насильства через своєчасне

інформування громадян. Схему офіційно впроваджено в Англії, Уельсі, Шотландії, а згодом адаптовано у Канаді та Австралії. В Україні подібний механізм міг би бути актуальним у контексті розвитку електронних реєстрів та відкритих даних.

Кілька країн ввели політику негайного вилучення кривдника з сім'ї на ранніх стадіях конфлікту. Наприклад, у Франції, Польщі, Великій Британії поліція має повноваження тимчасово затримати або виселити агресора після виклику на домашній конфлікт, щоб захистити жертву [30].

Потрібно забезпечити фінансування та кадрове укомплектування підрозділів поліції з протидії домашньому насильству (спеціальні мобільні групи «Поліна» обмежені). На державному рівні слід стимулювати відкриття нових шелтерів, особливо у сільській місцевості та малих містах, а також створювати програми підтримки внутрішньо переміщених жінок і дітей. Доступність психологічної допомоги має забезпечуватися через державні центри реабілітації у кожному регіоні.

Після війни очікується зростання насильства серед демобілізованих військових, постраждалих від окупації та осіб з інвалідністю. Тому вже зараз слід планувати програми соціально-психологічної адаптації ветеранів, навчання навичкам ненасильницького вирішення конфліктів та сімейні консультації. теж складова заходів запобігання домашньому насильству, хоч і непряма.

Висновки. Домашнє насильство не може бути виправдане ні в мирний час, ні під час війни, адже боротьба з ним є складовою захисту прав людини та утвердження верхо-

венства права. Навіть у період збройної агресії Україна повинна приділяти увагу внутрішнім загрозам безпеці громадян, оскільки подолання домашнього насильства є фундаментальною умовою формування стійкого суспільства, заснованого на гідності та рівності. Упродовж останніх років держава активно розвиває законодавчі та інституційні механізми протидії, поєднуючи міжнародні стандарти з національною практикою.

Важливим кроком стало набуття чинності Законом України № 3733-IX від 19 грудня 2024 року, який гармонізував адміністративне законодавство з положеннями Стамбульської конвенції та посилив превентивні інструменти. Це засвідчує прагнення держави не лише реагувати на насильство, а й створювати ефективні механізми його недопущення.

Україна поступово переходить до системної моделі протидії домашньому насильству, що передбачає чіткий розподіл відповідальності між органами влади, судами, місцевим самоврядуванням і громадянським суспільством. Ефективна боротьба з домашнім насильством є ключовою умовою утвердження прав людини та сталого розвитку демократичної держави. Подальший прогрес можливий за рахунок покращення взаємодії між правоохоронними органами та соціальними службами, підвищення довіри постраждалих до правосуддя та розвитку програм реабілітації.

Лише комплексний підхід – законодавчий, інституційний і просвітницький – здатний забезпечити реальне подолання домашнього насильства як загрози людській безпеці та гідності.

Список використаних джерел

1. UNFPA. Fueled by War: Women and Girls in Ukraine Face Rising Tide of Gender-Based Violence. 2024. URL: <https://eeca.unfpa.org/en/news/un-report-fueled-war-women-and-girls-ukraine-face-rising-tide-gender-based-violence> (дата звернення 23.10.2025).
2. OpenDataBot. Домашнє насильство в Україні: статистика 2024 року. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-elders> (дата звернення 23.10.2025).
3. RFE/RL. March in Dnipro Urges Ukrainian Women To Not Remain Silent On Domestic Violence. URL: <https://www.rferl.org/a/march-in-dnipro-urges-ukrainian-women-to-not-remain-silent-on-domestic-violence/30290165.html> (дата звернення 23.10.2025).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19> (дата звернення 23.10.2025).
5. Асоціація юридичних клінік України, «126-1 КК Домашнє насильство на практиці або чи є сенс потерпілому звертатись до правоохоронних органів?», 2021. URL: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-08-09-2021/> (дата звернення 23.10.2025).
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України №8073-X від 07.12.1984, із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n3530> (дата звернення 23.10.2025).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами:

Закон України від 06 груд. 2017 р. № 2227-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 36.

8. Гловюк І. Аналіз практики застосування та притягнення до відповідальності за домашнє насильство : Інтернет-стаття. 21.04.2023. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/analiz-praktiki-zastosuvannia-ta-pritiagnennia-do-vidpovidalnosti-za-domasnje-nasilstvo-irina-gloviuk> (дата звернення 23.10.2025).

9. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 07 серпня 2024 року у справі № 161/17404/23 (провадження № 51-2665км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120926147> (дата звернення 23.10.2025).

10. Гришанова Н. Домашнє насильство: Верховний Суд вказав на особливості визначення строку програми для кривдника. ЮРЛІГА. LIGA.net. 13 серп. 2024 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/229812_domashn-nasilstvo-verkhovniy-sud-vkazav-na-osoblivost-viznachennya-stroku-programi-dlya-krivdnika (дата звернення 23.10.2025).

11. Опендатабот. Домашнє насильство в Україні: статистика 2019-2024 рр. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-2023> (дата звернення 24.10.2025).

12. Укрінформ. В Україні за рік кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства зросла на 80% ОП. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3912612-v-ukraini-za-rik-kilkist-zareestrovanih-vipadkiv-domasnogo-nasilstva-zrosla-na-80-ogp.html> (дата звернення 24.10.2025).

13. Центр «Доступ до правди». Понад 102 тисячі осіб перебувають на обліку в Нацполіції за домашнє насильство. URL: <https://dostup.org.ua/news/publications/ponad-102-tysiachi-osib-perebuvauiut-na-obliku-v-natspolitsii-za-domashnie-nasylstvo> (дата звернення 24.10.2025).

14. УНН. Кількість випадків домашнього насильства в Україні зменшилася у першому кварталі 2025 року – прокуратура. URL: <https://unn.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-v-ukraini-zmenshylasia-u-pershomu-kvartali-2025-roku-prokuratura> (дата звернення 24.10.2025).

15. ZMINA. Цьогоріч в Україні майже вдвічі зменшилася кількість звернень до поліції щодо домашнього насильства (I квартал 2025). URL: <https://zmina.info/news/czogorich-v-ukrayini-majzhe-vdvichi-zmenshylasia-kilkist-zvernen-do-policziyi-shhodo-domashnogo-nasylstva> (дата звернення 24.10.2025).

16. Національна поліція України. Офіційна статистика щодо винесення термінових заборонних приписів у справах домашнього насильства (2022–2023 рр.). URL: <https://npu.gov.ua> (дата звернення 24.10.2025).

17. ГУНП в Одеській області. Не слід терпіти сімейних агресорів: у нас є достатньо важелів, аби захистити постраждалих – Олександр Мільчук. URL: <https://od.npu.gov.ua/news/ne-slid-terpity-simeinykh-ahresoriv-u-nas-ie-dostatno-vazheliv-aby-zakhystyty-postrazhdalykh-oleksandr-milchuk> (дата звернення 26.10.2025).

18. Teren. Поліція Тернопільщини зафіксувала понад 3600 випадків домашнього насильства з початку 2025 року, винесено 1244 термінові приписи. URL: https://teren.in.ua/news/policiya-ternopilshchini-zafiksuvala-ponad-3600-vipadkiv-domashnogo-nasilstva-z-pochatku-roku_410282.html (дата звернення 26.10.2025).

19. Департамент протидії домашньому насильству. За перші чотири місяці 2025 року поліцейські винесли понад 27 000 термінових заборонних приписів стосовно кривдників. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1008727871453850&id=100069499384559&set=a.391804426479534> (дата звернення 26.10.2025).

20. Levchuk v. Ukraine: рішення ЄСПЛ від 03.09.2020 (№17496/19), HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204618> (дата звернення 26.10.2025).

21. Лубінець Д. (Омбудсман). Щорічна доповідь про стан додержання прав і свобод людини в Україні за 2022 рік – Розділ 6 “Запобігання та протидія домашньому насильству. 2023. URL: https://ombudsman.gov.ua/images/videos/Dopovid_2022.pdf (дата звернення 26.10.2025).
22. Міністерство внутрішніх справ України. Нормативно-правові акти з питання запобігання та протидії домашньому насильству. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/protidia-domashnomu-nasyilstvu/normatyvno-pravovi-akty> (дата звернення 26.10.2025).
23. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція, 2011), ратифікована Законом України №0157-IX від 20.06.2022, чинна з 01.11.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11 (дата звернення 26.10.2025).
24. Декларація ООН про ліквідацію насильства щодо жінок, 20.12.1993. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml (дата звернення 26.10.2025).
25. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Загальна рекомендація № 19 (1992) «Насильство щодо жінок». Нью-Йорк: ООН, 1992. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/INT_CEDAW_GEC_3731_E.pdf (дата звернення 26.10.2025).
26. Хавронюк М. І. Світовий досвід протидії насильству в сім’ї та можливості його використання в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013, №1 (1). С. 298–347.
27. Дмитрашук О. С. Зарубіжний досвід запобігання домашньому насильству. *Юридична наука*. №1(103), 2020, С. 272–280. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.34
28. Home Office. *Domestic Violence Disclosure Scheme (Clare’s Law) Guidance*. – London: UK Home Office, 2016. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/domestic-violence-disclosure-scheme-pilot-guidance> (дата звернення 26.10.2025).
29. GOV.UK. *Domestic Violence Disclosure Scheme factsheet*. – London: UK Government, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/domestic-abuse-bill-2020-factsheets/domestic-violence-disclosure-scheme-factsheet> (дата звернення 26.10.2025).
30. Митник У. М. Кримінально-правова протидія домашньому насильству в окремих країнах Європейського Союзу. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 2019, Т. 3, с. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2019.3.83-87>

Hrytsenko Hryhorii, PhD in Law, Associate Professor of the Department of Public and Private Law Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6346-525X

Countering and Preventing Domestic Violence in the Context of Armed Conflict: Legislation, Practice, and its Connection with War Crimes

The article comprehensively examines the legal, organizational, and social mechanisms for preventing and combating domestic violence in Ukraine in the context of martial law and armed conflict. The analysis covers the current legal framework, including the Law of Ukraine «On Preventing and Combating Domestic Violence», the provisions of the Code of Administrative Offences (Article

173²) and the Criminal Code (Article 126¹), as well as the practice of applying urgent and restrictive injunctions. The study identifies specific features of law enforcement during the full-scale war, when domestic violence is intertwined with the consequences of war crimes, occupation, and mass violations of human rights. The research demonstrates that an effective system for combating violence requires not only strengthening criminal liability but also building a comprehensive interagency model of cooperation among the police, prosecution, social protection, healthcare, and local self-government bodies. The article substantiates that the war significantly affects the dynamics of domestic violence due to post-traumatic disorders, economic instability, and population displacement. It is recommended to improve interagency coordination mechanisms, enhance support for shelters and crisis centers, introduce programs for psychological rehabilitation of military personnel and victims, and expand digital tools for reporting violence. The study also defines the significance of the European Court of Human Rights' decisions (in particular, *Opuz v. Turkey* and *Levchuk v. Ukraine*) in interpreting state obligations in protecting victims. Implementing the Istanbul Convention is a systemic step toward aligning Ukrainian legislation with European standards. The paper formulates proposals for strengthening legal guarantees for victims, improving the effectiveness of criminal investigations, and developing post-war rehabilitation and social reintegration programs for individuals who have suffered from domestic violence or witnessed war crimes. Overall, the research demonstrates that combating domestic violence is an integral part of national security and the human rights protection system in times of war and post-war recovery.

Keywords: *martial law; domestic violence; administrative liability; criminal liability; social protection; armed conflict; war crimes; gender equality; Istanbul Convention; human rights.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.20
УДК 343.9

Распутній Д. О.,
здобувач вищої освіти третього
освітньо-наукового рівня (доктор
філософії з Права) Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний Інститут»
ORCID: 0000-0002-9911-6374

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПОВ'ЯЗАНИХ З УМИСНИМ ПОШКОДЖЕННЯМ ОБ'ЄКТІВ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

Наукова стаття присвячена дослідженню запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із пошкодженням об'єктів електроенергетики, що в сучасних умовах бойових дій та соціальних трансформацій набувають особливої актуальності. Стаття 194-1 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, підкреслюючи їх особливий правовий статус та значення для забезпечення енергетичної стійкості й безпеки держави.

Звернута увага, що кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за ст. 194-1 КК України, як наслідок спричиняють соціальну дестабілізацію шляхом створення загрози для життя і здоров'я населення, підвищують соціальну напруженість та підривають довіру громадян до державної влади. Загроза національній безпеці полягає у послабленні обороноздатності, економічної стабільності та енергетичної незалежності країни.

У статті висвітлено загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, суб'єкти реалізації політики, правові основи, заходи та проблеми реалізації загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у рамках дослідження як державних, так і регіональних програм забезпечення загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Спираючись на наукові праці провідних дослідників, у статті запропоновано та обґрунтовано поняття «запобігання» у відповідному контексті його застосування, а також висвітлено один із найактуальніших напрямів взаємодії та впливу суб'єктів запобігання в межах загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Викладені терміни, характеристики та детермінанти мають важливе значення в контексті підвищення ефективності заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з кримінальними правопорушеннями проти власності, тобто корисливими правопорушеннями, в приватному випа-

дку — тими, що кваліфікуються за ст. 194-1 КК України умисним пошкодженням об'єктів електроенергетики.

Наведені положення мають узагальнений і теоретичний характер. У практичному вимірі їх застосування потребує врахування часових і територіальних факторів, соціальних настроїв та особливостей формування населення конкретного регіону.

Ключові слова: кримінологія, об'єкти електроенергетики, суб'єкт, критична інфраструктура, протидія, запобігання, профілактика, загальносоціальні заходи.

Постановка проблеми. Проблематика загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням має важливе значення, адже саме на основі цих заходів формуються подальші кроки реагування на кримінальні правопорушення, які переходять до стадії задуму та реалізації.

Загальносоціальні заходи за своєю концепцією спрямовані на профілактичний вплив як на суспільство загалом, так і на окремих осіб. Вони формують умови, що впливають на суб'єктивну сторону особи — її світогляд, систему цінностей, соціальне середовище та підґрунтя, на якому розвивалася особистість. Усе це безпосередньо впливає на мотиви, наміри й способи реалізації певних бажань та дій, що, у свою чергу, визначають схильність до правомірної чи протиправної поведінки.

Більше того, суспільство є динамічним утворенням, яке змінюється з плином часу разом із соціальним контекстом свого існування. Відповідно, заходи загальносоціального запобігання мають підлягати постійному аналізу, оновленню та коригуванню з урахуванням сучасних соціально-економічних, політичних і культурних процесів. Лише за умови такого перманентного аналізу вони можуть залишатися

ефективним інструментом впливу на суспільну свідомість і поведінку громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії кримінальним правопорушенням знайшли висвітлення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Проблеми протидії злочинності та запобігання кримінальним правопорушенням неодноразово ставали предметом наукового дослідження О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, В. В. Голіни, І. М. Даньшина, О. М. Джузи, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, М. Л. Грібова, О. М. Костенко та інших. Їх наукові праці формують як теоретичну, так і практичну основу для розуміння зазначеної проблематики.

Постановка завдання. Метою статті є опис та обґрунтування ефективності загальносоціальних заходів протидії кримінальним правопорушенням, а також висвітлення основних засад їх реалізації та проблем запобігання кримінальним правопорушенням у контексті мінімізації криміногенних ризиків, пов'язаних з умисним пошкодженням об'єктів електроенергетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінологічна профілактика здійснюється у формі відомчих і міжвідомчих планів або

програм посилення запобігання кримінальним правопорушенням. У них передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, а також злочинності загалом, на певній території (державі, регіоні). Передбачені програмами заходи реалізуються за рахунок взаємодії й взаємоузгодженої діяльності окремих суб'єктів профілактики. Прикладами є Державна програма боротьби зі злочинністю, ухвалена Верховною Радою України 25 червня 1993 р., і затверджена Президентом України «Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки» [1, с. 368].

Безперечно, ефективність запобігання кримінальним правопорушенням залежить від узгодженості програми боротьби зі злочинністю з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку країни. Наприкінці 2009 року був підготовлений проєкт Закону України (далі – ЗУ) «Про профілактику правопорушень», а згодом – проєкт ЗУ «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні». Але жоден з них так і не був прийнятий [1, с. 368].

Досліджуючи питання запобігання кримінальним правопорушенням та кримінально-протиправним діям, Б. М. Головкін висловлював думку, що це система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, а також мають позитивний вплив на поведінку осіб, схильних до учинення кримінальних правопорушень. Метою запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення їх вчинення [2, с. 175].

З аналогічною думкою стосовно сутності протидії злочинності, у тому числі й кримінальним правопорушенням проти власності, висловлюють такі науковці, як О. М. Бандурка та О. М. Литвинов, які визначали протидію злочинності як особливо інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, що складається з різноманітної за формами діяльності відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних виявів до соціально толерантного рівня [3, с. 45].

Таким чином, ми підходимо до понять «запобігання» та «протидії», що в своєму контексті є синонімами. Таке положення речей підтверджено тезами В. Д. Пчолкіна, який стверджував, що більш загальне упереджувальне значення, яке виявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, мають терміни «попередження» та «запобігання», які є синонімами [4, с. 42].

Основними векторами заходів запобігання кримінальним правопорушенням на даний момент в кримінології виокремлюють загальносоціальне запобігання злочинності, спеціально-кримінологічну протидію, кримінально-юстиційну протидію.

Загальносоціальне запобігання кримінальним правопорушенням – це сукупність правових, економічних, соціальних та управлінських заходів, спрямованих на обмеження криміногенного потенціалу суспільства, зменшення розмірів фонових для злочинності явищ та усунення наслідків вчинення кримінальних правопорушень [5, с. 57].

В контексті дослідження загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним із діями, що кваліфікуються за ст. 194-1 КК України, ми можемо прийти до необхідності в дослідженні широких верств населення, економічного, політичного, ідеологічного та іншого роду чинників, що впливають на широкий загал.

Також необхідно визначити положення тих суб'єктів та нормативно-правових актів, що впливають на інтеграцію цих процесів та активну реалізацію політик, направлених на профілактику та запобігання, саме в рамках загальносоціальних заходів запобігання.

Так, на даний момент, правову основу заходів запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаних з пошкодженням об'єктів електроенергетики, складають: Закони України «Про національну безпеку України», «Про критичну інфраструктуру», «Про охоронну діяльність», «Про Національну поліцію», «Про місцеве самоврядування в Україні»; постанова Кабінету Міністрів України (далі – ПКМУ) «Про затвердження вимог щодо управління ризиками безпеки на об'єктах критичної інфраструктури I категорії критичності»; укази Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Стратегію розвитку оборонно-

промислового комплексу України», «Про Стратегію забезпечення державної безпеки».

На нашу думку, варто відзначити, що загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням формують базис для мінімізації виникнення кримінальних правопорушень як реакції на погіршення загальносоціальних умов, проте такі заходи формуються вже безпосередньо, виходячи зі статистики, наданої правоохоронними органами, на основі визначення й виокремлення ризиків, що провокують протиправну діяльність в соціумі, на основі вже виконаних спеціально-кримінологічних та кримінально-юстиційних заходів. Тобто є їх невід'ємною частиною, продовженням.

Також, в контексті кримінальних правопорушень проти об'єктів електроенергетики потрібно виокремити діяльність суб'єктів господарювання таких об'єктів на основі права власності або інших положень законодавства та нормативно правових актів, таких як ліцензійна господарська діяльність згідно з вимогами Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

На основі цього постає питання суб'єктів та об'єктів реалізації внутрішньої політики держави в рамках загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

При виокремленні питання суб'єктів, що реалізують загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням, держава як основний суб'єкт в рамках реалізації загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням У 2020 році прий-

няла «Стратегію національної безпеки України» з останніми змінами від 06.01.2025 р. [6; 7].

В контексті загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням держава свої дії визначає як запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до реагування на широкий спектр загроз. Що викладено в п. 47 розділу «Основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» [6; 7].

Суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням, за винятком держави та її інститутів, що належать до суб'єктів загальносоціальної профілактики, – громадські об'єднання, партії, профспілки, церква, суб'єкти господарювання, сім'я та ін.

До факторів, на які спрямовується вплив загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, тобто до об'єктів запобігання злочинності, належать різнопорядкові процеси та явища, що визначають загальний стан суспільства. Йдеться насамперед про економічні, політичні, психологічні та інші зовнішні чинники, які зумовлюють рівень і динаміку злочинності через вплив на морально-психологічний стан соціуму. Крім того, до об'єктів запобіжної діяльності можна віднести й поведінку окремих осіб, яка має відповідати нормам права та принципам соціальної взаємодії. При цьому характер такої діяльності може бути різноманітним – професійним, адміністративним, технологічним тощо.

Одне з важливих питань на цей момент, це те що в державі відсутня

єдина національна стратегія або закон про запобігання кримінальним правопорушенням, що є однією з головних причин, яка зумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні окремих видів кримінальних правопорушень на міжнародному, загальнодержавному та регіональному рівнях. Це підтверджується тим, що ПКМУ від 20 грудня 2006 р. № 1767 «Про затвердження Комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень на 2007-2009 роки» досі чинна, а зазначена постанова має на меті затвердження Комплексної програми профілактики кримінальних правопорушень. Більше того, спираючись на дослідження М. Г. Колодяжного, в багатьох, якщо не у всіх, розвинутих державах присутня стратегія та визначена політика загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням або їх профілактика. Натомість, в Україні держава регламентує такого роду речі лише в межах інших стратегічних документів [8].

Проте потрібно відзначити, що існує низка регіональних та відомчих планів, заходів та дій, спрямованих на протидію злочинності та модернізацію і адаптацію такого роду заходів. Прикладом цього можуть бути установче засідання міжвідомчої робочої групи МВС з розроблення та затвердження «Стратегії боротьби з організованою злочинністю на період 2026-2030 років» [9], «Комплексна регіональна Програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020-2025 роки» [10].

Тож, з огляду на вищевикладене, в Україні присутня певного роду

децентралізація з реалізації методик запобігання та профілактики, що, за своєю концепцією, є вірним рішенням. Адже кожна з областей, неоднорідна за своєю структурою: як інфраструктури, так й суб'єктів господарювання, так і складу населення за походженням, віросповіданням та фінансовим становищем.

Проте ми вимушені виокремити те положення, що все одно, повинен бути єдиний регламент загальних та основоположних дій, який виокремлює ті фактори та точки впливу, на які потрібно зосередити увагу в рамках профілактики кримінальних правопорушень та злочинності.

На нашу думку, з боку держави та законодавця для оптимізації роботи в напрямку загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням потрібно оновити законодавство, та звести дії визначені положеннями широкого спектру стратегій та законодавчих актів, в єдину структуру, яка б визначала межі та напрямки дії. Таким чином ми підходимо до проблеми правового аспекту загальносоціальних заходів запобігання кримінальних правопорушень.

Так, пріоритетами державної політики в цій галузі мають стати: дотримання та забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, дотримання принципів законності, гласності, науковості, демократизму. Якщо державними інституціями не дотримуються і не забезпечуються права, свободи та законні інтереси людини та громадянина, то у свідомості громадян утверджується думка проте, що можна порушувати права та свободи інших для задоволення своїх потреб. Відповідно, у населення прогресує певного роду правовий нігілізм.

З цього приводу коректним відзначити, що у відповідності з теорією, вперше сформульованою Джеймсом Вілсоном та Джорджем Келінгом, відомою як «Теорія розбитих вікон», згідно з якою нами запропоновано адаптацію поділу населення на три умовні групи за ступенем схильності до вчинення кримінального правопорушень. Населення умовно можливо поділити на три нерівнозначні групи, які мають різний ступінь схильності до вчинення кримінальних правопорушень: умовні 20 % – особи, схильні до вчинення кримінальних правопорушень за своєю сутністю; умовні 60 % – громадяни, які вагаються або намагаються уникати вчинення кримінальних правопорушень; умовні 20 % – особи, які не вчиняють кримінальних правопорушень за своєю сутністю.

Отже, можна дійти висновку, що коли держава та її інститути справно функціонують за умов відносно стабільної економічної ситуації, «ціна» вчинення кримінального правопорушення, а саме ризики та витрати, перевищує його потенційну вигоду. Таким чином, злочинність враховує цей фактор, і попит на вчинення таких кримінальних правопорушень падає. У відповідь на це вивільняються ресурси правоохоронних органів для ефективнішого виконання своїх зобов'язань.

Однак якщо в суспільстві відчувається дисбаланс, а держава не може забезпечити правопорядок, ці 60 % громадян схильються до світогляду тих 20 %, що схильні до кримінальних правопорушень. Через це підвищується загальна криміногенність, а «ціна» вчинення кримінального правопорушення знижується. Адже злочинність, особливо майнова, не вини-

кає випадково – їй потрібна інфраструктура, зокрема канали збуту. Відповідно, у такій ситуації реалізувати майно, здобуте протиправним шляхом, стає значно простіше.

Втім, слід розуміти, що у другому випадку держава не зможе стабілізувати ситуацію, вдаючись до надмірної криміналізації, що лише призведе до розсіювання зусиль правоохоронних органів та зростання корумпованості.

Цю ситуацію можна порівняти зі стисанням води в долоні: чим сильніше стискаєш, тим більше води витікає крізь пальці. Більше того, надмірна криміналізація лише підвищить напругу в суспільстві та спровокує опір.

Таким чином, роботу слід починати з поступового виведення з тіні осіб, задіяних у нелегальному збуті або закупівлі краденого. Слід застосовувати не стільки криміналізацію, скільки адміністративні методи, спрямовані на інтеграцію суб'єктів у легальний економічний обіг. За відсутності ринку збуту або завищеної ціни кримінального правопорушення, така злочинність або зникає, або трансформується.

Наступним аспектом загально-соціального запобігання кримінальним правопорушенням потрібно проводити соціальні реформи. Серед основних заходів соціального характеру, потрібно виокремити такі заходи, що спрямовані на створення сприятливих умов для всіх членів суспільства і зменшення впливу негативних явищ шляхом суспільної орієнтованості нормативних актів і законодавства, зменшення розшарування українського суспільства, підвищення рівня життя нижчих верств населення, поліп-

шення діяльності основних соціальних інститутів тощо.

Заходи щодо поліпшення суспільного та психічного стану певних категорій громадян, зокрема надання допомоги в лікуванні, працевлаштуванні, проживанні; психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам, безхатченкам та іншим.

Як приклад реалізації такої політики зі сторони приватних ініціатив, необхідно на нашу думку, виокремити соціальну діяльність компаній «ДТЕК» та «МЕТІНВЕСТ», котрі лише з офіційних новин та сторінок звітності, виділяють значні кошти та ресурс по інтеграції колишніх військовослужбовців, ветеранів, адаптує інфраструктуру та допомагає у відновленні.

З акцентом уваги на те, що у кожного такого ветерану є діти, батьки та інші родичі різного роду спорідненості, такі дії впливають не лише на інтеграцію та адаптацію однієї особи в систему. Такі дії тягнуть за собою збереження сім'ї та коректне виховання дітей. Відповідно в такому разі відбувається опосередкована культурно-виховна робота з населенням, що концептуально відповідає основним положенням загально-соціального запобігання кримінальним правопорушенням.

Щодо заходів профілактики кримінальних правопорушень безпосередньо на підприємствах, їх реалізація можлива не лише освітнім або матеріальним шляхом, а й через впровадження внутрішніх політик забезпечення безпеки. Проте вищеописані ініціативи стикаються з проблемами більш загального масштабу.

Принципи ринкової економіки, зазнавши деяких змін, призвели до

того, що наразі в Україні дедалі більшого розповсюдження набуває індивідуалізм громадян. Процес лібералізації призвів до того, що популярною стала байдужість до проблем суспільства, діяльності органів влади, державних інститутів. У системі установок міського населення домінують установки індивідуалізму (47%), конформізму (28%), відвертої асоціальності (28%) і думки про те, що «всі крадуть, то й мені можна» поділяють 37% населення. У поєднанні з недовірою до державної влади, ідеологічний вакуум заповнюється небажаним для суспільства змістом [11, с. 160]. Така ситуація зумовлюється також тим, що в момент здобуття незалежності, держава прийняла для себе концепцію відсутності ідеологічного підґрунтя, що зафіксовано положеннями ст. 15 Конституції України.

Для мінімізації факторів описаних вище пропонується формування колективізму, проте на нашу думку, такий підхід малоефективний. Однак ми можемо виокремити певного роду заходи держави з приводу єднання та колективізації суспільства в рамках історичного, патріотичного та культурного підґрунтя, прикладом таких заходів являють собою регіональні програми культурно-виховного характеру такі як Програма розвитку Українського козацтва в Дніпропетровській області на 2008–2025 роки [12].

Висновки. Загальносоціальні заходи запобігання варто поділити на п'ять основних груп, цілі яких пов'язані з усуненням чинників, що перешкоджають розвитку та розбудові держави та суспільства.

Головним напрямком категорії політичних заходів є забезпечення

стабільності державного управління у сфері економічної діяльності. Як нам вбачається, ефективність економічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням проти власності зросте лише в тому разі, якщо органами державної влади будуть реалізовані положення щодо забезпечення громадян робочими місцями, створення ефективної системи підготовки кадрів, надання сприяння у працевлаштуванні випускників закладів освіти та осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а також гарантування гідної оплати праці і недопущення перевищення показників рівня бідності понад максимально допустимі в суспільстві.

Нами вбачається також, що причинами злочинності у сфері власності є недоліки політичних впливів на ті чи інші сфери соціального життя, які породжують кримінальні тенденції.

У механізмі запобігання майновій злочинності важливе значення має рівень духовного розвитку та культури населення. Відповідно, держава та недержавні інститути зобов'язані здійснювати культурно-виховні заходи у напрямі формування ядра суспільної свідомості з урахуванням розуміння відмінностей культур і традицій тих національних груп, які входять до складу держави.

У висновку ми можемо констатувати, що в загальному вимірі держава дотримується основних положень загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, проте в рамках децентралізованої системи, що на нашу думку цілком коректно. Однак залишається відкритим питання реалізації зазначених політик та концепцій.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко С. В., Назаров О. М. Профілактичні заходи в системі запобігання кримінальним правопорушенням. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Частина 1. С. 367–375. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2025.2.30>
2. Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. DOI: <http://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків, 2011. 308 с.
4. Грібов М. Л., Черняк А. М. Протидія злочинності оперативними підрозділами правоохоронних органів: поняття та зміст. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 37–51.
5. Кримінологія: Методичні матеріали та завдання до практичних занять / Б. М. Головкін, О. В. Новіков, О. В. Таволжанський, К. Д. Кулик. Харків, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2021. 74 с.
6. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <http://president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 13.11.2025).
7. Про внесення змін до Стратегії національної безпеки України: Указ Президента України від 06.01.2025 р. № 16/2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/2025#Text> (дата звернення 13.11.2025).
8. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія. Харків : Право, 2018. 228 с.
9. МВС провело установче засідання міжвідомчої робочої групи з розроблення та затвердження Стратегії боротьби з організованою злочинністю на період 2026–2030 років : *веб-сайт* МВС. URL: <https://kg.npu.gov.ua/news/mvs-provelo-ustanovche-zasidannia-mizhvidomchoi-robochoi-hrupy-z-rozroblennia-ta-zatverdzhennia-strategii-borotby-z-orhanizovanoiu-zlochynnistiu-na-period-2026-2030-rokiv> (дата звернення 13.11.2025).
10. Комплексна регіональна Програма забезпечення публічної безпеки і порядку та протидії злочинності на території Харківської області на 2020–2025 роки : Харківська обласна рада. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/program/kompleksna-regionalna-programa-zabezpechennya-publichnoyi-bezpeky-i-poryadku-ta-protydiyi-zlochynnosti-na-terytoriyi-harkivskoyi-oblasti-na-2020-2023-roky/> (дата звернення 13.11.2025).
11. Чекан Н. В. Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються маргінальними групами в Україні : дис. ... д-ра філос. наук : 081 «Право». Київ, 2024. 318 с.
12. Про Програму розвитку Українського козацтва в Дніпропетровській області на 2008–2023 роки: Дніпропетровська обласна рада URL: <https://oblrada.dp.gov.ua/rishennia.pdf> (дата звернення 13.11.2025).

Rasputnii Dmytro, PhD student of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»

ORCID: 0000-0002-9911-6374

Some Issues and Features of General Social Measures for the Prevention of Criminal Offenses Related to the Intentional Damage of Electric Power Facilities

This scientific article is dedicated to the study of the prevention of criminal offenses related to the damage of electricity facilities, which has become particularly relevant in the current conditions of armed conflict and social transformations. Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine establishes criminal liability for the intentional damage of electricity facilities, emphasizing their special legal status and importance for ensuring the country's energy stability and security.

Criminal offenses classified under Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine consequently lead to social destabilization by creating threats to the life and health of the population, increasing social tension, and undermining citizens' trust in state authorities. The threat to national security lies in the weakening of defense capabilities, economic stability, and the country's energy independence.

The article highlights general social measures for the prevention of criminal offenses, the subjects implementing the policy, legal foundations, measures, and challenges in the implementation of general social measures to prevent criminal offenses within the framework of both state and regional programs ensuring the prevention of criminal offenses.

Based on the scientific works of leading researchers, the article proposes and substantiates the concept of "prevention" in the corresponding context of its application, and also highlights one of the most relevant directions of interaction and influence of preventive subjects within the framework of general social measures for preventing criminal offenses.

The presented terms, characteristics, and determinants are of significant importance in the context of improving the effectiveness of preventive measures against criminal offenses related to property crimes, i.e., utilitarian offenses, in particular those classified under Article 194-1 of the Criminal Code of Ukraine as intentional damage to electricity facilities.

The outlined provisions have a generalized and theoretical nature. In practical terms, their application requires consideration of temporal and territorial factors, social moods, and the specific characteristics of the population in a given region.

Keywords: *criminology, electricity facilities, subject, critical infrastructure, counteraction, prevention, prophylaxis, general social measures.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.21

УДК 343.9:343.6:305-055.2

Hrytsenko Hryhorii,

*Candidate of Law Sciences, Associate
Professor of the Department of Public and
Private Law Volodymyr Dahl East
Ukrainian National University
ORCID: 0000-0001-6346-525X*

Matvieieva Anastasiia,

*Candidate of Law Sciences, Associate
Professor of the Department of Civil
Procedure, Arbitration, and Private
International Law Yaroslav Mudryi
National Law University
ORCID: 0000-0002-6276-6912*

THE IMPACT OF DIGITALIZATION PROCESSES ON THE INVESTIGATION AND PREVENTION OF WAR CRIMES AND GENDER-BASED VIOLENCE

The article examines the impact of digitalization processes on the investigation and prevention of war crimes and gender-based violence in Ukraine. Particular attention is paid to the functioning of the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI) as a key guarantor mechanism for the protection of human rights within the criminal justice process, determining the moment of initiation of proceedings, jurisdiction, and the scope of procedural rights and obligations of the parties. The study analyzes contemporary digital technologies employed during martial law, including unmanned aerial vehicles, remote photo and video documentation, the use of open-source intelligence (OSINT), and large data sets, which enable the prompt and objective recording of crimes against civilians, cases of sexual and domestic violence, torture, and deportation.

The article highlights issues related to the authenticity of digital evidence, the risks of manipulation, cybersecurity concerns, and the protection of personal data of victims and witnesses, as well as the necessity of ensuring adequate judicial oversight over the entry and verification of data in the URPTI. Special emphasis is placed on the role of digitalization in enhancing the efficiency of criminal prosecution, accelerating the investigation of war crimes, and ensuring uninterrupted access to justice for victims. It is emphasized that digital tools carry not only technical but also strategic significance, reflecting the transparency of law enforcement ac-

tions, the accountability of the state, and its ability to maintain a balance between security and individual rights.

The study takes into account the practice of the European Court of Human Rights regarding the proportionality of rights restrictions in emergency situations and Ukraine's international obligations. The findings underline that digitalization is an important instrument for combating war crimes and gender-based violence, yet it requires the improvement of the legal framework, evidentiary procedures, and mechanisms for protecting the rights of victims under conditions of armed conflict.

Keywords: *martial law, gender-based violence, domestic violence, criminal liability, armed conflict, war conflict, Unified Register of Pre-Trial Investigations, human rights, International Criminal Court, digitalization, digital evidence, artificial intelligence.*

Problem Statement. The introduction of martial law in accordance with Presidential Decree of Ukraine No. 64/2022 has highlighted the issue of ensuring procedural guarantees in criminal proceedings under conditions of restricted constitutional rights. The functioning of the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI) becomes particularly significant, as the moment of data entry determines the initiation of proceedings and the scope of judicial oversight, which is critical for responding to war crimes and crimes related to domestic violence.

Maintaining a balance between the effectiveness of criminal prosecution and the protection of human rights is complicated both by potential abuses arising from excessive openness of URPTI data and by the risk of violating the right to defense if the data are excessively restricted. In the context of Ukraine's derogation from certain obligations under Article 15 of the European Convention on Human Rights, any limitations must comply with the principle of strict necessity, as defined by the European Court of Human Rights (ECtHR) case law.

The digitalization of the criminal process, on the one hand, expands the possibilities for documenting war

crimes through access to digital evidence, satellite data, and open sources (OSINT). On the other hand, it generates several challenges: instability of digital platforms, risks of manipulation of digital evidence, difficulties in authenticating such evidence, fragmented data collection by different actors, and threats of personal data leakage of victims and witnesses.

Thus, the effective investigation of wartime crimes requires not only the improvement of URPTI mechanisms but also the establishment of reliable standards for handling digital evidence, enhanced judicial oversight, and ensuring a proportional balance between security interests and the protection of human rights.

Analysis of Research and Publications. The functioning of the URPTI and its guarantor role in protecting human rights is a key topic in contemporary scholarly literature. Studies by M. M. Mykhieienko, V. V. P. Shybiko, R. I. Blahuta, Yu. V. Hutsuliak, and O. M. Dufenuk emphasize that the initiation of a pre-trial investigation is a central stage in the realization of the right to judicial protection, while the works of Yu. P. Alenin, V. V. Lysenko, I. V. Hlovyuk, and N. V. Hlynska explore the issues of electronic document manage-

ment and the digitalization of the criminal process.

Together, these studies form a doctrine that views the URPTI as an institutional guarantor of human rights and procedural fairness. At the same time, the impact of digitalization on the investigation of war crimes remains insufficiently studied, and unresolved issues include the legal nature of the data entered, the limits of control over investigators, procedural guarantees for victims, and the adaptation of ECtHR practices to wartime conditions.

Objective. This study presents a legal-scientific examination of the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI) as an instrument for safeguarding human rights under martial law. The research encompasses the legal nature and functions of the URPTI, an analysis of the specifics of initiating pre-trial investigations under Articles 214 and 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and an assessment of the proportionality of rights restrictions in accordance with the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR). The focus is on the risks of violating procedural guarantees during data entry into the URPTI, the protection of personal data, and issues of judicial oversight.

Special emphasis is placed on the impact of digitalization on the documentation and investigation of war crimes: the use of digital evidence, open-source data, and information platforms simultaneously expands the capabilities for recording crimes while generating new challenges related to evidence authentication, information security, and standardization of evidentiary procedures.

Presentation of the Main Material. The Unified Register of Pre-

Trial Investigations (URPTI) is a key component of the electronic infrastructure of criminal justice and functions as a procedural trigger: the moment data are entered marks the initiation of criminal proceedings, determines jurisdiction, and activates the rights of the parties. The introduction of the register under Article 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine ensured the implementation of the principles of legal certainty, transparency, and judicial oversight. Under martial law, its significance has increased due to the need for rapid response to war crimes and the rise in offenses, particularly those related to domestic violence.

The URPTI has a dual nature: it guarantees both the inevitability of criminal prosecution and protection against arbitrary state interference in private life. The duty of an investigator or prosecutor to promptly enter information into the register constitutes a key guarantee of access to justice, enshrined in Article 55 of the Constitution of Ukraine and confirmed by the practice of the Constitutional Court.

During martial law, Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine allows for simplified procedural mechanisms, expanded discretion of pre-trial investigation authorities, and reduced formalism, including temporary delegation of a judge's powers to the prosecutor, remote evidence recording, and simplified notification of suspicion. These mechanisms aim to ensure rapid response to crimes committed on a large scale during hostilities and to facilitate the swift documentation of war crimes, which is crucial for their legal qualification and interaction with international institutions.

At the same time, the simplified procedure does not override the principles of legality and proportionality and generates risks of abuse, selectivity, and manipulation during data entry into the URPTI, especially in the absence of adequate oversight. This may lead to concealment or delay of investigations, particularly concerning offenses committed by military personnel or law enforcement officers.

The registration of domestic violence cases during wartime is especially problematic: its increased prevalence combines with limited access of victims to the police and delays in data entry into the URPTI, depriving victims of effective protection and distorting official statistics.

Failure to properly record domestic violence incidents during martial law contravenes Ukraine's obligations under the Istanbul Convention, which requires states to provide a prompt, accessible, and secure mechanism for recording reports of violence even under emergency conditions. In the practice of the European Court of Human Rights, particularly in *Opuz v. Turkey* (2009) and *Talpis v. Italy* (2017), it is emphasized that the state bears responsibility not only for responding to the act of violence but also for establishing an effective system for its registration and prevention [1; 2].

Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine serves as a necessary mechanism for adapting the criminal process to wartime conditions; however, it requires a clearer balance between procedural efficiency and the protection of human rights. While it provides for simplified proceedings under extreme circumstances, the provision creates risks of excessive

expansion of investigators' and prosecutors' powers. Therefore, it is advisable to legislatively clarify the limits of applying simplified procedures, strengthen independent oversight of data entry into the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI), and mandate the recording of cases of violence against civilians and within families as priorities for immediate investigation.

In this context, it is important to consider the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR), which sets standards for permissible limitations of procedural guarantees and emphasizes that the right to an effective investigation under Articles 2, 3, and 8 of the Convention remains in force even during war or states of emergency. In *Lawless v. Ireland* (1961) and *Brannigan and McBride v. the United Kingdom* (1993), the Court recognized that a state may apply derogations from the Convention, but it remains obliged to preserve the minimum procedural safeguards necessary to prevent arbitrariness and abuse of power [3; 4].

The entry of data into the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI) and its verification is not merely an internal procedure but a positive obligation of the state arising from Ukraine's international commitments. In cases of war crimes, the European Court of Human Rights (ECtHR) emphasizes the need not only to record the crime but also to ensure independent and effective oversight of the investigation.

Ukrainian judicial practice is also shifting from formal data entry into the URPTI toward guaranteeing genuine access to justice. The entry of information is regarded as a key safeguard

for the exercise of other procedural rights – participation in investigative actions, challenging inaction, or claiming compensation.

Timely registration of criminal offenses is directly linked to the right to an effective remedy under Article 13 of the Convention, which imposes a duty on the state to ensure effective procedures for considering complaints regarding violations of human rights in the context of criminal prosecution [5].

At the national level, the legal nature of this obligation has been clarified in numerous decisions of the Supreme Court. In particular, in the ruling of 17 May 2023 in case No. 607/20877/19, the Court emphasized that, according to Part 1 of Article 214 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, an investigator or prosecutor is required to enter information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations (URPTI) no later than 24 hours from the moment of receiving a statement or notification of a criminal offense. Failure to meet this deadline is qualified as inaction, which may be appealed in accordance with Article 303 of the Criminal Procedure Code [7].

The Grand Chamber of the Supreme Court, in its generalizations, also noted that refusing to accept or register a criminal complaint, or delaying its entry into the URPTI, constitutes a violation of the right of access to justice and contradicts the principle of the rule of law [8]. This position aligns with the conclusions of the European Court of Human Rights (ECtHR), which indicates that the absence of an effective mechanism for responding to crime reports constitutes a violation of Article 13 of the Convention.

This approach is particularly significant during martial law. The Supreme Court stated that the legal consequences of temporary occupation arise from the moment of actual occupation, regardless of its official recognition. Accordingly, human rights and freedoms apply to all citizens, including residents of temporarily occupied territories, ensuring uninterrupted access to effective legal remedies (Article 13 ECHR), including the right to file a complaint about a crime and have it registered in the URPTI [9].

The state's obligation to ensure the acceptance and registration of statements in the URPTI within 24 hours directly follows from Part 1 of Article 214 of the Criminal Procedure Code and has been repeatedly confirmed by the practice of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court [10].

Regarding appeals, following the Constitutional Court's decision of 17 June 2020 No. 4-r(II)/2020, the Supreme Court clarified that decisions of an investigating judge on complaints about the failure to enter information into the URPTI are subject to appellate review, as the previous prohibition was deemed unconstitutional [11]. This guarantees the actuality and effectiveness of the legal remedy. Thus, modern judicial practice forms a new paradigm of perceiving the URPTI – from a technical registry of procedural actions to an institutional guarantee of human rights protection, ensuring a balance between state authority and the procedural rights of citizens.

This position aligns with the established practice of the European Court of Human Rights (ECtHR) in *Kurt v. Turkey* (1998) and *M.C. v. Bulgaria*

(2003), where the Court emphasized the positive obligation of the state to ensure the effective investigation of cases of violence or disappearances, even when the investigation is complicated by armed conflict or an unstable security situation [12; 13]. Therefore, the mere fact of the proper and timely registration of a crime in the URPTI constitutes the first criterion for the state's compliance with international standards of fair investigation.

Gradually, a new trend is emerging in Ukraine – a shift from the bureaucratic model of “registration formalism” to a model of trust, transparency, and accountability, where the primary goal is the protection of the individual rather than statistical reporting. During martial law, timely entry of reports into the URPTI becomes particularly critical: delays or ignoring reports lead to loss of evidence and re-victimization, especially in cases of sexual and domestic violence, torture, or unlawful detention. The scale of crimes during the full-scale war further complicates the situation: since 24 February 2022, over 130,000 criminal proceedings related to war crimes have been entered into the URPTI, creating an unprecedented burden on the criminal justice system [14].

The mass nature of war-related offenses requires not only prompt action but also procedural legality: shelling of civilian objects, torture, sexual violence, and deportation of children necessitate meticulous documentation and public oversight. Excessive concentration of investigative powers in military administrations may lead to opacity and limit citizens' access to justice, while misclassification of violent acts contradicts the Istanbul

Convention, which mandates the criminalization of all forms of gender-based violence and immediate state response.

Thus, in contemporary conditions, the URPTI becomes a strategic indicator of the quality of state response, accountability of authorities, and the balance between security and human rights. Transitioning from formal registration to the real guarantee of access to justice requires comprehensive modernization of the registry, including digitalization, interagency coordination, and protection of personal data, ensuring the continuity of criminal proceedings under wartime conditions.

In Poland, the Information System of the Prosecutor's Office (SIP “LIBRA”) and the Central Database CBD-SIP, as well as PROK-SYS and the External Portal for Case Material Review, have been implemented, providing electronic information circulation and remote access for participants to digital pre-trial investigation materials. This enhances process transparency and facilitates oversight by higher supervisory authorities [15].

In the Federal Republic of Germany, digital transformation of the judiciary is considered a key direction for modernizing public administration. It is implemented through the creation of a unified integrated system, Gemeinsames Fachverfahren für die Justiz (GeFa) – a joint inter-federal solution for courts and prosecutor's offices [16]. This system aims to standardize all processes for handling criminal and civil cases, ensure unified electronic document circulation, secure data storage, and facilitate interaction between justice authorities at the national level.

GeFa covers over one hundred thousand users in courts and prosecutor's offices across all federal states of Germany. It operates based on a modern IT architecture with cloud elements and the Agile/SAFe methodology, ensuring operational updates, scalability, and high data security. The project implements electronic case files (e-Akte), an electronic document submission system, mechanisms for electronic communication between parties, and the ability to participate remotely in hearings via videoconference.

The digitalization of the German judiciary aims to overcome the previous fragmentation, where each federal state used its own information solutions. GeFa has become a platform creating a unified digital space for data exchange between courts, prosecutor's offices, and other participants, enhancing transparency and accountability of procedures, ensuring effective control over procedural deadlines, and protecting the rights of persons involved in proceedings. Thus, Germany is gradually forming an integrated digital chain of trust between the citizen and the justice system, while maintaining high standards of personal data protection and information security.

In the United States of America, the National Crime Information Center (NCIC) system, established under the auspices of the Federal Bureau of Investigation (FBI), serves as the foundational information platform of the national criminal justice system [17]. It operates in accordance with the standards of the Department of Justice and the Criminal Justice Information Services (CJIS) Division regulations, which define the procedures for the

collection, processing, and storage of forensic information.

The NCIC represents a multi-level electronic database that ensures centralized accounting of individuals suspected or convicted of criminal offenses, missing persons, stolen property, firearms, and vehicles. Access to the system is restricted to authorized entities – federal, state, and local law enforcement agencies, as well as judicial and prosecutorial institutions. Every user login, modification, or deletion of a record is accompanied by an independent audit system, enabling full traceability of actions and preventing unauthorized interference or misuse of personal data.

According to the CJIS Security Policy, NCIC is part of an integrated data exchange ecosystem between various criminal justice bodies, operating under the principles of “need to know” and “right to access.” This approach not only guarantees the protection of personal information from improper use for political or commercial purposes but also ensures a high level of evidentiary reliability of the information used in judicial proceedings. The NCIC system is considered a model example of how digital data processing technologies can enhance legality and accountability in state institutions within the criminal justice sphere.

In Ukraine, under conditions of martial law, investigative authorities extensively use quadcopters to document crime scenes. The use of unmanned aerial vehicles helps “solve another important problem during the inspection of a crime scene under extraordinary conditions: to provide the opportunity for high-quality and rapid photo and video recording of the

crime scene environment” [18, p. 236]. Besides improving image quality, this technology allows for a complete and objective representation of the location of objects within the inspected area, determining their interrelationships and spatial arrangements.

The use of advanced technical means for crime scene documentation minimizes inaccuracies in recording and eliminates the so-called “human factor.” The practice of employing laser 3D scanners during crime scene inspections enables capturing millions of points of a real environment, thereby creating an accurate model that provides a complete, detailed, and objective depiction of the trace pattern and crime scene conditions with high precision [19, p. 304].

Overall, the analysis of scientific works by both foreign and Ukrainian scholars provides ample grounds to assert that the impact of digitalization on the investigation of war crimes in Ukraine has both positive and negative aspects. Among the positive effects of digitalization are:

1. Increased efficiency and accuracy of fact recording – the use of digital platforms, unmanned aerial vehicles, satellite imagery, video, and photographic evidence allows for the rapid documentation of crimes and reduces the loss of evidence.

2. Access to large datasets and OSINT – analysis of open sources, social media, media outlets, and digital traces helps track war crimes, identify perpetrators, and establish connections between events.

3. Improved documentation and evidence storage – electronic registers and databases (including the Unified Register of Pre-Trial Investigations) ensure centralized

record-keeping and enable monitoring of investigations.

4. Interagency coordination and rapid information access – digital tools allow various state bodies to exchange data in real time.

However, the challenges and risks associated with digitalization in investigating war crimes include:

1. Authenticity and legal validity of digital evidence – there is a risk of manipulation, falsification, or the use of deepfake technologies, complicating the verification of materials in court.

2. Cybersecurity and protection of personal data – victims and witnesses are at risk of data breaches, while state systems face potential cyberattacks.

3. Fragmentation and lack of standardization in data collection – different agencies may collect and store digital evidence inconsistently, complicating integration and analysis.

4. Need for legislative and procedural improvements – clear standards for digital evidence, judicial oversight, and rules for data access are required, particularly for war crimes and domestic violence cases.

Comparison with Ukrainian practice indicates that the national model of the Unified Register of Pre-Trial Investigations only partially implements the standards of transparency, reliability, and accountability achieved by foreign analogues. Despite having a legal framework and a formally unified electronic structure, the operation of Register of Pre-Trial Investigations during martial law has revealed several systemic problems that significantly reduce its guarantee potential in protecting human rights.

Primarily, there is excessive centralization of access to the register within the Office of the Prosecutor General, limiting external oversight and public accountability. Additionally, the absence of a backup or alternative mechanism for recording crime reports in case of technical failures or system damage creates a risk of information loss, which is critical in regions experiencing active hostilities. These challenges indicate the need for deeper modernization of Register of Pre-Trial Investigations according to principles successfully implemented in other democratic states.

Another significant problem is the insufficient integration of Register of Pre-Trial Investigations with military administration databases, judicial registers, and war crimes tracking systems, which prevents comprehensive monitoring of investigations. A separate concern is the weak protection of personal data of victims, especially of sexual violence survivors, for whom disclosure could lead to re-traumatization.

To enhance human rights guarantees and improve the effectiveness of Register of Pre-Trial Investigations, several measures are advisable:

1. Legally enshrine the obligation of investigative bodies in the Criminal Procedure Code to provide electronic confirmation of a registered report with a unique access code for the applicant.

2. Expand the powers of the investigative judge at the stage of monitoring the entry of information into ЄРДП to respond promptly to cases of inaction by law enforcement.

3. Upgrade the Regulations on maintaining ЄРДП, including automatic

synchronization with registers of war crimes, domestic violence, and judicial decisions.

4. Ensure participation of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights and civil society organizations in independent audits of registry access, creating additional safeguards against abuse.

Compared with European models, the Ukrainian ЄРДП conceptually aligns with the general principles of electronic criminal justice, yet its functionality remains insufficiently integrated and controlled. The absence of external monitoring, audit reports, and electronic notification mechanisms for victims significantly limits system effectiveness and undermines public trust.

At the current stage of criminal process development, it is advisable to implement the following instruments:

1. Independent monitoring of ЄРДП activities, conducted in cooperation with the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights.

2. Mandatory annual audit reports verifying the correctness of information entry, user access, and personal data protection.

3. Electronic notification of victims about the registration of reports, the progress of proceedings, and procedural decisions.

4. A unified digital complaints platform, enabling citizens to verify the entry of information into ЄРДП and submit complaints in cases of inaction by investigators or prosecutors.

Implementing these measures would facilitate a transition from the “register as a technical database” model to the “register as a justice system” model, in which every procedural action is controllable, digitally

documented, legally meaningful, and subject to public and judicial oversight. In this model, ЄПДП becomes a tool for state accountability to citizens, where transparency, reliability, and timeliness of information entry are key indicators of the quality of justice. This means that the register serves not only a registration or statistical function but also forms part of the mechanism for realizing the constitutional right to a fair trial and an effective legal remedy.

Conclusions. Thus, under conditions of armed conflict, the Unified Register of Pre-Trial Investigations is transforming from a technical tool for recording crimes into a key element of the human rights guarantees system, ensuring transparency, accountability, and oversight of the actions of pre-trial investigation bodies. The effective functioning of ЄПДП determines the state's ability to maintain a balance between national security needs and the obligation to respect human rights and

freedoms, even amid active armed conflict.

Enhancing the openness of the Unified Register of Pre-Trial Investigations, strengthening judicial and public oversight, implementing digital solutions, and harmonizing national legislation with European standards of electronic criminal justice are essential conditions for upholding the rule of law, restoring citizens' trust in the legal system, and reinforcing the democratic foundations of the state, even under the extraordinary circumstances of wartime.

At the same time, digitalization exerts a dual impact on the investigation of war crimes: it significantly enhances the capacity to investigate such crimes, while simultaneously necessitating the development of new procedures, standards of evidence, and judicial control mechanisms capable of ensuring the reliability, authenticity, and security of digital evidence in criminal proceedings.

References

1. Opuz v. Turkey, Application no. 33401/02, Judgment of 9 June 2009 // HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945> (last accessed:16.11.2025).
2. Talpis v. Italy, Application no. 41237/14, Judgment of 2 March 2017 // HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171994> (last accessed:16.11.2025).
3. Lawless v. Ireland (No. 3), Judgment of 1 July 1961, Application no. 332/57 // European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (last accessed:16.11.2025).
4. Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 13.04.2012 No. 4651-VI // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4_651-17#Text (last accessed: 16.11.2025).
5. Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights: Right to an effective remedy / European Court of Human Rights. – Strasbourg: Registry of the Court, updated 28 February 2023. URL: <https://rm.coe.int/guide-article-13-gts-english-update-28-02-2023-/1680ae370b> (last accessed:16.11.2025).
6. Resolution of the Supreme Court of 17 May 2023 in Case No. 607/20877/19 (Cassation Criminal Court) // Unified State Register of Court Decisions / iPlex. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111036691&red=1000039b1061de62baeef654ea59a0d3c7116c&d=5> (last accessed:16.11.2025).

7. Digest of the practice of the Grand Chamber of the Supreme Court regarding the competition of criminal jurisdiction with other judicial jurisdictions: 2018 – December 2020. Kyiv: Supreme Court of Ukraine, 2021. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Didest_VP_VS.pdf (last accessed: 16.11.2025).

8. Supreme Court of Ukraine. Legal position of 16 October 2025 “Guarantees of human rights and freedoms in temporarily occupied territories”. Kyiv: Supreme Court of Ukraine, 2025. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1898320/?utm_source=chatgpt.com (last accessed: 16.11.2025).

9. Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 17 May 2023 in Case No. 607/20877/19 (Cassation Criminal Court) // Unified State Register of Court Decisions. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/111036691?utm_source=chatgpt.com (last accessed: 16.11.2025).

10. Constitutional Court of Ukraine. Decision of 17 June 2020 No. 4-p(II)/2020 “On the recognition of the provisions of Part Three of Article 307 of the Criminal Procedure Code of Ukraine as unconstitutional” // Official website of the Constitutional Court of Ukraine. URL: https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciynny-sud-ukrayiny-vyznav-nekonstytuciynny-m-polozhennya-chastyny-tretoy-statyi-307?utm_source=chatgpt.com (last accessed: 16.11.2025).

11. Kurt v. Turkey: Judgment of 25 May 1998, Application no. 24276/94 // Reports of Judgments and Decisions / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58198> (last accessed: 16.11.2025).

12. M.C. v. Bulgaria: Judgment of 4 December 2003, Application no. 39272/98 // Reports of Judgments and Decisions / European Court of Human Rights. – Strasbourg, 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521> (last accessed: 16.11.2025).

13. General Prosecutor’s Office of Ukraine. “Russia committed almost 130,000 war crimes during the full-scale invasion – Prosecutor General” // TSN. – 17 June 2024. URL: <https://tsn.ua/ato/rosiya-za-chas-povnomashtabnogo-vtorgnennya-zdiysnila-mayzhe-130-000-voyennih-zlochiv-genprokuror-2601597.html> (last accessed: 16.11.2025).

14. Creation of the Central Database of the Prosecutor’s Office Information System // Dzienniki Resortowe. URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzienniki-resortowe/utworzenie-centralnej-bazy-danych-systemu-informatycznego-prokuratury-33953461> (last accessed: 16.11.2025).

15. Gemeinsames Fachverfahren für die Justiz (GeFa): nationwide application for justice services // T-Systems International GmbH. Success Story: Digital Justice in Germany. – Bonn: T-Systems, 2023. URL: <https://www.t-systems.com/de/en/success-stories/digital-justice> (last accessed: 16.11.2025).

16. U.S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, Criminal Justice Information Services (CJIS) Division. CJIS Security Policy, Version 5.9.4. – Clarksburg, WV: FBI, 2023. URL: https://le.fbi.gov/file-repository/cjis_security_policy_v5-9-4_20231220.pdf (last accessed: 16.11.2025).

17. Teteryatnik H.K. Conducting crime scene examination under extraordinary legal regimes. Law and Society, 2022, No. 3, pp. 233–239.

18. Dufeniuk O.M., Kovalska M.Yu. New technologies in pre-trial investigation practice using 3D scanners and smartphones during crime scene examination. Comparative-Analytical Law, 2018, No. 2, pp. 303–305.

Гриценко Г. М., кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного та приватного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ORCID: 0000-0001-6346-525X

Матвеева А. В., кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри цивільного судочинства, арбітражу та міжнародного приватного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-6276-6912

Вплив процесів цифровізації на доказування і запобігання воєнним злочинам та гендерно зумовленому насильству

У статті досліджується вплив процесів цифровізації на доказування та запобігання воєнним злочинам і гендерно зумовленому насильству в Україні. Особлива увага приділяється функціонуванню Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) як ключового гарантійного механізму забезпечення прав людини у кримінальному процесі, який визначає момент початку провадження, підслідність і межі процесуальних прав та обов'язків сторін. Аналізу підлягають сучасні цифрові технології, що застосовуються під час воєнного стану, включно з безпілотними літальними апаратами, дистанційною фото- та відеофіксацією, використанням відкритих джерел інформації (OSINT) та великих масивів даних, які дозволяють оперативно та об'єктивно документувати злочини проти цивільного населення, випадки сексуального та домашнього насильства, катування та депортації.

У статті висвітлюються проблеми автентичності цифрових доказів, ризики їх маніпуляцій, питання кібербезпеки та захисту персональних даних потерпілих і свідків, а також необхідність забезпечення належного судового контролю за внесенням і перевіркою даних у ЄРДР. Особливий акцент зроблено на ролі цифровізації у підвищенні ефективності кримінального переслідування, прискоренні розслідування воєнних злочинів та забезпеченні безперервного доступу потерпілих до правосуддя. Підкреслюється, що цифрові інструменти мають не лише технічне, а й стратегічне значення, адже відображають рівень прозорості дій правоохоронних органів, ступінь підзвітності держави та здатність забезпечити баланс між безпекою та правами особи.

Дослідження враховує практику Європейського суду з прав людини щодо пропорційності обмежень прав у надзвичайних ситуаціях і міжнародні зобов'язання України. Результати підкреслюють, що цифровізація є важливим інструментом протидії воєнним злочинам та гендерно зумовленому насильству, однак потребує вдосконалення нормативно-правової бази, процедур доказування та механізмів захисту прав потерпілих у воєнних умовах.

Ключові слова: воєнний стан, гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, кримінальна відповідальність, збройний конфлікт, воєнний конфлікт, ЄРДР, права людини, Міжнародний кримінальний суд, цифровізація, цифрові докази, штучний інтелект.

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.22
УДК 343.1

Голубов А. Є.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
доцент кафедри права гуманітарно-
правового факультету Національного
аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0001-8608-4206

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті здійснено комплексний аналіз проблем захисту персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних з удосконаленням форм і порядку кримінального провадження, його цифровізацією та розширенням обсягу інформації про фізичних осіб. Обґрунтовано, що персональні дані учасників кримінального провадження становлять особливу категорію інформації, обробка якої потребує підвищених правових гарантій з огляду на необхідність належної реалізації права на приватність, забезпечення умов для здійснення процесуальних прав учасниками провадження, а також мінімізацію ризиків незаконного розголошення таких відомостей.

Проаналізовано ознаки та зміст поняття «персональні дані», а також чинне законодавство України у сфері їх захисту в кримінальному провадженні. На основі аналізу наукових публікацій і міжнародних стандартів, зокрема європейських підходів до захисту персональних даних, визначено їх роль у кримінальному процесі та наголошено на важливості їх належного захисту. Наведено приклади основних проблем правозастосування, нормативні прогалини та виклики у сфері захисту персональних даних у кримінальному судочинстві. Зроблено висновок про необхідність удосконалення процесуальних механізмів їх захисту з урахуванням принципів законності, легітимної мети, пропорційності та мінімізації втручання у приватне життя, а також відповідних вимог до обробки персональних даних.

Запропоновано розглядати проблематику захисту персональних даних у кримінальному провадженні як самостійний напрям подальшого вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики у цій сфері.

Ключові слова: кримінальне провадження, право на приватність, інформація з обмеженим доступом, конфіденційна інформація, персональні дані, учасники кримінального провадження, реалізація процесуальних прав, захист прав людини, безпека учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. До завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України,

належить охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників. Зміст цього завдання відображає положення ст. 3 Конституції України. Саме такий взаємозв'язок галузевих і конституційних норм характеризує національне кримінальне провадження як провадження демократичної, соціальної, правової держави. І тому як напрям його вдосконалення слід вважати подальше посилення гарантій прав, свобод і законних інтересів учасників цього провадження.

Одним із прав особи-учасника кримінального провадження є право на невтручання в її особисте і сімейне життя. Тому, визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, держава та її представники повинні не лише гарантувати, а й реально забезпечувати максимальний захист цього права в усіх сферах, зокрема під час здійснення кримінального провадження.

Однак специфіка цієї сфери як системи процесуально-правових зв'язків між різними учасниками кримінального провадження впливає на підходи до обробки та захисту персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Необхідність забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами у цій сфері зумовлює виникнення проблем правового, етичного й організаційного характеру. Із розвитком та ускладненням порядку здійснення кримінального провадження, а також у зв'язку із суспільно-політичними та безпековими потрясіннями в країні ці проблеми лише загострюються. Слушно зауважується, що в умовах цифровізації кримінального провадження «технологічний розвиток спростив збір пер-

сональних даних, що викликало низку занепокоєнь щодо неправомірного використання таких даних у цифрову епоху» [1, с. 847]. Тому актуальним завданням науки і практики кримінального процесу є подальше вдосконалення підходів, форм і методів захисту персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика використання, обробки та захисту персональних даних учасників кримінального провадження не належить до провідних напрямів науки кримінального процесу. Зазвичай її розглядають фрагментарно — у межах ширшого кола питань, що стосуються окремих засад кримінального провадження, статусу його учасників, здійснення процесуальних дій, доказування, а також гарантій прав людини. Це зумовлює недостатню глибину її наукового опрацювання та певну недосконалість правової регламентації, що, своєю чергою, спричиняє практичні проблеми й впливає на рівень захисту прав особи. Водночас, попри це, науковці поступово розвивають відповідні дослідження, висвітлюючи окремі аспекти цієї тематики.

Зокрема, можна відзначити, що доволі змістовно питання обробки персональних даних учасників кримінального провадження розглянуто у праці Л. Ц. Циколії «Поняття, зміст персональних даних та особливості їх обігу у кримінальному провадженні». У цій роботі досліджено поняття «персональні дані», виокремлено їх характерні ознаки та визначено особливості обігу в кримінальному провадженні. Позитивною рисою праці є те, що в ній акцентовано увагу на необхідності здійснення обробки

персональних даних у кримінальному провадженні з дотриманням вимог як кримінального процесуального законодавства, так і законодавства про захист персональних даних [2]. Отже, актуальними залишаються питання напрямів використання персональних даних під час кримінального провадження, а також удосконалення правових засад їх використання.

Певним аспектом використання персональних даних під час кримінального провадження є забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Зокрема, у праці Я. О. Тализіної та І. А. Тітка досліджено питання процесуального порядку застосування до учасників кримінального провадження такого заходу безпеки, як забезпечення конфіденційності відомостей про особу, а також звернуто увагу на відсутність єдиного алгоритму проведення процесуальних дій у суді за участю осіб, яким змінено персональні дані [3]. Цей напрям використання персональних даних, особливо в умовах воєнного стану, необхідності ефективного розслідування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, стає дедалі більш актуальним.

Я. О. Береський та В. В. Мурадов у своїй статті приділили увагу питанням захисту персональних даних у ЄС та Україні в умовах кримінального судочинства. Зокрема, вони слушно зазначають, що ця сфера є сферою підвищеного ризику через значну концентрацію чутливої інформації. Авторами також визначено ключові загрози, зокрема несанкціоноване поширення даних під час їх зберігання на персональних пристроях, пересилання дактилоскопіч-

них матеріалів у паперовій формі та використання інформації під час судових засідань, а також запропоновано засоби мінімізації відповідних ризиків [4]. Відповідно можна констатувати, що розвиток форм і методів, а також процесуального порядку здійснення кримінального провадження вимагає пошуку адекватних способів захисту персональних даних.

І. Г. Каланча, досліджуючи питання організаційних аспектів роботи з доказами в електронній формі у кримінальному процесі України, звертає увагу на недоліки організаційної готовності суб'єктів кримінального провадження до такої роботи. Зокрема, авторка наголошує на важливості належного зберігання електронних доказів і контролю доступу до них, що потребує відповідного нормативного врегулювання та технологічного забезпечення [5]. Варто зазначити, що значний обсяг цифрових доказів містить інформацію про особисте та сімейне життя учасників кримінального провадження, яка має бути належним чином захищена.

Дотичними до проблематики захисту персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві як різновиду інформації з обмеженим доступом, є праці І. В. Гловюк «Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»)» та «Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ» [6; 7]. Авторка приділяє увагу дослідженню питань, що виникають у зв'язку з доступом до відомостей досудового розслідування та забезпеченням їх нерозголошення, а також питанням ознайом-

лення учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування відповідно до ст. 221 та 290 КПК України, частина яких може містити персональні дані.

Хоча проблематика персональних даних у кримінальному провадженні дедалі більше перебуває у фокусі уваги науковців, проаналізовані праці свідчать, що захист персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, залишається актуальною проблемою сучасного кримінального процесу України, яка потребує подальшого належного вирішення.

Постановка завдання. Метою наукової статті є обґрунтування важливості питання забезпечення захисту персональних даних учасників кримінального провадження як окремої проблеми, що потребує вирішення, а також формулювання загальних підходів до виявлення правових прогалин і пошуку шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Персональні дані під час здійснення кримінального провадження є невід'ємною складовою процесуальної діяльності. Вони по-різному відображаються в ній. Статус і роль цих даних зумовлені специфікою кримінального провадження як різновиду соціальної діяльності та особливої форми взаємодії, що виникає під час вирішення кримінально-правового конфлікту. Учасниками такої діяльності та взаємодії в переважній більшості випадків є фізичні особи як носії відповідних персональних даних або уповноважені посадові особи, які також, безперечно, є їх носіями. Отже, кримінальне провадження є сферою обігу персональних даних,

у якій вони доволі широко представлені.

Загалом, зважаючи на зміст завдань кримінального провадження, можна стверджувати, що значна частина з них тісно пов'язана з тими чи іншими характеристиками особи. Йдеться, зокрема, про захист особи від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. Окремо слід виокремити завдання щодо забезпечення притягнення кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, до відповідальності, недопущення обвинувачення чи засудження невинуватої особи, а також здійснення кримінального провадження таким чином, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, а до кожного учасника застосовувалася належна правова процедура [8]. Це свідчить про важливу роль і місце персональних даних у змісті, способах, порядку та формах здійснення досудового розслідування і судового провадження.

Водночас фахівці зауважують, що попри розширення форм і способів використання персональних даних вони «стають багатоаспектнішими і, окрім допомоги в роботі та побуті, можуть слугувати для деякого інструментом порушення прав і свобод людини, зокрема права на приватність» [9, с. 4]. У кримінальному провадженні, яке, з-поміж іншого, ґрунтується на засадах верховенства права, законності, поваги до честі й гідності особи, такі порушення є недопустимими. Важливість проблеми захисту персональних даних у цій сфері пов'язана з істотним обмеженням конституційних прав і свобод людини, зокрема права на приват-

ність, а також із участю осіб із різним, іноді недостатньо чітко визначеним процесуальним статусом, що потребує належного забезпечення їх прав і законних інтересів [2, с. 236].

Отже, визнаючи персональні дані особливим явищем у змісті кримінальної процесуальної діяльності та складовою права особи на приватність, слід наголосити, що їх захист, а також належна правова процедура поводження з ними мають бути гарантовані кожному учасникові кримінального провадження.

Саме тому для досягнення мети дослідження доцільно з'ясувати зміст поняття «персональні дані», загальні вимоги до поводження з ними та можливі недоліки їх використання під час кримінальної процесуальної діяльності.

Легальне визначення поняття «персональні дані» наведено у ст. 11 Закону України «Про інформацію» та ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних», де його тлумачать як «відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» [10; 11]. На підставі аналізу цих положень можна виокремити такі характеристики цього поняття: сутність — сукупність відомостей, що ідентифікують або можуть ідентифікувати особу; форма існування — відомості, доступні для сприйняття; об'єкт — фізична особа; зміст — дані, що дають змогу ідентифікувати особу. У цьому визначенні основний акцент зроблено на ідентифікаційних властивостях персональних даних.

Важливим джерелом для розуміння цього поняття є також Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональ-

них даних, яка визначає персональні дані як «будь-яку інформацію, що стосується визначеної або такої, яку можна визначити, особи» [12]. Отже, у цьому міжнародному акті акцент зроблено на інформаційній природі персональних даних як особливого виду відомостей, що забезпечують ідентифікацію особи. Зокрема зазначається, що ключовим у визначенні поняття «персональні дані» є поняття «ідентифікована особа», тобто така, яку можна безпомилково виокремити серед інших [9, с. 21]. Це має важливе значення, оскільки встановлення особи забезпечує уточнення складу учасників правовідносин, визначення їх правового статусу та, відповідно, впливає на характер і зміст заходів щодо забезпечення прав і свобод людини, зокрема права на приватність.

Таким чином, здатність персональних даних ідентифікувати особу є ключовим проявом їх ролі не лише як складової особистого та сімейного життя, а й як засобу індивідуалізації учасників кримінального провадження. Мова йде про те, що персональні дані виступають як засіб індивідуалізації, персоніфікації того «кожного», хто є носієм усіх прав та свобод людини. Саме завдяки такій ідентифікації особа набуває статусу конкретного підозрюваного, потерпілого чи свідка. У контексті досліджуваної проблематики ця властивість персональних даних має вирішальне значення, а тому потребує належного правового врегулювання, у тому числі в частині дотримання під час кримінального провадження вимог до їх обробки та захисту.

Щодо напрямів використання персональних даних, які слід враховувати з огляду на сферу їх реалізації

та, відповідно, встановлення вимог до обробки і захисту, варто звернути увагу на позицію Л. Ц. Циколії. Вона зазначає, що персональні дані використовуються у кримінальному провадженні за різними напрямками, зокрема для виконання його завдань, а також як різновид фактичних даних, що дають змогу встановити обставини, які підлягають доказуванню [2, с. 234–235]. Такий підхід дає можливість з'ясувати важливі з процесуальної точки зору роль і функції персональних даних у кримінальному провадженні.

Таке розуміння напрямів використання персональних даних та їх ролі у кримінальному провадженні зумовлює значний обсяг діяльності, пов'язаної з їх обробкою. Щодо дій із цими даними, варто підтримати думку Л. Ц. Циколії про те, що фактично кожна дія з персональними даними, визначена Законом України «Про захист персональних даних» як обробка, має свій аналог у кримінальному провадженні у вигляді процесуальних або технічних дій, які повинні здійснюватися з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства про захист персональних даних [2, с. 236]. Це зауваження щодо правової регламентації використання персональних даних у кримінальному провадженні має особливе значення.

Зокрема, додаткові вимоги встановлено ст. 5 Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, а також ст. 6 і 7 Закону України «Про захист персональних даних». Ці вимоги є гарантіями права особи на приватність і виступають засобами обмеження ступеня втручання держави в його реалізацію. Ці вимоги є

частиною механізмів їх захисту з урахуванням принципів законності, легітимної мети, пропорційності та мінімізації втручання у приватне життя особи, що витікають з аналізу відповідних статей Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики її застосування та інших актів у цій сфері [9, с. 99]. З огляду на особливості, наслідки, обсяги та способи здійснення кримінального провадження такі дані мають бути належним чином захищені. Зокрема зазначається, що обов'язковою умовою їх використання є забезпечення належного захисту відповідно до чинних нормативно-правових актів [2, с. 236].

Отже, питання обробки та захисту персональних даних учасників кримінального провадження регулюються через два взаємопов'язані рівні нормативно-правового впливу. Перший — це загальні правила, передбачені КПК України, які в різних аспектах регламентують питання обробки (наприклад, під час проведення слідчих (розшукових) дій) і захисту (зокрема, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві) персональних даних. Другий рівень полягає в тому, що до обробки таких даних як специфічного об'єкта правового регулювання висуваються додаткові вимоги, зумовлені їх особливою правовою природою та значенням. Такі вимоги передбачено міжнародними договорами України та спеціальними актами національного законодавства у сфері захисту й обробки персональних даних.

Щодо сутності цих вимог, погодимося з О. О. Шарабуриною, що до міжнародно-правових керівних принципів захисту персональних

даних належать, зокрема: законність отримання, обробки та використання інформації; визначеність мети збору; обмеженість строків зберігання; точність даних; захист від випадкового чи несанкціонованого знищення, втрати або несанкціонованого доступу; гласність; право особи на доступ до персональної інформації; право на перевірку та внесення змін до своїх даних тощо [13, с. 72]. Відповідно, ці вимоги мають дотримуватися під час кримінального провадження всіма його учасниками, особливо державними органами та їх посадовими особами, які його здійснюють. Це зумовлено тим, що вони діють від імені та за дорученням держави, яка, своєю чергою, несе зобов'язання за відповідними міжнародними договорами у сфері захисту персональних даних.

Щодо форм реалізації зазначених вимог до обробки та захисту персональних даних у кримінальному провадженні, слід звернути увагу на позицію О. Явор, яка досліджувала поняття «сімейне життя» в інтерпретації Європейського суду з прав людини. Вона зазначає, що стаття 8 Конвенції, як негативний обов'язок держави, забороняє свавільне втручання у сімейне життя, допускаючи його лише за наявності законної мети, належної правової підстави та дотримання принципу пропорційності. Водночас на державу покладаються і позитивні обов'язки щодо забезпечення ефективної поваги до приватного та сімейного життя [14, с. 47].

Відповідно, для дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді та суду у зв'язку з обробкою персональних даних під час кримінального провадження виникає комплекс вза-

ємопов'язаних обов'язків щодо їх належної обробки та захисту. Насамперед це обов'язок мінімізувати втручання в особисте та сімейне життя учасника кримінального провадження під час обробки його персональних даних, а також обов'язок вживати ефективних заходів для запобігання розголошенню такої інформації.

Хоча певною мірою ці вимоги закріплено у ст. 15 КПК України, аналіз інших положень цього Кодексу та практики його застосування свідчить, що засада невтручання у приватне життя, на жаль, не забезпечується і не реалізується повною мірою, як того вимагають Конституція України, Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних та Закон України «Про захист персональних даних». З цього приводу науковці зауважують, що держави нерідко можуть порушувати право на приватне життя під прикриттям законності. У зв'язку з цим питання контролю за обробкою персональних даних викликає низку правових проблем, а втручання у сферу персональних даних часто обґрунтовується необхідністю підтримання громадського порядку та забезпечення національної безпеки [1, с. 861].

Так, наприклад, фахівці зауважують, що з сайту «Реєстр судових рішень» можна отримати інформацію про місце проживання позивача та відповідача, прізвище, ім'я та по батькові представника сторони, ідентифікаційні коди, а також місцезнаходження майна, щодо якого виник спір. За допомогою цих відомостей можна ідентифікувати особу, хоча така інформація є персональними даними та використовується без від-

повідної згоди [15, с. 54]. На цій підставі робиться висновок, що неналежне використання персональних даних без повідомлення особи або належних правових підстав порушує права громадян [15, с. 55].

В іншому джерелі зазначається, що «навіть за наявності судового рішення на втручання межі дозволеної обробки часто не визначаються. Крім того, посилення на національну безпеку або економічний добробут не завжди є виправданими — особливо коли йдеться про дані, не пов'язані із самим злочином». Також підкреслюється, що «конфіденційна інформація у кримінальному провадженні нерідко стає доступною широкому колу осіб — без достатніх правових обмежень і без будь-якої відповідальності за її подальше розголошення» [16].

Каланча І. Г., зокрема, звертає увагу на те, що ст. 290 КПК України зобов'язує сторону обвинувачення відкривати всі матеріали досудового розслідування, включно з цифровими даними. Водночас у чинному КПК України відсутній механізм обмеження доступу до інформації, яка не має доказового значення, що створює ризики порушення права на приватність. У зв'язку з цим українським є вдосконалення правового регулювання з урахуванням принципів пропорційності та захисту чутливих даних [5, с. 265].

Отже, проблема захисту персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, є доволі гострою та до кінця не вирішеною не лише у сфері кримінального, а й судочинства України загалом. Такі випадки не лише порушують право особи на приватність, а й перешкоджають належній реалізації її

процесуальних прав і виконанню процесуальних обов'язків, тобто ускладнюють повноцінну участь особи у кримінальному провадженні. Крім того, розголошення персональних даних і відсутність ефективних механізмів їх захисту іноді наражають учасників кримінального провадження на небезпеку. Такий стан речей не відповідає характеристиці національного кримінального провадження як провадження у демократичній, соціальній та правовій державі.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що захист персональних даних осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, поступово трансформується з допоміжного елементу процесуальної діяльності у самостійний і визначальний напрям забезпечення прав людини у кримінальному провадженні. Така трансформація зумовлена як об'єктивними процесами цифровізації кримінального процесу, так і ускладненням його змісту в умовах сучасних безпекових викликів, зокрема воєнного стану.

Встановлено, що персональні дані у кримінальному провадженні виконують багатофункціональну роль: вони є засобом ідентифікації учасників процесу, джерелом доказової інформації, умовою реалізації процесуальних прав та інструментом досягнення завдань кримінального провадження. Водночас їх правова природа безпосередньо пов'язана з правом особи на приватність, що обумовлює необхідність підвищеного рівня їх захисту та встановлення чітких меж допустимого втручання держави у приватну сферу особи.

Ключовим висновком є те, що пріоритет прав і свобод людини має

визначати зміст і межі кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі у сфері обробки персональних даних. Навіть в умовах воєнного стану, коли об'єктивно розширюються повноваження держави, втручання у приватне життя особи може бути виправданим лише за умови дотримання принципів законності, легітимної мети, пропорційності та мінімізації втручання. Відступ від цих засад фактично нівелює фундаментальні гарантії прав людини та підриває довіру до системи кримінальної юстиції.

Аналіз наукових праць, чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування свідчить про наявність системних проблем у сфері захисту персональних даних. До них належать: фрагментарність правового регулювання, відсутність чітких процедур обмеження доступу до чутливої інформації, надмірна відкритість окремих процесуальних даних, а також недостатній рівень контролю за їх використанням. Особливу небезпеку становить поширення персональних даних без належних правових підстав, що не лише порушує право на приватність, а й створює ризики для безпеки учасників кримінального провадження.

Як пропозиції щодо пошуку шляхів до усунення вказаних недоліків вбачається доцільним: 1) у теоретичному плані – продовжити опрацювання та сформувані у науці кримінального процесу концепцію персональних даних його учасників як самостійного об'єкта наукового дослідження та процесуально-правового захисту, що відображує їх інформаційну природу, невід'ємний зв'язок з правом особи на приватність, одно-

часно поєднуючи у собі безумовний пріоритет прав людини над інтересами кримінального переслідування; 2) у нормативно-правовому плані – удосконалити кримінальне процесуальне законодавство шляхом деталізації процедур обробки персональних даних (збирання, доступ, використання, розкриття, зберігання тощо), впровадження механізмів обмеження доступу до конфіденційної інформації про особу, що не має доказового значення, а також обов'язкової анонімізації даних у відкритих джерелах у поєднанні з впровадженням міжнародних стандартів захисту персональних даних; 3) в організаційному плані – запровадити на рівні уповноважених державних органів ефективні механізми контролю за обігом персональних даних у кримінальному провадженні, включаючи контроль доступу до таких даних, підвищення рівня інформаційної безпеки досудового розслідування та судового розгляду, здійснення професійної підготовки уповноважених осіб органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, що особливо актуально в умовах воєнного стану.

Як вбачається, забезпечення належного захисту персональних даних особи у кримінальному провадженні як невід'ємної складової права особи на приватність слід розглядати як умову існування та дії у кримінальному провадженні засади верховенства права. І саме здатність держави гарантувати ефективний захист приватності особи навіть за умов підвищених безпекових загроз виступає критерієм її правової зрілості та відповідності європейським стандартам прав людини.

Список використаних джерел

1. Tareq Al-Billeh, Ali Al-Hammouri, Tawfiq Khashashne, Mohammad Al Makhmari, Hamad Al Kalbani Digital Evidence in Human Rights Violations and International Criminal Justice. *Journal of Human Rights, Culture and Legal System* ISSN 2807-2812 Vol. 4, No. 3, November 2024, pp. 842–871 <https://doi.org/10.53955/jhcls.v4i3.446>
2. Циколія Л. Ц. Поняття, зміст персональних даних та особливості їх обігу у кримінальному провадженні. *Юрид. наук. електрон. Журнал*. 2025. № 6. С. 233-237. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-6/47>
3. Тализіна Я. О., Тітко І. А. Забезпечення конфіденційності відомостей про особу, яка бере участь у кримінальному провадженні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Проблеми законності*. 2021, Вип. 153. С.104–118
4. Yaroslav Bereskyi, Valentyn Muradov Personal data protection in the criminal process: experience of the European Union and realization in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018/ (volume 2). P.12–18.
5. Каланча І. Г. Організаційні аспекти роботи з доказами, що мають електронну форму в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Том 4 № 90. С. 258–266. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.36>
6. Гловюк І. В. Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ “Sellami v. France”). *Нове українське право*. 2022. Випуск 6. Том 1. С. 81–87. DOI: 10.51989/NUL.2022.6.1.11
7. Гловюк І. В. Питання ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. №15. С. 151–159.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс, Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
9. Бем М. В., Городиський І. М., Саттон Г., Родіоненко О. М. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти: науково-практичний посібник. К.: К.І.С., 2015. 220 с.
10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
11. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
12. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних : Конвенція, Міжнародний документ Рада Європи від 28.01.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 03.11.2025).
13. Шарабурина О.О. Проблеми правового захисту персональних даних як відомостей з обмеженим доступом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 4(16)2012. С. 71–74.
14. Явор О. «Сімейне життя» в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 44-51. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.08>
15. Дяковський О. С. Визначення поняття персональних даних як правової категорії: сучасні проблеми та шляхи вирішення. *Інформація і право*. 2017. № 3. С. 51–56.
16. Полотнянко О., Калаченковою К. Персональні дані у кримінальному процесі: де межа допустимого втручання? (Матеріали за результатами круглого столу Комітету НААУ з питань захисту прав людини). URL: <https://unba.org.ua/news/10490-personal-ni-dani-u-kriminal-nomu-procesi-de-mezha-dopustimogo-vtruchannya.html> (дата звернення: 03.11.2025).

Holubov A., PhD in Law, Senior Scientist Researcher, Associate Professor of National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
ORCID:0000-0001-8608-4206

Protection of Personal Data of Individuals Participating in Criminal Proceedings

The article provides a comprehensive analysis of the problems of protecting personal data of persons participating in criminal proceedings, taking into account modern challenges related to improving the forms and procedure of criminal proceedings, its digitalization and expanding the volume of information about individuals. It is substantiated that personal data of participants in criminal proceedings constitute a special category of information, the processing of which requires increased legal guarantees in view of the need for proper implementation of the right to privacy, ensuring conditions for the exercise of procedural rights by participants in the proceedings, as well as minimizing the risks of illegal disclosure of such information.

The characteristics and content of the concept of “personal data” are analyzed, as well as the current legislation of Ukraine in the field of their protection in criminal proceedings. Based on the analysis of scientific publications and international standards, in particular European approaches to the protection of personal data, their role in the criminal process is determined and the importance of their proper protection is emphasized. The main problems of law enforcement, regulatory gaps and challenges in the field of personal data protection of persons participating in criminal proceedings are identified. The conclusion is made about the need to improve procedural mechanisms for their protection, taking into account the principles of legality, legitimate aim, proportionality and minimization of interference with private life, as well as relevant requirements for the processing of personal data.

It is proposed to consider the issue of personal data protection in criminal proceedings as an independent direction for further improvement of legal regulation and law enforcement practice in this area.

Keywords: *criminal proceedings, right to privacy, information with limited access, confidential information, personal data, participants in criminal proceedings, implementation of procedural rights, protection of human rights, safety of participants in criminal proceedings.*

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.4.23
УДК 343.1

*Нагорний П. В.,
аспірант Пенітенціарної Академії
України
ORCID : 0009-0002-1310-3570*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз проблем функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах дії воєнного стану в Україні. Досліджено чинне законодавство України, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», а також доктринальні підходи, висвітлені у працях вітчизняних науковців.

Визначено основні проблеми нормативно-правового, організаційного, діяльнісного, суб'єктного та інформаційного характеру, що загострилися внаслідок збройної агресії та функціонування правової системи в особливому правовому режимі воєнного стану. Окреслено основні проблеми функціонування досліджуваного інституту та запропоновано напрями вдосконалення законодавства і практики застосування заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з урахуванням пріоритету захисту їхнього життя та здоров'я, власності, а також створення підґрунтя для належного відправлення правосуддя в умовах воєнного часу.

Ключові слова: кримінальне провадження, воєнний стан, адаптація кримінального процесуального законодавства, диференціація кримінальної процесуальної форми, учасники кримінального провадження, безпека учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Захист життя і здоров'я, житла та майна учасників кримінального провадження шляхом застосування передбачених законом заходів забезпечення їхньої безпеки та формування на цій основі передумов для ефективного здійснення правосуддя є однією з важливих процесуальних гарантій реалізації завдань кримінального провадження. Засобом реалізації цієї гарантії є інститут забезпечення

безпеки учасників кримінального провадження.

В умовах воєнного стану значення цього інституту суттєво зростає, оскільки істотно підвищується рівень загроз життю, здоров'ю, житлу й майну осіб, залучених до кримінального провадження, а також стабільному функціонуванню органів та установ системи кримінального судочинства. Водночас чинний механізм забезпечення безпеки осіб у

кримінальному провадженні, сформований переважно в довоєнних умовах, не повною мірою адаптований до нових викликів, що виникають у період дії правового режиму воєнного стану. У зв'язку з цим актуалізується потреба у науковому осмисленні проблем функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження та визначенні напрямів його вдосконалення в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення безпеки учасників кримінального провадження були предметом наукових досліджень багатьох учених. У науковій літературі основну увагу приділено з'ясуванню сутності заходів забезпечення безпеки, процесуальному порядку їх застосування, особливостям реалізації таких заходів щодо окремих категорій учасників кримінального провадження, а також аналізу зарубіжного досвіду у відповідній сфері. Разом із тим у наукових працях не завжди приділяється належна увага комплексному аналізу проблем функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану. Хоча в окремих дослідженнях порушувалися питання вдосконалення механізму забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні, здебільшого вони розглядалися в межах ширшої проблематики кримінального процесу.

Мета дослідження. Метою статті є виявлення ключових проблем функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення

законодавства і практики застосування заходів безпеки.

Виклад основного матеріалу.

Дослідження проблем, що виникають у функціонуванні інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, передусім має ґрунтуватися на з'ясуванні основних аспектів прояву цього інституту. Це дає змогу системно аналізувати відповідні проблеми та комплексно опрацьовувати пропозиції щодо їх усунення. Узагальнення позицій учених-процесуалістів дає підстави виокремити такі аспекти прояву зазначеного інституту: правовий, організаційний та організаційно-технічний [1, с. 581; 2, с. 248; 3, с. 511]. Ці висновки ґрунтуються на положеннях ст. 1 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», тому таке бачення прояву цього інституту є обґрунтованим.

Поряд із цим прояви інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження доцільно розглядати ширше. Він є складовою системи норм кримінального процесуального права, що регулюють особливий вид правозастосовної діяльності — кримінальну процесуальну діяльність. Остання є видом державної діяльності спеціально створених правоохоронних органів та суду, через яку реалізується правоохоронна функція держави. Отже, досліджуваний інститут виступає складовою такої діяльності. У зв'язку з цим його доцільно розглядати не лише як процесуально-правовий механізм захисту життя, здоров'я та майна учасників кримінального провадження, а й як елемент функціонування системи державного управління з реалізації

правоохоронної функції держави, що має особливе значення для аналізу проблем забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану.

У науковій літературі з державного управління інституціоналізацію окремих напрямів діяльності у державно-правовій сфері розглядають крізь призму системи взаємопов'язаних складових. Зокрема, науковці, які досліджували різні аспекти державного управління, виокремлюють інституційний, нормативний (правовий), організаційний, функціональний і суб'єктний аспекти, а також об'єкти управління та діяльність відповідних органів, реалізація яких забезпечує формування й ефективне функціонування державних інститутів [4, с. 60–62; 5, с. 138–143; 6, с. 13]. Єдність підходів серед науковців свідчить про усталеність поглядів на структуру відповідних інституційних механізмів функціонування держави. Цю систему аспектів, яка повною мірою стосується й сфери кримінального судочинства, доцільно доповнити інформаційним аспектом. Адже, як зазначають дослідники, комунікація під час кримінального провадження є водночас і змістом, і формою кримінальної процесуальної активності його учасників [7, с. 32–34].

З урахуванням узагальнення підходів до визначення аспектів прояву державного інституту як явища загалом, яким також є інститут забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, проблеми його функціонування, зокрема в умовах воєнного стану, доцільно розглядати крізь призму таких аспектів: нормативно-правового, органі-

заційного, діяльнісного, суб'єктного та інформаційного.

Першим розглянемо проблематику нормативно-правового аспекту функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. Правову основу досліджуваного інституту становлять КПК України, Закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Водночас зауважимо, що ці акти фактично не містять спеціальних норм щодо застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Звичайно, можна заперечити, що у КПК України наявний розділ IX-1, яким цей кодекс було доповнено Законом № 1631-VII від 12.08.2014, а після внесення останніх змін Законом № 2201-IX від 14.04.2022 він отримав назву «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану». Однак аналіз пояснювальної записки до проєкту Закону № 2201-IX від 14.04.2022 свідчить, що внесені відповідними законами зміни до КПК України, спрямовані на його адаптацію до умов воєнного стану, стосувалися загального порядку здійснення кримінального провадження та основних його інститутів (судового контролю, слідчих дій, заходів забезпечення, фіксації кримінального провадження тощо). Водночас окремих положень щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в цих умовах ці акти не містять [8, с. 2]. Аналогічно не було внесено

змін, спрямованих на адаптацію до умов воєнного стану, і до Законів України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Отже, констатуємо, що досліджуваний інститут і відповідна процесуальна діяльність в умовах воєнного стану регламентуються процесуальними нормами, які сформовані з урахуванням умов їх функціонування у мирний час. Водночас потреба вдосконалення цього інституту підкреслювалася науковцями ще до початку повномасштабної агресії. Зокрема, недосконалість його правового регулювання вчені вбачали в тому, що «у законах немає чіткого уявлення про систему здійснення захисних заходів, спостерігається неузгодженість нововведень із чинним законодавством та нормами міжнародного права» [9, с. 220–223], а також існують проблеми з практичною реалізацією цього інституту щодо реального забезпечення захисту свідків і потерпілих [10, с. 329]. У підсумку оцінки його стану зазначалося, що «нереформований майже тридцять років інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства сьогодні втратив свою ефективність і довіру в суспільстві» [11]. Слід погодитися з позицією, що саме належний рівень законодавчого закріплення норм, які регламентують інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, є важливим чинником його ефективності [12, с. 14].

Таким чином, як одну з ключових проблем функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження,

зокрема й під час дії воєнного стану, можна визначити невідповідність стану його правового регулювання сучасним умовам. Ця проблема проявляється як у його невідповідності сучасному рівню розвитку науки кримінального процесу та міжнародним практикам забезпечення безпеки його учасників, так і у відсутності спеціальних вимог щодо забезпечення такої безпеки під час особливого режиму досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану.

Науковці зазначають, що у разі виникнення надзвичайних ситуацій спостерігається ситуативна зміна кримінальної процесуальної політики шляхом внесення змін до законодавства, які нерідко мають екстенсивний і недостатньо узгоджений характер [13, с. 10]. Проте щодо досліджуваного інституту та відповідного механізму забезпечення права особи на безпеку навіть такі ситуативні зміни фактично не були здійснені. Про це свідчить аналіз змін і доповнень як до КПК України, так і до спеціальних законів України.

У зв'язку з цим вважаємо вкрай необхідним оновлення положень КПК України та спеціальних законів, які наразі пристосовані лише до застосування заходів забезпечення безпеки в умовах мирного часу. Насамперед це стосується включення до зазначених нормативно-правових актів норм, що враховували б особливості застосування таких заходів саме в умовах воєнного стану.

Науковці справедливо зазначають, що воєнний стан істотно впливає на функціонування системи кримінального провадження та потребує від законодавця і правозасто-

совних органів оперативних і адаптивних рішень, зокрема запровадження гнучких процедур і розширення повноважень уповноважених органів [14, с. 286; 15, с. 56; 16, с. 280; 17, с. 187]. Як узагальнення можливого шляху розв'язання цієї проблеми варто підтримати позицію Т. Г. Фоміної та В. В. Рогальської, які зазначають, що здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану вимагає встановлення певних особливих процедур [18, с. 149].

Отже, запровадження спеціальної процедури застосування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану є актуальним напрямом удосконалення цього інституту. Метою таких змін має стати формування моделі забезпечення безпеки особи у кримінальному судочинстві, яка забезпечувала б функціонування кримінального провадження в умовах нестабільності без порушення основоположних процесуальних прав і гарантій особи [17, с. 188].

Щодо організаційного аспекту функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, то, хоча він безпосередньо не відображений у нормах кримінального процесуального права, його значення є надзвичайно важливим, бо це матеріальна основа здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Йдеться про інфраструктуру органів та установ системи кримінальної юстиції, адже значна частина кримінальної процесуальної діяльності, як правило, здійснюється саме в приміщеннях органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Звертається увага, що воєнний стан «став викликом для інституційної стійкості системи кримінальної юстиції, адже діяльність відповідних органів зазнала суттєвої системної дестабілізації, оскільки відбувається під час постійної загрози фізичній безпеці учасників кримінального провадження» [17, с. 187]. Це свідчить про наявність труднощів у функціонуванні органів системи кримінальної юстиції, які в окремих випадках не можуть здійснювати свою діяльність через руйнування інфраструктури або окупацію відповідних територій. За таких умов виникають не лише процесуальні проблеми, а й проблеми забезпечення фізичної безпеки та стійкості функціонування всієї системи кримінальної юстиції.

Відповіддю на безпекові виклики воєнного часу стала адаптація порядку проведення процесуальних дій. Зокрема, було запроваджено механізм зміни територіальної підсудності; зменшено кількість процесуальних дій, які проводяться з безпосередньою присутністю учасників; враховується безпекова обстановка під час організації процесуальних дій; здійснюється облаштування захищених приміщень у правоохоронних і судових органах. Так, з урахуванням безпекових умов передбачається зокрема тимчасове зупинення судочинства, оголошення перерв під час повітряної тривоги, відкладення розгляду справ або проведення судових засідань у режимі відеоконференції для забезпечення безпеки учасників процесу [19, с. 211–212; 20; 21].

Водночас дистанційний формат проведення процесуальних дій, попри підвищення рівня безпеки, може обмежувати реалізацію окремих

прав учасників кримінального провадження. Дослідники відзначають, що дистанційне судочинство в умовах воєнного стану супроводжується ризиками витоку конфіденційної інформації, технічними збоями, проблемами зв'язку та ідентифікації учасників, що може негативно впливати на ефективність кримінального процесу і дотримання прав сторін [16, с. 281–282].

У зв'язку з цим забезпечення безпеки інфраструктури правоохоронних і судових органів, технічне оновлення судової інфраструктури, а також підготовка учасників процесу до роботи в нових умовах стають одним із пріоритетних напрямів удосконалення системи кримінального судочинства.

Діяльнісний аспект інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження пов'язаний із правозастосовною діяльністю. В умовах воєнного стану її реалізація суттєво ускладнюється через перевантаженість органів правосуддя, появу значної кількості нових категорій злочинів (воєнних, військових, колабораційних), а також труднощі виконання процесуальних рішень у зонах бойових дій. Крім того, гостро постає питання забезпечення процесуальних гарантій права на захист під час дистанційного кримінального провадження в умовах воєнного стану, а також реалізації гарантій адвокатської діяльності, що ускладнюється обмеженнями пересування, запровадженням комендантської години або мобілізацією [15, с. 56–59; 16, с. 281]. Зазначені обставини негативно впливають на дотримання зокрема таких принципів кримінального процесу (законності, доступу до правосуддя, змагальності

сторін, рівності учасників і права на захист).

Водночас навіть в умовах воєнного стану обмеження прав повинні бути недискримінаційними, пропорційними й тимчасовими, а держава має забезпечувати належну реалізацію процесуальних прав учасників кримінального провадження. Безумовно, запровадження воєнного стану, як і пов'язані з ним обмеження (відступ від зобов'язань), ускладнює дотримання встановлених законодавством умов здійснення кримінального провадження. Проте це не може перешкоджати ефективній реалізації прав особи, зокрема права на забезпечення безпеки учасників кримінального процесу.

Аспект суб'єктного складу охоплює проблематику визначення кола осіб, які мають право на забезпечення безпеки, а також обов'язків органів, відповідальних за її гарантування. В умовах воєнного стану його реалізація ускладнюється, що може призводити до обмеження прав учасників кримінального провадження та зниження рівня гарантій справедливого суду [15, с. 59]. Небезпека для учасників процесу часто зумовлена не лише їх участю у кримінальному провадженні, а й особливим статусом або специфічними умовами воєнного часу, зокрема перебуванням у зоні бойових дій чи навіть на тимчасово окупованих територіях. За таких умов виникає потреба у швидкому застосуванні заходів безпеки, інколи вже на початкових етапах кримінального провадження, що обґрунтовує пропозиції щодо запровадження «негайних (термінових)» заходів безпеки [12, с. 12] та забезпечення конфіденційності даних учасників процесу вже на момент внесення

відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань [22, с. 16–17]. Зазначені пропозиції видаються обґрунтованими та такими, що відповідають особливостям здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Водночас чинне законодавство пов'язує застосування заходів безпеки переважно із загрозами, що виникають саме через факт участі особи у кримінальному провадженні, однак не враховує небезпек, спричинених безпосередньо воєнними діями, проведенням процесуальних дій на деокупованих територіях, а також перебуванням учасників кримінального провадження на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій [19, с. 212; 23, с. 138]. Це свідчить про необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства. Зокрема, пропонується врахувати воєнні ризики та передбачити заборону проведення процесуальних дій за наявності загрози життю та здоров'ю їх учасників [13, с. 11–12]. Ця проблема потребує належного нормативного вирішення шляхом створення необхідних умов для забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Зазначена вище проблема безпеки учасників кримінального провадження, пов'язана з місцем їх перебування, проявляється і в тому, що в умовах воєнного стану участь свідків і потерпілих у процесі часто ускладнюється через евакуацію населення та обмежений доступ до таких осіб, особливо на прифронтових і тимчасово окупованих територіях [15, с. 59]. Евакуація населення з таких територій зумовлена обов'язком держави забезпечити право людини

на життя і безпеку, навіть ціною тимчасових обмежень свободи пересування [24, с. 306–308]. У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення законодавства щодо захисту життя та здоров'я учасників кримінального провадження, зокрема шляхом передбачення спеціальних гарантій безпеки для осіб, які перебувають у районах бойових дій або навіть на тимчасово окупованих територіях.

Ще одним проблемним аспектом функціонування інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження є інформаційний аспект. Він пов'язаний із правом учасників на процесуальну комунікацію як можливість отримувати інформацію про перебіг кримінального провадження, повідомляти про загрози та ініціювати застосування або зміну заходів безпеки [7, с. 32–36]. Адже в умовах воєнного стану реалізація цього аспекту ускладнюється через перевантаженість правоохоронних органів, технічні проблеми зв'язку, перебування учасників кримінального провадження на тимчасово окупованих територіях або за кордоном, що зумовлює труднощі комунікації з потерпілими і свідками. Додаткові труднощі виникають також у зв'язку зі зміною місць розташування органів системи кримінального судочинства, що ускладнює взаємодію між ними та іншими учасниками кримінального провадження.

Тому варто погодитися з позицією науковців, які зазначають, що інформаційне забезпечення кримінальної процесуальної діяльності є запорукою створення ефективної системи захисту учасників кримінального провадження [9, с. 223]. За таких умов особливого значення

набувають оперативність реагування на загрози та можливість здійснення процесуальних дій у більш стислі строки, ніж передбачено КПК України, коли учасники кримінального провадження реалізують право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з відповідним клопотанням у порядку ч. 6 ст. 28 КПК України.

Водночас слід зазначити, що чинне законодавство містить лише загальні положення щодо строків розгляду заяв про застосування заходів безпеки і фактично не враховує специфіки воєнного стану. Строки розгляду питань щодо застосування або скасування заходів безпеки учасників кримінального провадження мають важливе значення для їх захисту. Так, Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» передбачає розгляд відповідної заяви протягом не більше трьох діб, а у невідкладних випадках — негайне прийняття рішення. Водночас законодавство не визначає чітких критеріїв такої невідкладності, зокрема врахування умов воєнного стану могло б бути одним із таких критеріїв. Це свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання шляхом запровадження спеціальних норм щодо забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема у відповідному законі та положеннях КПК України.

В умовах воєнного стану певну проблему забезпечення безпеки учасників кримінального провадження становить також захист інформації про осіб, до яких застосовано заходи безпеки, адже питання кібербезпеки та захисту персональних даних в

Україні під час війни істотно загострилися. Це стосується використання відкритих або недостатньо захищених електронних платформ, що створює ризики витоку конфіденційної інформації, кібератак і втручання у судовий процес. Кібератаки на державні інформаційні системи та реєстри свідчать про вразливість цифрової інфраструктури правоохоронних і судових органів, що може впливати і на процесуальну діяльність, зокрема щодо осіб, до яких застосовано заходи безпеки [25]. Це підтверджує необхідність удосконалення технічного захисту інформаційно-комунікаційних систем органів кримінального судочинства відповідно до особливих умов воєнного часу.

Тому у таких умовах інколи виникає потреба у відступі від звичних процедур, передбаченому особливим режимом кримінального провадження під час воєнного стану. Наприклад, на підставі аналізу ст. 615 КПК України, яка містить посилання на такі обставини, як «відсутня технічна можливість доступу до Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи» або «об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я», науковці зазначають, що в умовах воєнного стану у разі технічної неможливості доступу до реєстрів або інформаційних систем рішення можуть прийматися в обхід звичних процедур [15, с. 59].

Отже, за наявності таких юридичних фактів під час застосування заходів забезпечення безпеки щодо учасників кримінального провадження доцільно адаптувати процедури їх застосування з урахуванням

підходів законодавця, відображених у ст. 615 КПК України, відповідно до особливого правового режиму здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Узагальнюючи результати дослідження, сформулюємо бачення шляхів подолання проблемних питань у функціонуванні інституту забезпечення безпеки учасників кримінального провадження в умовах воєнного стану. До таких напрямів підвищення ефективності забезпечення безпеки особи у кримінальному провадженні доцільно віднести: 1) універсальність забезпечення безпеки, що передбачає застосування заходів захисту за наявності будь-якої реальної загрози правам, свободам чи законним інтересам учасника кримінального провадження; 2) пріоритет захисту життя, здоров'я, житла та майна осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, відповідно до конституційного принципу людиноцентризму та стандартів верховенства права; 3) адаптивність і гнучкість

правового регулювання, що забезпечує ефективне застосування правових, організаційних і технічних заходів безпеки в умовах воєнних або інших надзвичайних загроз; 4) невідкладність реагування, яка передбачає оперативне прийняття рішень щодо застосування заходів безпеки у максимально короткі строки; 5) комплексний характер заходів безпеки, що дає змогу забезпечити не лише фізичний і майновий захист, а й належні соціальні, психологічні та інші умови для безпечної участі осіб у кримінальному провадженні.

Закріплення зазначених підходів у кримінальному процесуальному законодавстві, зокрема у КПК України та спеціальних законах щодо захисту учасників кримінального судочинства, сприятиме формуванню ефективної системи гарантій безпеки та належній реалізації права учасників кримінального провадження на забезпечення безпеки в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Серебрянський П. В. Законодавчі проблеми правового регулювання забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. *Молодий вчений*. 2019. №2 (66). С. 579–584. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-123>
2. Качмар Б. М. Щодо дефініції «забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(10), 2016. С. 246–248.
3. Ромців О. Забезпечення безпеки осіб під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності: проблеми правового регулювання. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 508–513.
4. Федорчак О. В. Інституційний механізм державного управління. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1. С. 53-63.
5. Мерза О. І. Організаційно-правові засади державного управління у сфері юстиції України. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. Вип. 4(61) : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. чл.-кор. НАН України В. С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2019. С. 137–146. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.61.2019.198507>

6. Щерблюк О.В. Організаційні основи судоустрою в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.0. Київ, 2021. 20 с.
7. Ракіпова І. В. Право потерпілого на процесуальну комунікацію у кримінальному провадженні: антропологічні та аксіологічні шукання. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. №3(17). С. 32–36. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.241947
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану : Пояснювальна записка до проекту Закону України № 7183 від 20.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1247146> (дата звернення 24.10.2025).
9. Серебрянський П. В. Шляхи вдосконалення інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. 36. матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Держава і право : проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Ужгород, 25-26.12. 2015) / ДВНЗ «Ужгородський нац. ун-т», 2015. С. 220–223.
10. Вечеря М. Зарубіжний досвід забезпечення безпеки свідка в кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 325–330.
11. Пояснювальна записка до законопроекту «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя». № 5751 від 12.07.2021. URL : [blob:https://itd.rada.gov.ua/26690514-b70c-4da1-b5ff-e6f950e8cc98](https://itd.rada.gov.ua/26690514-b70c-4da1-b5ff-e6f950e8cc98) (дата звернення 24.10.2025).
12. Котова О. Д. Поняття та порядок застосування засобів забезпечення безпеки в кримінальному провадженні : автореф. дип. роботи на здобуття освітнього ступеня «магістр»: спец. 081 «Право. Миколаїв, 2021. 17 с.
13. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 20 с.
14. Сибірна Р. І., Тимошук Х. В. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (20 червня 2025 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Я. П. Павлович-Сенета. Львів, 2025. С. 284–286.
15. Калініна О. В. Правові засади реалізації принципів кримінального провадження в умовах воєнного стану *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 3. 2025. Серія «Юридичні науки». С. 56–61. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-10>
16. Сибірна Р. І., Курилишин Д. І. Дистанційне кримінальне провадження (відеозв'язок, електронна комунікація) у період воєнного часу. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (20 червня 2025 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Я. П. Павлович-Сенета. Львів, 2025. С. 280–283.
17. Застрожнікова К. С. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: теоретико-практичний вимір. *Право і суспільство*. № 3 / 2025. Т. 2. С. 186-194. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.26>
18. Фоміна Т. Г., Рогальська В. В. Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. С. 1289–1297. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-162>
19. Грицюк І. В., Лугіна Н. А., Підгородецький В. О. Реалізація засади доступу до правосуддя у кримінальних провадженнях в умовах збройної агресії. *Ірпінський юри-*

дичний часопис: науковий журнал. 2025. Вип. 2 (19). С. 209–217. DOI 10.33244/2617-4154.2(19).2025.209-217

20. Алгоритм дій суддів, працівників апарату суду та відвідувачів Миронівського районного суду Київської області. Додаток до наказу № 7/а від 18.08.2022. Судова влада України. URL: <https://mr.ko.court.gov.ua/sud1017/pres-centr/general/1311250/> (дата звернення 14.10.2025).

21. Проведення судового засідання під час повітряної тривоги за відсутності сторін є порушенням їхніх прав на участь у судовому розгляді та підставою для скасування судового рішення – КЦС ВС. Судова влада України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1773660/> (дата звернення 14.10.2025).

22. Гловюк Ірина Як Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» співвідноситься з кримінальним процесуальним кодексом України в контексті СНПК? : експертний коментар. Аналітичний центр ЮрФем. Київ. 2024. 25 с.

23. Рогальська В., Болгаренко В. Особливості проведення обшуку на деокупованих територіях в умовах воєнного стану. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. 2024. Спец. випуск № 1 (132) «Права людини та правоохоронна діяльність в умовах воєнного стану». С.136–143. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-5-21

24. Тополевський Р. Б., Косар С. Д. Евакуація осіб з прифронтової зони: обов'язок держави чи право громадянина: філософські роздуми. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару (20 червня 2025 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Я. П. Павлович-Сенета. Львів:, 2025. С. 306-308.

25. З 2022 року ЄСІТС та її користувачі ставали об'єктом кіберінцидентів понад 368 разів (назва з екрану від 12 листопада 2024, 14:51). Державне підприємство «Інформаційні судові системи». Судова влада України. URL: <https://ics.gov.ua/ics/news/novyny/1700496/> (дата звернення 16.10.2025).

Nahornyi Petro, Postgraduate student of Penitentiary Academy of Ukraine
ORCID : 0009-0002-1310-3570

Problem Issues of Ensuring the Security of Participants in Criminal Proceedings During Martial State

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the problems of the functioning of the institution of ensuring the security of participants in criminal proceedings under martial law in Ukraine. The current legislation of Ukraine is studied, in particular the Criminal Procedure Code of Ukraine. The Law of Ukraine “On Ensuring the Security of Persons Participating in Criminal Proceedings” and the Law of Ukraine “On State Protection of Court and Law Enforcement Employees”, as well as doctrinal approaches highlighted in the works of domestic scientists. The main problems of a regulatory, organizational, operational, subject and informational nature are identified, which have become acute as a result of armed aggression and the functioning of the legal system in the

special legal regime of martial law. The main problems in the functioning of the institution under study are identified and directions for improving the legislation and practice of applying measures to ensure the security of persons participating in criminal proceedings are proposed, taking into account the priority of protecting their lives and property, as well as creating a basis for the proper administration of justice in wartime.

Keywords: *criminal proceedings, martial law, adaptation of criminal procedural legislation, differentiation of criminal procedural form, participants in criminal proceedings, safety of participants in criminal proceedings.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською й англійською мовами обсягом не менше ніж 1800 знаків кожна разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела відповідає автор.

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

Abstracts must be submitted in Ukrainian and English, no less than 1800 characters each, including keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гафич І. І., Оніщенко О. Ю., СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «БАЛАНС ЙМОВІРНОСТЕЙ»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	5
Ізуїта П. О., Гуров О. О., РЕЦЕПЦІЯ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ У ТЕОРІЇ ПРАВА	13
Черкас М. Є., ДЕФОРМАЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	25
Ярмиш О. Н., Греченко В. А., Рябий С. М., ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ МОГП УРСР ЩОДО БОРОТЬБИ З ПОЖЕЖАМИ У СЕРЕДИНІ 1960-х рр.	32

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Sieriebriak Stanislav, THE IMPACT OF THE DIGITALIZATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY ON BUSINESS ACTIVITIES	46
Бондар І. С., ІНВЕСТИЦІЙНІ СПОРИ З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ВИДОВА ТИПОЛОГІЯ ТА ЮРИСДИКЦІЙНІ ПІДХОДИ	56

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Зіноватна І. В., ПРАВОВА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В СУЧАСНИХ УМОВАХ	71
Мельничук Р. В., ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ	78
Прокоп'єв Р. Є., РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦІВНИКІВ ТРАНСПОРТУ	87

Сайнецький В. П.,

КЛАСИФІКАЦІЯ ОЗНАК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

96

Сокоринський Ю. В.,

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСНИКІВ
БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

102

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО;
ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДО-РЕСУРСНЕ ПРАВО**

Верещук А. В.,

ЕКОЛОГІЧНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК РУШІЙНА СИЛА ЗЕЛЕНОЇ
ЕКОНОМІКИ (ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

110

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Івахненко О. А.,

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОПОМІЖНИМИ ЗАСОБАМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ
ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

124

Кудрявський І. В.,

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ АЛГОРИТМУ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ
РІШЕНЬ У ХОДІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ПРОСТОРУ ТА ОЦІНКИ ПРИЙНЯТИХ РІШЕНЬ

135

Сіротов О. А.,

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ В
АСПЕКТІ ОТРИМАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ УЧАСНИКА
БОЙОВИХ ДІЙ

148

Трунілін М. О.,

СТАНОВЛЕННЯ І ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ
ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ
(МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ)

156

Філіпенко Н. Є., Спіцина Г. О., Лукашевич С. Ю.,

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОБІГУ ЗБРОЇ ТА ПОВОДЖЕННЯ З НЕЮ

165

Циркуленко С. С.,

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

175

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Гриценко Г. М.,

ПРОТИДІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ В
УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ЗАКОНОДАВСТВО, ПРАКТИКА
ТА ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНАМИ

185

Распутній Д. О.,

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ
ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
ПОВ'ЯЗАНИХ З УМИСНИМ ПОШКОДЖЕННЯМ ОБ'ЄКТІВ
ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ

198

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Hrytsenko Hryhorii, Matvieieva Anastasiia,

THE IMPACT OF DIGITALIZATION PROCESSES ON THE INVESTIGATION
AND PREVENTION OF WAR CRIMES AND GENDER-BASED VIOLENCE

208

Голубов А. Є.,

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У
КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

220

Нагорний П. В.,

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

231

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Hafych Ivan, Oleksii Onishchenko, THE “BALANCE OF PROBABILITY” STANDARD OF PROOF: A THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS	11
Izuita Petro, Hurov Oleksandr, RECEPTION AS A METHOD OF RESEARCH IN THE THEORY OF LAW	24
Cherkas Maryna, DEFORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS IN THE AGE OF DIGITALISATION	32
Yarmysh Olexander, Grechenko Volodymyr, Ryabiy Sergey, ACTIVITIES OF THE FIRE PROTECTION UNITS OF THE MOGP OF THE UKRAINIAN SSR IN FIGHTING FIRES IN THE MID-1960s.	44

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC AND PROCEDURAL LAW

Серебряк С. В., ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	54
Bondar Igor, INVESTMENT DISPUTES WITH A FOREIGN ELEMENT: TYPOLOGICAL CLASSIFICATION AND JURISDICTIONAL APPROACHES	69

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Zinovatna Iliana, THE LEGAL NATURE OF SOCIAL AND LABOR RIGHTS OF CITIZENS IN MODERN CONDITIONS	77
Melnychuk Roman, CONCEPTS AND SIGNS OF PRINCIPLES OF LEGAL REGULATION OF LABOR DISCIPLINE IN LAW ENFORCEMENT BODIES	85
Prokopiev Roman, ROLE AND SIGNIFICANCE OF LOCAL LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS OF TRANSPORT WORKERS	94

Saynetsky Volodymyr, CLASSIFICATION OF SIGNS OF LEGAL REGULATION OF SOCIAL PROTECTION OF PARTICIPANTS IN COMBAT OPERATIONS	101
Sokorynskyi Yurii, CURRENT PROBLEMS OF PENSION PROVISION FOR PARTICIPANTS OF COMBAT OPERATIONS IN UKRAINE	109
LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURAL RESOURCE LAW	
Vereshchuk Alina,, ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A DRIVING FORCE OF THE GREEN ECONOMY (LEGAL ASPECT)	123
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW	
Ivakhnenko Oleksandr, ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF PROVIDING ASSISTIVE DEVICES FOR THE REHABILITATION OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF WAR	133
Kydriavskyi Ivan, METHODOLOGY FOR USING THE DECISION-MAKING SUPPORT ALGORITHM IN THE APPLICATION OF STATE ADMINISTRATION MECHANISMS IN THE FIELD OF INFORMATION SECURITY AND EVALUATION OF DECISIONS MADE	147
Sirotov Oleksandr, LEGAL GUARANTEES FOR ENSURING THE RIGHTS OF POLICE OFFICERS IN TERMS OF OBTAINING THE LEGAL STATUS OF A PARTICIPANT IN HOSTILITIES	154
Trunilin Mykhailo, ESTABLISHMENT AND FURTHER DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF LEGISLATION IN THE FIELD OF PERSONAL DATA PROTECTION (INTERNATIONAL ASPECTS)	163
Filipenko Nataliia, Hanna Spitsyna, Lukashevychю Serhii, INTERNATIONAL STANDARDS FOR WEAPONS TRAFFICKING AND HANDLING	173
Tsyrkulienko Sergii, CONCEPT AND TYPES OF ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF PATROL POLICE	184

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL-EXECUTIVE LAW**

- Hrytsenko Hryhorii,**
COUNTERING AND PREVENTING DOMESTIC VIOLENCE IN THE
CONTEXT OF ARMED CONFLICT: LEGISLATION, PRACTICE, AND ITS
CONNECTION WITH WAR CRIMES 196
- Rasputnii Dmytro,**
SOME ISSUES AND FEATURES OF GENERAL SOCIAL MEASURES FOR
THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE
INTENTIONAL DAMAGE OF ELECTRIC POWER FACILITIES 207

**CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS;
FORENSIC EXPERTISE, OPERATIVE AND INVESTIGATIVE
ACTIVITY**

- Гриценко Г. М., Матвеева А. В.,**
ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ НА ДОКАЗУВАННЯ І
ЗАПОБІГАННЯ ВОЄННИМ ЗЛОЧИНАМ ТА ГЕНДЕРНО
ЗУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ 219
- Holubov A.,**
PROTECTION OF PERSONAL DATA OF INDIVIDUALS PARTICIPATING
IN CRIMINAL PROCEEDINGS 230
- Nahornyi Petro,**
PROBLEM ISSUES OF ENSURING THE SECURITY OF PARTICIPANTS
IN CRIMINAL PROCEEDINGS DURING MARTIAL STATE 241

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 4(34)/ 2025

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 4(34)/ 2025

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Голубов А. Є.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.

вул. Г. Кірпи, 2 А, Підписано до друку 23.12.2025.
м. Київ, 03035, Формат 60x84/8.

Папір офсетний.
тел. 067 174 92 01 Ум. друк. арк. 29,41
Зам. № ____

e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

ISSN 2523-4552

9 772523 455001 04